

ISSN: 2181-9416

YURIST AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

HUQUQIY, IJTIMOY, ILMIY-AMALIY JURNAL

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

“YURIST AXBOROTNOMASI”

huquqiy, ijtimoiy, ilmiy-amaliy jurnali

№5 (2025)

DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-5>

Bosh muharrir:

**KANYAZOV YESEMURAT
SULTAMURATOVICH**

O'zbekiston Respublikasi
Adliya vazirligi huzuridagi
Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti direktori,
yuridik fanlar nomzodi

Bosh muharrir o'rinbosari:

**MAXMUDOV FIRUZ
BAXTIYOR O'G'LI**

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti direktorining
ilmiy ishlar va xalqaro hamkorlik bo'yicha
o'rinbosari, yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent

TAHRIR HAY'ATI:

XURSANOV RUSTAM XOLMURATOVICH

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti direktorining
o'quv ishlari bo'yicha birinchi o'rinbosari,
yuridik fanlari doktori (DSc), dotsent

BAYMOLDINA ZAURESH XAMITOVNA

Qozog'iston Respublikasi
Oliy Sudi Akademiyasi rektori,
yuridik fanlari nomzodi

ZDROK OKSANA NIKOLAYEVNA

Belorus davlat universiteti sudyalalar hamda sud,
prokuratura va adliya muassasalari xodimlarini
qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish
instituti direktori

OQYULOV OMONBAY

Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist

MAMASIDDIQOV MUZAFFARJON MUSAJONOVICH

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi
Akademiyasi boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

TASHKULOV DJURABAY

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi
Davlat va huquq instituti tarixiy-nazariy, davlat-huquqiy
va konstitutsiyaviy huquqiy fanlar bo'limi boshlig'i,
yuridik fanlar doktori, professor

SALAYEV NODIRBEK SAPARBAYEVICH

Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori

FAZILOV FARXOD MARATOVICH

Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b.,
yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent

RAXIMOV DANIYAR BAXTIYAROVICH

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti professori v.b.,
yuridik fanlar doktori (DSc)

G'AFUROVA NOZIMAXON ELDAROVNA

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti Pedagoglar markazi
professor v.b., yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent

SHAKUROV RAFIK RAVILYEVICH

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti dotsenti, yuridik fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

RAXMONOV ZAFARJON ZAYNIDDINOVICH

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti Pedagoglar markazi dotsenti v.b.,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

YUSUPOVA FARINGIZ O'KTAM QIZI

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti Pedagoglar markazi dotsenti v.b.,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul kotib:

YUNUSOVA NIGORA KAMILOVNA

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti nashrlari katta mutaxassisi

Tahririyat bilan bog'lanish:

100072, Toshkent shahri, Mirobod tumani,
Hamal ko'chasi, 29-v uy
Web: yuristjournal.uz
E-mail: yuristjournal@adliya.uz
Telefon: (+99871) 234-55-92

Общественно-правовой и научно-практический журнал “ВЕСТНИК ЮРИСТА”

№5 (2025)

DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-5>

Главный редактор:

**КАНЬЯЗОВ ЕСЕМУРАТ
СУЛТАМУРАТОВИЧ**

Директор института переподготовки и
повышения квалификации юридических
кадров при Министерстве юстиции Республики
Узбекистан, кандидат юридических наук

Заместитель главного редактора:

МАХМУДОВ ФИРУЗ

Заместитель директора по научной работе и
международному сотрудничеству Института
переподготовки и повышения квалификации
юридических кадров при Министерстве юстиции
Республики Узбекистан, доктор юридических
наук (DSc), доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ХУРСАНОВ РУСТАМ ХОЛМУРАТОВИЧ

Первый заместитель директора по учебной работе Института
переподготовки и повышения квалификации юридических
кадров, доктор юридических наук (DSc), доцент

БАЙМОЛДИНА ЗАУРЕШ ХАМИТОВНА

Ректор Академии правосудия при Верховном Суде
Республики Казахстан, кандидат юридических наук

ЗДРОК ОКСАНА НИКОЛАЕВНА

Директор Института переподготовки и повышения
квалификации судей, работников прокуратуры, судов
и учреждений юстиции Белорусского государственного
университета

ОКЮЛОВ ОМОНБАЙ

Профессор Ташкентского государственного юридического
университета, доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Республики Узбекистан

МАМАСИДДИКОВ МУЗАФФАРЖОН МУСАЖОНОВИЧ

Начальник Академии Министерства по чрезвычайным
ситуациям Республики Узбекистан, доктор юридических наук,
профессор

ТАШКУЛОВ ДЖУРАБАЙ

Заведующий отдела историко теоретических,
государственно-правовых и конституционно правовых наук
Института государства и права Академии Наук Республики
Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

НОДИРБЕК САЛАЕВ САПАРБАЕВИЧ

Профессор Ташкентского государственного
юридического университета, доктор юридических наук

ФАЗИЛОВ ФАРХОД МАРАТОВИЧ

И.о. профессора Ташкентского государственного
юридического университета,
доктор юридических наук (DSc), доцент

РАХИМОВ ДАНИЯР БАХТИЯРОВИЧ

И. о. профессора Института переподготовки
и повышения квалификации юридических кадров,
доктор юридических наук (DSc)

ГАФУРОВА НОЗИМАХОН ЭЛЬДАРОВНА

И.О. профессора Института переподготовки
и повышения квалификации юридических кадров
при Министерстве юстиции Республики Узбекистан,
доктор юридических наук (DSc), доцент

ШАКУРОВ РАФИК РАВИЛЕВИЧ

Доцент Института переподготовки и
повышения квалификации юридических кадров,
кандидат юридических наук, доцент

РАХМОНОВ ЗАФАРЖОН ЗАЙНИДДИНОВИЧ

И.О. доцента Института переподготовки и
повышения квалификации юридических кадров,
доктор философии по юридическим наукам

ЮСУПОВА ФАРИНГИЗ УКТАМОВНА

И.О. доцента Института переподготовки и
повышения квалификации юридических кадров,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)

Ответственный секретарь:

ЮНУСОВА НИГОРА КАМИЛОВНА

Старший специалист по издательской деятельности
Института переподготовки и повышения квалификации
юридических кадров

Контакт редакции журнала:

100072, город Ташкент, Мирабадский район,
улица Хамал, 29-в.
Web: yuristjournal.uz
E-mail: yuristjournal@adliya.uz
Телефон: (+99871) 234-55-92

Public, legal and scientific-practical journal of
“LAWYER HERALD”

№5 (2025)

DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-5>

Chief Editor:

YESEMURAT KANYAZOV

Director of the Training Institute for
Lawyers under the ministry
of Justice of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Legal Sciences

Deputy Chief Editor:

FIRUZ MAKHMUDOV

Deputy Director for Research and
International Cooperation of the Training Institute
for Lawyers under the Ministry of Justice
of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Law (DSc), Associate Professor

EDITORIAL BOARD:

RUSTAM KHURSANOV

First Deputy Director for Academic
Affairs at the Institute for Training
Institute for Lawyers

BAYMOLDINA ZAURESH

Rector of the Academy of Justice
at the Supreme Court of the Republic
of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences

OKSANA ZDROK

Director of the Institute for Retraining and
Qualification Upgrading of Judges,
Prosecutors and Legal professionals
at the Belarusian State University

OMONBAY OKYULOV

Professor of the Tashkent State University
of Law, professor, Honored Lawyer
of the Republic of Uzbekistan

MUZAFFARJON MAMASIDDIKOV

Head of the Academy of the Ministry of Emergency
Situations of the Republic of Uzbekistan, Doctor of
Juridical Sciences Law, Professor

DJURABAY TASHKULOV

Head of the department of Historical-Theoretical,
State-Legal and Constitutional-Legal Sciences
of the Institute of State and Law of the Academy
of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Law, Professor

NODIRBEK SALAEV

Professor of the Tashkent State University of Law,
Doctor of Law

FAZILOV FARXOD

Professor of the Tashkent State University of Law,
Doctor of Law (DSc), Associate professor

DANIYAR RAKHIMOV

Professor of the Training Institute for Lawyers,
Doctor of Law (DSc)

GAFUROVA NOZIMAXON

Professor of the Training Institute for Lawyers under
the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Law (DSc), Associate professor

RAFIK SHAKUROV

Associate Professor at the Training Institute
for Lawyers, Candidate of Legal Sciences,
Associate professor

ZAFARJON RAKHMANOV

Associate Professor at the Training Institute for
Lawyers, Doctor of Philosophy in Law (PhD)

FARINGIZ YUSUPOVA

Associate Professor at the Training Institute for
Lawyers, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Executive Editor:

NIGORA YUNUSOVA

Senior Publications Specialist
Training Institute for Lawyers

Contact the Editorial Office:

100072, Tashkent city, Mirabad district,
Hamal street, 29-v
Web: yuristjournal.uz
E-mail: yuristjournal@adliya.uz
Telefon: (+99871) 234-55-92

YURIST AXBOROTNOMASI

5-SON, 7-JILD

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 7

LAWYER HERALD

VOLUME 7, ISSUE 5

MUNDARIJA

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

GAFUROVA Nozimaxon Eldarovna

ADLIYA ORGANLARI VA MUASSASALARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING

USTUVOR YO'NALISHLARI 8

NARIMANOV Bekzod Abduvaliyevich

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI FAOLIYATINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MUAMMOLARI

VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI..... 18

SAYFIDDINOV Aqliddin Anvarjon o'g'li

HUDUDLARNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA XALQ DEPUTATLARI

MAHALLIY KENGASHLARINING VAKOLATLARI 26

AXMEDOV Dilshod Baxromovich

MA'MURIY SUDDA DASTLABKI ESHITUV INSTITUTINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI 35

FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

NEMATJONOV Iskandar, TUHTAMIRZAEV Shokhjakhon

ETHICAL AND LEGAL DILEMMAS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM COPYRIGHT TO

FAIR DECISION-MAKING 45

AMIRULLAEV Shodiyor

FOREIGN ECONOMIC SANCTIONS ON COMMERCIAL CONTRACTS AND THEIR IMPACT 55

SUD HOKIMIYATI. PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

JUMAYEV Shohjahon Begimqul o'g'li

QONUNLAR IJROSI USTIDAN PROKUROR NAZORATI TADBIRLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING

NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI 62

JINOYAT HUQUQI, HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

KARAKETOVA Dilnoza Yuldashevna

JINOYAT SUBYEKTI FAKULTATIV BELGILARI KLASSIFIKATSIYASI..... 69

OCHILOV Samariddin Kamoliddinovich

JAZONI O'TASHDAN MUDDATIDAN ILGARI SHARTLI OZOD QILISH ASOSLARINING NAZARIY TAVSIFI76

XALQARO HUQUQ VA INSON HUQUQLARI

RAXMANOV Shuxrat Naimovich

XALQARO TASHKIOTLAR DIPLOMATIK HUQUQINING TAVSIYAVIY MANBALARI

(NAZARIY-AMALIY TAHLIL)..... 83

АКМАЛОВ Шаислам Икрамович

РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН И ОРГАНИЗАЦИЯ ИСЛАМСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА:

ШТРИХИ К НЫНЕШНЕМУ СОСТОЯНИЮ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ ПЕРСПЕКТИВАМ 91

YUSUPOVA Faringiz O'ktam qizi

SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARIDA TIBBIY MA'LUMOTLARDAN FOYDALANISHNING

HUQUQIY VA ETIK ASOSLARI..... 98

AKSUNGUL Medetbaeva Sharapatdinovna

THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: GLOBAL CHANGES AND THE APPROACH OF

THE INTERNATIONAL COMMUNITY 105

MINGBOYEVA Sakinabonu Shuhrat qizi

TRANSCHEGARAVIY CHUCHUK SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISHDA DAVLATLARARO HAMKORLIKNING

HUQUQIY ASOSLARI113

HIKMATOV Shuhrat Shabanovich

NOGIRONLIKNING XALQARO HUQUQIY NORMALARGA AYLANISHI: XAYRIYADAN HUQUQQA120

G'AFUROVA Nozimaxon Eldarovna

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi
Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti professori v.b.,
yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent
E-mail: gafurovanozimakhon@mail.ru

ADLIYA ORGANLARI VA MUASSASALARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): G'AFUROVA N.E. Adliya organlari va muassasalari faoliyatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 8-17.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Maqola O'zbekiston adliya organlarining raqamlashtirish orqali faoliyatini zamonaviylashtirish, davlat xizmatlari sifatini oshirish va huquqni qo'llash amaliyotida shaffoflik hamda samaradorlikni ta'minlash masalalariga bag'ishlangan. Muallif davlat siyosati hujjatlari va amaliy chora-tadbirlar asosida adliya tizimini raqamlashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Maqolada huquqiy-hokimiyat hujjatlari, davlat dasturlari hamda xalqaro tajriba misollari (Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur va boshqalar) asosida tizimli tahlil o'tkazilgan. Muallif adliya organlarining hozirgi imkoniyatlari, amalga oshirilgan loyihalar va mavjud kamchiliklarni solishtirma tahlil orqali ko'rsatadi hamda "Raqamli adliya" modelining tarkibiy elementlarini belgilaydi. Adliya organlarining funksiyalarini raqamlashtirish davlat xizmatlarining samaradorligini va fuqarolarga xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, bu esa huquqiy ongni kuchaytirish va korrupsiya xavfini kamaytirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. O'zbekiston adliya tizimida bir qator axborot tizimlari joriy etilgan (masalan, "e-notarius", "e-huquqshunos", "e-qaror" axborot tizimi, mobil identifikatsiya tizimlari), biroq davlat xizmatining hanuz to'liq elektronlashtirilmaganligi va tizimli muammolar mavjudligi yoritilgan. Natijada, raqamli arxitektura, integratsiya, yagona identifikatsiya (SSO), huquqiy targ'ibot uchun markaziy platforma va axborot tizimlarini yangilash zaruriyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: adliya organlari, raqamli adliya, raqamlashtirish strategiyasi, elektron hukumat, sun'iy intellekt, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (akt), yagona raqamli arxitektura, huquqni qo'llash amaliyoti, huquqiy axborot tizimlari, davlat xizmatlari sifati, huquqiy ong va madaniyat, Data Science, big data, huquqiy islohotlar, ochiqlik va shaffoflik, integratsiyalashgan platformalar, yuridik yordam tizimi, normativ-huquqiy hujjatlar ekspertizasi, smart justice – aqlli adliya, legal tech.

ГАФУРОВА Нозимахон Эльдаровна

И.о. профессора Института переподготовки
и повышения квалификации юридических кадров
при Министерстве юстиции Республики Узбекистан,
доктор юридических наук (DSc)
E-mail: gafurovanozimakhon@mail.ru

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ ЮСТИЦИИ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена вопросам модернизации деятельности органов юстиции Узбекистана посредством цифровизации, повышения качества государственных услуг и обеспечения

прозрачности и эффективности в правоприменительной практике. Автор анализирует теоретические и практические аспекты цифровизации системы правосудия на основе документов государственной политики и практических мер. В статье проведен системный анализ на основе правовых документов, государственных программ и примеров международного опыта (Эстония, Южная Корея, Сингапур и др.). Автор показывает текущие возможности органов юстиции, реализованные проекты и имеющиеся недостатки посредством сравнительного анализа и определяет структурные элементы модели «Цифровая юстиция». Обосновано, что цифровизация функций органов юстиции повышает эффективность государственных услуг и качество оказания услуг гражданам, что служит повышению правового сознания и снижению коррупционных рисков. В системе юстиции Узбекистана внедрен ряд информационных систем (например, информационная система «e-notarius», «e-huquqshunos», «e-qaror», мобильные системы идентификации), однако освещается, что государственная служба до сих пор не полностью цифровизирована и существуют системные проблемы. В результате была подчеркнута необходимость обновления цифровой архитектуры, интеграции, единой идентификации (SSO), центральной платформы правовой пропаганды и информационных систем.

Ключевые слова: органы юстиции, цифровая юстиция, стратегия цифровизации, электронное правительство, искусственный интеллект, информационно-коммуникационные технологии (акт), единая цифровая архитектура, правоприменительная практика, правовые информационные системы, качество государственных услуг, правовое сознание и культура, data science, big data, правовые реформы, открытость и прозрачность, интегрированные платформы, система юридической помощи, экспертиза нормативно-правовых актов, smart justice - умная юстиция, legal tech.

Gafurova Nozimakhon Eldarovna

Professor of the Training Institute for
Lawyers under the Ministry of Justice of the
Republic of Uzbekistan, Doctor of Law
E-mail: gafurovanozimakhon@mail.ru

PRIORITIES FOR IMPROVING THE ACTIVITIES OF JUSTICE BODIES AND INSTITUTIONS

ANNOTATION

The article is devoted to the issues of modernizing the activities of the Justice bodies of Uzbekistan through digitization, improving the quality of public services and ensuring transparency and efficiency in law enforcement practice. The author analyzes the theoretical and practical aspects of the digitization of the justice system on the basis of public policy documents and practical measures. The article carried out a systematic analysis based on legal-power documents, state programs and examples of international experience (Estonia, South Korea, Singapore, etc. The author shows the current capabilities of the justice authorities, the projects carried out and the existing shortcomings through a comparative analysis, and defines the structural elements of the "digital justice" model. Digitization of the functions of the justice authorities increases the efficiency of public services and the quality of services to citizens, which is justified by the fact that it serves to strengthen legal consciousness and reduce the risk of corruption. A number of information systems have been introduced in the national justice system ("e-notarius", "e-huquqshunos", "e-qaror", mobile identification systems), but the state service is still not fully electronic and there are systemic problems. As a result, the need to upgrade digital architecture, integration, unified identity (SSO), a central platform for legal advocacy, and information systems has been highlighted.

Keywords: justice authorities, digital Justice, digitization strategy, e-government, artificial intelligence, ICT (ICT), unified digital architecture, law enforcement practice, legal information systems, public service quality, legal consciousness and culture, data science, big data, legal reform, openness and transparency, integrated platforms, legal aid system, regulatory legal documents expertise, smart justice, legal tech.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta'minlashni ko'zda tutuvchi ko'plab ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan "Raqamli O'zbekiston — 2030" Strategiyasi keng ko'lamli vazifalar qatorida davlat organlari faoliyatini raqamlashtirish va elektron davlat xizmatlarini ko'rsatish doirasida "xizmat sifatida dasturiy ta'minot", "xizmat sifatida platforma", "xizmat sifatida infratuzilma" texnologiyalarini keng joriy etish belgilangan [1].

Huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish jarayonida, birinchi navbatda, yagona davlat huquqiy siyosatini, jumladan huquq ijodkorligi faoliyatini sifatli tashkil etish, izchil va bir xil huquqni qo'llash amaliyotini shakllantirish, inson huquq va erkinliklarining samarali himoya qilinishini ta'minlash, shuningdek, aholining huquqiy madaniyatini oshirishning yaxlit tizimini joriy etish yo'li bilan amalga oshirishni ko'zlovchi adliya organlari va muassasalariga muhim rol ajratilmoqda.

Xususan, bu borada London Universitet kollejining Innovatsiyalar va jamoat maqsadlari instituti direktori Mariana Matsukato jamiyatni raqamlashtirish haqida shunday fikr bildiradi: "Yevropaning rivojlanishida quyidagi dinamik jarayonlar sabab bo'lgan: davlat xizmatlarini raqamlashtirishda xizmatlarni xarid qilish dasturlarini ishlab chiqish va xizmatlarni xarid qilish dasturlari orqali xususiy sektorlarni rivojlantirish kabi milliy maqsadlar aniq belgilandi" [2].

Yadova N.Ye. fikriga ko'ra, raqamlashtirish barcha ijtimoiy guruhlar va qatlamlar o'rtasidagi qashshoqlik va raqamli tafovutni qisqartirishga yordam beradi [3]. Bu esa yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor maqsadlaridan biridir.

So'nggi yillarda amalga oshirilgan chora-tadbirlar davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tizimida, ayniqsa, davlat organlari va tashkilotlari faoliyatini huquqiy ta'minlash, ularning yuridik xizmatlarini muvofiqlashtirish, huquqiy axborotni tarqatish, shuningdek, davlat xizmatlari ko'rsatish sifatini yaxshilash masalalari bo'yicha adliya organlari va muassasalarining roli va mas'uliyatini oshirish imkonini berdi.

Darhaqiqat, O.V Romanovskaya., E.A. Romanovskayalarning ta'kidlashicha, raqamli qurilmalarning ommaviy tarqalishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi, raqamlashtirishning davlat apparati ichidagi o'zaro munosabat shakllariga ta'siri – bu holatlar butun dunyoda "Raqamli adliya" (Digital Justice) maxsus atamasining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi [4].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi PF–5415-son Farmoniga muvofiq, adliya organlari va muassasalari faoliyatining ustuvor yo'nalishlari deb quyidagilar belgilangan:

birinchi, adliya organlarini "Odilona qonunlarni qabul qilish, jamiyatda qonunga hurmat ruhini qaror toptirish — demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir" degan konseptual g'oyani hayotga tatbiq etishga qaratilgan yagona davlat huquqiy siyosati amalga oshirilishini ta'minlaydigan professional xizmatga aylantirish;

ikkinchi, adliya organlari faoliyatiga, ustuvor ravishda, tanqidiy tahlil va huquqiy muammolarni, avvalo, bevosita joylarda ishlarni samarali tashkil etish yo'li bilan hal etishga asoslangan, sifat jihatidan yangi mexanizmlarni joriy etish;

uchinchi, davlat organlari va tashkilotlarining tuman (shahar) tuzilmalarining qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ijrosini tashkil etish sohasidagi faoliyatiga uslubiy rahbarlik qilish va muvofiqlashtirish, tanqidiy tahlil asosida izchil va bir xil huquqni qo'llash amaliyotini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

to'rtinchi, huquqiy targ'ibot va fuqarolarning huquqiy ongini oshirishning zamonaviy va ta'sirchan uslublarini joriy qilish, ularga qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar mazmun-mohiyati va ahamiyatini yetkazish, aholining huquqiy savodsizligiga barham berish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

beshinchi, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini, ma'muriy tartib-taomillar va davlat xizmatlarining sifatini kompleks va tanqidiy tahlil qilishda adliya organlarining rolini oshirish, bu sohalarda qonunchilikni yanada takomillashtirish va huquqni qo'llash amaliyoti bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

oltinchi, o'z faoliyatlari yuzasidan jamoatchilikka tizimli ravishda ma'lumotlar taqdim etish yo'li bilan adliya organlari mansabdor shaxslarining hisobot berish tartibini joriy etish, ularning aholini tashvishga soluvchi muammolarga yuzaki munosabatda bo'lishi holatlariga chek qo'yish, shuningdek, ularning faoliyatini baholashning aniq mezonlarini belgilash;

yettinchi, yuridik kadrlarni, ayniqsa, talab qilinayotgan tor doiradagi va sohaviy mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning sifat jihatidan yangi tizimini tashkil etish, yurisprudensiya sohasidagi mutaxassislarni o'qitishning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish, yuridik kadrlarni yetakchi xorijiy ta'lim muassasalariga tizimli ravishda yuborish;

sakkizinchi, xalqaro va xorijiy tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasining manfaatlarini huquqiy himoya qilishning samarali tizimini, xalqaro jamoatchilik va xorijiy investorlarni mamlakatda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar haqida xabardor qilish mexanizmlarini tashkil etish;

to'qqizinchi, adliya organlari va muassasalari faoliyatining moddiy-texnika ta'minotini yanada yaxshilash, xodimlarni ijtimoiy va moddiy rag'batlantirishning yangi mexanizmlarini, shu jumladan ularni xizmat uylari bilan ta'minlashni joriy etish;

o'ninchi, adliya organlari va muassasalarining barcha tuzilmalari faoliyati samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish [5].

Shu bilan birga, "Yangi O'zbekiston — xalqchil va insonparvar davlat" g'oyasini ro'yobga chiqarish adliya organlari tizimida ma'muriy islohotlarni yanada chuqurlashtirishni taqozo qilmoqda.

Davlat xizmatlarini ko'rsatish va intellektual mulkning huquqiy himoyasi sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirishda tizim imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, ushbu sohalarda muvofiqlashgan faoliyatni ta'minlash hamda mavjud ma'muriy tuzilmalarning yaxlit vertikal boshqaruvini shakllantirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Mamlakatimizda adolat va huquq ustuvorligini mustahkamlash, aholiga professional xizmat qiladigan ixcham va samarali boshqaruvni yaratish, deklarativ xususiyatga ega vazifalarni bekor qilish, funksiyalarni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini aniq belgilash va takrorlanishlarning oldini olish orqali budjet mablag'larini tejash va ulardan oqilona foydalanish, shu jumladan aholining huquqiy muammolarini hal etishda adliya organlarining roli va mas'uliyatini yanada kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 17-martdagi "Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda huquqiy xizmat ko'rsatishda adliya organlari va muassasalari faoliyati samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-89-son Farmoni doirasida O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyati samaradorligini yanada oshirish hamda raqamlashtirish bo'yicha qabul qilingan chora-tadbirlar dasturi bo'yicha bir qator muhim tadbirlar Adliya vazirligiga yuklatilgan. Jumladan, "Legal-Tech" huquqiy tarmog'ini joriy etish tizimini "sun'iy intellekt" mexanizmlaridan foydalangan holda takomillashtirish;

“e-shartnoma” yagona elektron portalini yaratish; “smart justice — aqlli adliya” veb-portali va mobil ilovasini yaratish; mobil identifikatsiya tizimini (Face ID, Digital ID, Smart ID) ishlab chiqish va ularni rivojlantirish, shuningdek, jismoniy shaxslar uchun jismoniy shaxsning shaxsiy identifikatsiya raqamidan va yuridik shaxslar uchun soliq to'lovchi identifikatsiya raqamidan yagona login sifatida foydalanish tartibini joriy etish [6].

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, jumladan raqamli texnologiyalar rivojlanib borishi natijasida davlatimizning o'z funksiyalarini bajarish va aholi bilan muloqot olib borish shakllari ham tubdan o'zgarib bormoqda.

Hukumatning raqamli transformatsiyasi muqarrar jarayon bo'lib, uning **tizimli, o'zaro hamkorlik, ochiqlik va shaffoflik** asosida amalga oshirilishi yuqori natijadorlikka erishilishiga sabab bo'ladi.

Adliya vazirligi tomonidan ham davlat xizmatlari, FHDY, intellektual mulk, notariat, advokatura, norma ijodkorligi, huquqiy yordam va o'z funksiyalarini bajarish bilan bog'liq jarayonlarni raqamlashtirish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Prezidentimizning “Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun sharoit yaratish chora-tadbirlari to'g'risida qaroriga ko'ra, joriy yilning 1-martidan Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi huzuridagi Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot institutining tashkil qilinishi “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini har tomonlama amalga oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish hamda iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish; mazkur yo'nalishda fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni olib borishdagi ahamiyati katta bo'ladi [7].

Adliya vazirligi tomonidan turli funksiyalarni raqamlashtirishga qaratilgan 30 ta axborot tizimi ishlab chiqilib, ushbu axborot tizimlari vazirlik va idoralarning axborot tizimlari bilan 85 ta veb-servislar orqali integratsiya qilindi.

Notariat sohasida barcha notarial harakatlar “Notarius” axborot tizimi orqali amalga oshirilishi yo'lga qo'yilib, 2022-yilda jami 5,3 mlndan ortiq, 2023-yilda jami 5,6 mlndan ortiq notarial harakatlar rasmiylashtirildi;

Fuqarolarga yuridik yordam ko'rsatish jarayonlarini raqamlashtirish, advokatura sohasini davlat organlari faoliyati bilan integratsiya qilishni nazarda tutuvchi **“Yuridik yordam”** axborot tizimi ishga tushirildi;

“E-huquqshunos”, “E-Qaror” tizimlari amaliyotga joriy etilib, huquqni qo'llash amaliyotini elektron monitoring qilish imkoniyati yaratildi.

“Elektron hukumat” tizimi foydalanuvchilarini identifikatsiyalashni soddalashtirish maqsadida “Mobil ID” va “Face ID” tizimlari joriy etildi.

Shu bilan birga, vazirlikning funksiya va vazifalarini raqamlashtirishni yanada jadallashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi tizimli **muammolar mavjud:**

Jumladan, Adliya vazirligi tomonidan ko'rsatilayotgan **111** ta davlat xizmatlarining **51** tasi elektron shaklga o'tkazilmagan [8];

Axborot tizimlari va ularda saqlanadigan ma'lumotlar tizimlashtirilmagan;

Huquqiy targ'ibot materiallarini tizimlashtiruvchi va ulardan samarali foydalanish imkonini beruvchi yagona platforma mavjud emas;

Axborot tizimlaridan foydalanish tizim xodimlarini identifikatsiya qilishning, shuningdek ularning rollarini taqsimlovchi yagona tizim (SSO) yaratilmagan;

Huquqni qo'llash sohasidagi muammolarni aniqlash va ularni tizimlashtirishga mo'ljallangan axborot tizimlari ishlab chiqilmagan;

Axborot tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishda eski tizim saqlanib qolib, yangi texnologiyalarni keng jalb etish oqsamoqda;

Adliya vazirligining funksiya va vazifalarini raqamlashtirish tizimli asosda amalga oshirilmayotganligi va bunda vazirlikning **“yagona raqamli arxitekturası”** mavjud emasligi,

idoraviy manfaatlarning o‘zaro muvofiqlashtirilmasligi hamda qisqa muddatli istiqbolsiz loyihalar sababli natijadorlik yuqori darajada emas deb ko‘rsatish mumkin.

O‘zaro bog‘liqlik davrida Adliya vazirligining raqamli istiqbolini boshqa vazirlik va idoralar, ayniqsa xususiy sektordan alohida ko‘rish mumkin emas va ushbu strategiya davlat boshqaruvining ajralmas qismi sifatida qaralishi, o‘z navbatida esa boshqa tizimlarning ham rivojlanishi uchun **turtki** bo‘lishini talab etiladi.

Adliya vazirligi o‘zining funksiyalarini raqamlashtirish jarayonini izchillik bilan amalga oshirishi, belgilangan maqsadlarni “statik” (o‘zgarmas) sifatida qayd etmasdan, hayotiy vaziyatlar va texnologik yutuqlardan kelib chiqqan holda “dinamik” (doimiy harakatda bo‘luvchi) sifatida ko‘rishi nazarda tutilmoqda.

Raqamlashtirish strategiyasini shakllantirish va uni amaliyotga tatbiq etishda:

Adliya vazirligining tarkibiy bo‘linmalari jarayonlarini raqamlashtirish natijasida vazirlikning raqamli arxitekturası ishlab chiqiladi;

Vazirlikning funksional vazifalarini tahlil qilgan holda, an‘anaviy tarzda ko‘rsatiladigan xizmatlarni raqamlashtirish faoliyati olib boriladi;

Barcha turdagi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, kelishish, qabul qilish va e‘lon qilish jarayonlarini to‘liq qamrab olishga mo‘ljallangan **project.gov.uz** va **lex.uz** platformalarining integratsiyalashgan **“ekotizim”** yaratiladi;

Lex.uz platformasi bazasida normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek **har bir band** kesimida huquqni qo‘llashdagi amaliyotni tahlil qilish imkoniyatini beradigan modul joriy etiladi;

Barcha normativ-huquqiy hujjatlar bo‘yicha ekspertiza xulosalarini xatboshi asosida tizimlashtirgan holda ma‘lumotlar bazasida saqlash tartibi joriy etiladi;

Axborot tizimlarida foydalanuvchilarni identifikatsiya va verifikatsiya qilish uchun Face ID texnologiyasi joriy qilinadi;

Jismoniy va yuridik shaxslarning ma‘lumotlari asosida **“Aholi yagona reyestri”** shakllantiriladi;

“e-advokat” axborot tizimi yanada takomillashtiriladi;

“e-huquqshunos” axborot tizimini “hujjat” shaklidan **meta** ma‘lumot shakliga o‘tkaziladi. Takrorlanuvchi va shablon harakatlarni algoritmlar asosida avtomatlashtirish orqali ekspertizaga kelib tushayotgan hujjatlar soni keskin kamaytiriladi;

“Intellectual mulk yagona portali”ni Butunjahon intellektual mulk tashkilotining Madrid axborot tizimi bilan integratsiya qilgan holda, xalqaro talabnomalarni elektron shaklda qabul qilish, ekspertizadan o‘tkazish va natijasini qayta yuborish jarayonlari avtomatlashtiriladi;

Adliya vazirligi o‘ziga yuklatilgan funksiyalarni bajarishda **“G2C”**, **“G2B”** (davlat xizmatlari, huquqiy targ‘ibot, yuridik yordam va boshqalar) **“G2G”** (normative-huquqiy hujjatlar ekspertizasi va yuridik xizmatlar) tamoyillari asosida ko‘rib chiqiladi;

Barcha bosqichlarda xizmatlarni oson, sodda, foydalanish uchun qulay, tushunarli, yagona darcha tamoyili asosida va eng asosiysi **“boshidan-oxiriga qadar”** uzilmas zanjir asosida ko‘rsatilishiga e‘tibor qaratiladi;

“Eshituvchi hukumat” tamoyili asosida qayta aloqaning barcha turlaridan foydalangan holda muntazam takomillashtirib boriladi;

“Hayotiy vaziyatlar”dan kelib chiquvchi tartib-taomillarni raqamlashtirishga ahamiyat qaratiladi;

Vazirlik xodimlarining muhim bo'lmagan joriy vazifalarini bajarishdagi vaqtini qisqartirish orqali, kreativ loyihalar bo'yicha ishlashiga imkoniyat yaratilishi nazarda tutiladi;

“Smartfonizatsiya” jarayonlarini jadallashtirishga katta urg'u beriladi;

Data Science va Sun'iy intellekt loyihalarini rivojlantirishga e'tibor beriladi;

Ishlab chiqiladigan har bir axborot tizimi Adliya vazirligining, keyinchalik esa respublikaning **ekotizimiga** integratsiya qilinishi nazarda tutiladi;

Axborot xavfsizligi va raqamli infratuzilmani yaxshilash jarayonlari ko'rib chiqiladi.

Adliya vazirligining “Raqamlashtirish strategiyasi”ni amaliyotga tadbqiq etish orqali quyidagilarga erishiladi:

Aholiga va tadbirkorlik subyektlariga ko'rsatiladigan davlat xizmatlarining muddati qisqartirilib, sifati oshiriladi, shuningdek hukumat tomonidan xizmatlar hayotiy vaziyatlardan kelib chiqib, proaktiv tartibda taklif etiladi;

Adliya vazirligi tizimida faoliyat yurituvchi xodimlarning ish samaradorligi oshirilib, tashabbuslar va ijodiy yondashuv asosida yangi loyihalarining joriy etilishiga erishiladi;

Fuqarolarning huquqiy savodxonligi oshirilib, har qanday katusda tez va sifatli javob olish mexanizmi yaratiladi;

vazirlikning **“yagona raqamli arxitekturasini”** yaratilib, vazirlik tomonidan ko'rsatilayotgan davlat xizmatlarining raqamlashtirilganlik ko'lami oshiriladi;

katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) tizimlashtirilib, ularni “Data Science” texnologiyasi orqali tahlil qilish, kelajak ko'rsatgichlarini prognozlash va sifatli ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish tizimiga o'tiladi;

ishlab chiqilayotgan normativ-huquqiy hujjatlarning sifati oshirilib, shaffofligi ta'minlanadi;

muhim jarayonlarda qaror qabul qilishda inson omiliga chek qo'yilib, avtomatlashtiriladi.

Bugungi kunda davlat organlari faoliyatidagi raqamlashtirish nafaqat o'z-o'zidan maqsadga, balki sifat jihatidan yangi va zamonaviy tizimni yaratishning obyektiv zaruriyatiga ham aylandi. Natijada sifat jihatidan yangi va zamonaviy tizimni yaratish zarurati bilan vujudga kelgan jarayon davlat organlarining yangicha ishlash tizimini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Global pandemiya raqamli texnologiyalarni davlat xizmatlarini ko'rsatishning zarur shartiga aylantirdi. Ko'plab keng ko'lamlari raqamli innovatsiyalar misli ko'rilmagan tezlikda joriy etildi, bu esa kelajakdagi raqamli hukumat uchun poydevor yaratdi va davlat organlari faoliyatini transformatsiya qilishga olib keldi.

COVID-19 pandemiyasi elektron hukumatni tubdan isloh qilishni tezlashtirdi (ba'zi hollarda yillarga), buning natijasida davlat organlari faoliyatining raqamli transformatsiyasi yuz berdi. Shuni ta'kidlash lozimki, raqamlashtirishning ko'plab jihatlari pandemiyadan oldin ham joriy etilgan edi, biroq ular ko'proq favqulodda holatlar sifatida qaralardi. Oflayn dunyoda hali ham ustunlik qilib, doimiy ravishda kibermakonga o'rin berish talabi qondirilmas edi. Shu bilan birga, barcha jarayonlarning faollashuvi “Raqamli adliya” tushunchasining keng talqin etilishiga olib keldi. U o'z ta'sirini nafaqat sud hokimiyati ichidagi, balki boshqa ishtirokchilar (odil sudlovni ta'minlovchi yoki uning vazifalarini bajarishga ko'maklashuvchi) bilan munosabatlardagi deyarli barcha raqamli o'zaro aloqalarga yoydi. Shunda “Raqamli adliya” quyidagi sohalarini qamrab olishni boshladi:

– sud hokimiyati organlarida elektron hujjat aylanishi;

– elektron sud ishi (shu jumladan sud arxivini raqamlashtirish);

– hujjatlarni elektron saqlash (bu bulutli omborlar va ixtisoslashtirilgan ma'lumotlar markazlarini yaratish masalasini ko'taradi);

– boshqa hokimiyat organlari - Bosh prokuratura, Adliya vazirligi va boshqalar bilan elektron hamkorlik;

– zamonaviy kriptohimoya tizimlari, dasturiy ta'minot (IT mutaxassislari, kompyuter tizimlari va barcha ta'minot infratuzilmalari) mavjudligi;

– elektron arxivlar va kutubxonalar tashkil etish. infratuzilma);

– elektron arxivlar va kutubxonalar tashkil etish.

O'zbekiston Respublikasida pandemiyadan oldin davlat organlari raqamli texnologiyalar sohasida taraqqiyotga erishgan bo'lsa-da, bu notekis sur'atda kechgan. Ba'zi organlar sezilarli rivojlanishga erishgan bo'lsa, boshqalari hali ham raqamli transformatsiyaning dastlabki bosqichida edi. Global pandemiya boshlanishi bilan vaziyat butunlay o'zgardi. Raqamli texnologiyalar hukumat uchun shunchaki "mo'ljal" bo'lmay qoldi, balki davlat mexanizmining muhim qismiga aylandi.

Davlat organlarini raqamlashtirish ularning samarali xizmat ko'rsatish, kengayish va o'zgarishlarga tezda moslashish qobiliyatini anglatadi. Raqamlashtirish, ayniqsa, adliya organlarining faoliyatida yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Adliya organlarini raqamlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular mazkur organlarga yuklatilgan vazifalar va funksiyalardan kelib chiqadi. Bu, asosan, davlat xizmatlar, elektron hujjat aylanishi, ijro intizomi va hokazolarga tegishli. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-maydagi PF-5997-son "Davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishda adliya organlari va muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bilan, Yagona davlat huquqiy siyosatini, jumladan norma ijodkorligi faoliyatini sifatli tashkil etish, izchil va bir xil huquqni qo'llash amaliyotini shakllantirish, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini ta'minlash, aholining huquqiy madaniyatini oshirish, fuqarolarga malakali yuridik yordam ko'rsatish borasida adliya organlari va muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish, shuningdek, sohaga raqamli texnologiyalarni keng joriy etishni nazarda tutgan. 2020 — 2024-yillarda adliya organlari va muassasalarini rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3666-son qaroriga asosan adliya organlari va muassasalari tizimini rivojlantirish istiqbollarini belgilaydi [9].

Raqamli adliya modeli — bu adliya organlari va muassasalari faoliyatini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosida tashkil etish, sud-huquq tizimida ochiqlik, shaffoflik, samaradorlik va fuqarolarga qulaylikni ta'minlashga qaratilgan kompleks boshqaruv konsepsiyasidir.

Rasulev A. fikricha, dunyoda axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatchilikka qarshi kurashish muammolari tobora global ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, BMT Bosh Assambleyasi, Yevropa kengashi, SHHT, MDH, Arab davlatlari ligasi va boshqa tashkilotlar tomonidan axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan jinoiy maqsadlarda foydalanishga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi vaqtda 7 milliardga yaqin inson (dunyo aholisining 95%) elektr aloqasining ko'chma tarmoqlari bilan qamrab olingan, yiliga kiberjinoyatchilik oqibatida yetkazilgan moddiy zararning miqdori dunyo Yalpi Ichki Mahsulotning (YaIM) 1 %ni tashkil etadi [10].

Hozir butun dunyodagi insoniyatning 63 foizi internetdan foydalanadi. Qariyb bir yilda internet foydalanuvchilari soni 200 millionga ortgan. Foydalanuvchilarning asosiy qismi (92,4 foiz) mobil qurilmalar orqali internetdan foydalanadi. O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 27 milliondan oshgan, shundan 25 milliondan ko'prog'i mobil internet foydalanuvchilari hisoblanishadi [11].

Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyodagi barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Ertaga juda kech bo'ladi" [12]. Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli

texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir soʻz bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin. Raqamli iqtisodiyot bu birgina faoliyat turi emas, balki, ishbilarmonlik, sanoat obyektlari, sifatli taʼlim va xizmatlar deganidir. “Raqamli” atamasi barcha sohalarida axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi [13].

Ushbu modelning asosiy maqsadi — adliya tizimini raqamlashtirish orqali huquqni qoʻllash amaliyotini optimallashtirish, inson omilini kamaytirish va korrupsiya xavfini minimallashtirishdir.

Raqamli adliya adliya tizimining barcha boʻgʻinlarini — notariat, FHDY, yuridik xizmatlar, ijro organlari, huquqiy axborot tizimlari, advokatura va fuqarolarning huquqiy ongini oshirish tizimlarini oʻz ichiga olgan yagona ekotizimni anglatadi.

Raqamli adliya modelining asosiy tamoyillari quyidagicha:

1. Shaffoflik va ochiqlik – davlat xizmatlari jarayonlarini toʻliq raqamlashtirish orqali fuqarolar uchun ularni kuzatish imkonini yaratish.

2. Fuqarolarga yoʻnaltirilganlik – xizmatlar “foydalanuvchi markazida” tamoyiliga asoslanadi, yaʼni fuqarolarga qulay interfeys va soddalashtirilgan jarayonlar.

3. Integratsiya – adliya organlari axborot tizimlarini yagona maʼlumotlar bazasiga birlashtirish, idoralararo maʼlumot almashinuvini avtomatlashtirish.

4. Ishonchlilik va xavfsizlik – shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish, identifikatsiya tizimlarini mustahkamlash.

5. Sunʼiy intellekt va tahliliy yondashuv – hujjatlarni tahlil qilish, qarorlarni tayyorlashda AI va Big Data texnologiyalarini joriy etish.

Raqamli adliya modelining mazmuni quyidagi tizimli komponentlardan iborat:

1. Elektron adliya platformasi (E-Justice Platform) – sud ishlari, huquqiy hujjatlar, ijro ishlarini yuritishning yagona raqamli muhitda amalga oshirilishini taʼminlaydi.

2. Yagona huquqiy axborot portali – barcha qonun hujjatlari, normativ bazalar, fuqarolarga moʻljallangan huquqiy maslahat xizmatlari jamlangan ochiq resurs.

3. Onlayn davlat xizmatlari tizimi – notarial harakatlar, FHDY guvohnomalari, litsenziyalar, yuridik shaxslar roʻyxatidan oʻtkazish kabi jarayonlarni toʻliq elektron shaklda amalga oshirish.

4. Raqamli identifikatsiya va elektron imzo tizimi – har bir fuqaroni yagona elektron identifikator orqali tanish, hujjatlar aylanishini avtomatlashtirish.

5. Tahliliy markaz (Legal Analytics Center) – adliya organlarining faoliyati, sud qarorlari, murojaatlar statistikasi asosida tahliliy hisobotlar tayyorlaydigan markaz.

Raqamli adliya modelining joriy etilishi quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- huquqiy jarayonlarning tezlashuvi va soddalashuvi;
- inson omiliga bogʻliqlikni kamaytirish orqali korrupsiya xavfini pasaytirish;
- adliya organlari faoliyatida samaradorlik va ishonchlilikni oshirish;
- maʼlumotlarning yagona bazada saqlanishi tufayli idoralararo integratsiyani kuchaytirish;
- fuqarolarning huquqiy savodxonligi va huquqlardan foydalanish imkonini kengaytirish.

Jahon amaliyotida “Digital Justice” konsepsiyasi AQSh, Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur, Buyuk Britaniya kabi davlatlarda muvaffaqiyatli joriy etilgan. Masalan:

- Estoniyada e-Justice portali orqali barcha sud jarayonlari onlayn kuzatiladi;
- Janubiy Koreyada “Smart Court System” yordamida fuqarolar uyidan chiqmasdan daʼvo arizasini topshira oladi;
- Singapurda esa “e-Litigation” tizimi orqali advokatlar, sudyalalar va davlat organlari yagona raqamli maydonda hamkorlik qiladi.

Oʻzbekiston Respublikasida ham “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi doirasida “Raqamli Adliya” loyihasi bosqichma-bosqich joriy etilib, adliya organlarining barcha xizmatlari my.gov.uz, e-ijro, lex.uz, notarius.uz kabi platformalarda integratsiyalashmoqda.

Xulosa qilib aytganda, adliya organlari va muassasalari faoliyatini raqamlashtirish O'zbekistonda huquqiy davlat qurish jarayonining ajralmas qismiga aylangan. "Raqamli adliya" modeli nafaqat texnologik innovatsiya, balki adolat va huquq ustuvorligini ta'minlashning samarali mexanizmidir. Ushbu yondashuv orqali davlat xizmatlarining sifati oshadi, huquqni qo'llash amaliyoti shaffoflashadi, inson omilidan kelib chiqadigan xatolik va korrupsiya xavfi kamayadi.

Raqamli arxitektura, yagona identifikatsiya tizimi, "smart justice" va "legal tech" kabi yechimlar joriy etilishi natijasida adliya organlari faoliyati integratsiyalashgan, ochiq va fuqarolarga yo'naltirilgan tizimga aylanishi kutilmoqda. Shu orqali O'zbekiston xalqaro maydonda raqamli boshqaruvning ilg'or tajribalariga mos zamonaviy huquqiy muhitni shakllantiradi.

Kelgusida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida adliya tizimini to'liq raqamlashtirish mamlakatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, adolatga ishonchni mustahkamlash va inson huquqlarini kafolatli himoya qilishning muhim omiliga aylanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, raqamli adliya modeli — bu nafaqat texnologik innovatsiya, balki adliya tizimini boshqarishning yangi falsafasidir.

Ushbu modelning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi fuqarolarning adolatga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, davlat xizmatlari sifatini oshiradi hamda huquqiy davlat barpo etishning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Iqtibos/Сноски/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-5030957>.
2. Джумаев А.Х. Перспективы и некоторые проблемы цифровизации в Узбекистане // Экономика и социум №6 (121) -2024 www.iupr.ru 1023.
3. Ядова Н.Е. Современное состояние мирового рынка электронной коммерции и перспективы его развития // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. 2019. № 2. С.116-125.
4. Romanovskaya O. V., Romanovskaya Ye. A. Pravovoy rejim sifrovoy yustitsii: problemi i perspektivi // Elektronniy nauchniy jurnal «Nauka. Obshestvo. Gosudarstvo». 2024. T. 12, № 1. <http://esj.pnzgu.ru>. S. 22.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yildagi 13-apreldagi "Davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishda adliya organlari va muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5415-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-3681777>.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 17-martdagi "Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda huquqiy xizmat ko'rsatishda adliya organlari va muassasalari faoliyati samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-89-son Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5914998>.
7. Khusanov Kamoliddin, Akhrorov Muxammad, Hoshimova Nilufar. Raqamli texnologiyalarni inson hayotidagi o'rni. // research focus | volume 2 | issue 1 | 2023 ISSN: 2181-3833 ResearchBip (14) | Google Scholar | SJIF (4.597) | UIF (8.3). 594 – B.
8. Davlat xizmatlari yagona reyestrini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirining buyrug'i [O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023-yil 27-oktabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3467] <https://lex.uz/docs/-6646956>.
9. 2020 — 2024-yillarda adliya organlari va muassasalarini rivojlantirish Konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-maydagi PF-5997-son Farmoniga 1-ilova. <https://lex.uz/ru/docs/-4820060>.
10. Rasulev A.K. Axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishning jinoyat-huquqiy va kriminologik choralari takomillashtirish: Yurid. fan. d-ri dis. ... avtoref. — T.: IIV Akademiyasi, 2018. — 5.5.
11. <https://review.uz/oz/post/ozbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar-soni-272-milliondan-oshdi>.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis palatalariga yo'llagan 2020-yil 24-yanvardagi Murojaatnomasidan. <https://mirziyo.uz/oz/taraqqiyotga-erishish-uchun-raqamli-bilimlar-va-zamonaviy-axborot-texnologiyalarini-egallashimiz-zarur-va-shart>.
13. K.S. Beysenov, Z.N. Xojibekov, Jinoyatchilikka qarshi kurashishda innovatsion g'oyalar raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari. // jinoyatchilikka qarshi kurashishda raqamli texnologiyalardan foydalanish. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2024-yil 28-iyun). O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi. Toshkent – 2025, 170- B.

NARIMANOV Bekzod Abduvaliyevich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson
huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) o'rinbosari,
yuridik fanlar doktori, dotsent
E-mail: bekzodnarimanov84@gmail.com

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI FAOLIYATINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MUAMMOLARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): NARIMANOV B.A. Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini huquqiy tartibga solish muammolari va ularni takomillashtirish istiqbollari // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 18-25.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) faoliyatini huquqiy tartibga solishning dolzarb masalalari chuqur tahlil qilinadi. Avvalo, NNTlarning jamiyatda fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi o'рни va ahamiyati, ular uchun yaratilgan huquqiy asoslarning mazmun-mohiyati hamda amaliyotda uchrayotgan muammolar atroficha ko'rib chiqiladi. Jumladan, NNTlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi, ularning tashkiliy-huquqiy shakllarini belgilash, moliyaviy manbalarini shakllantirish va ular ustidan nazorat mexanizmlarini amalga oshirishda mavjud qiyinchiliklar tahlil etiladi. Shuningdek, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik mexanizmlari, ularning samaradorligi hamda mavjud to'siqlar yoritib beriladi. Maqolada, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasi o'rganilib, NNT faoliyatini tartibga solishda milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish istiqbollari, jumladan, huquqiy asoslarni liberallashtirish, tashkilotlar uchun qulay muhit yaratish, ularning ijtimoiy loyihalarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati, huquqiy tartibga solish, xayriya, homiylik, huquqiy maqom, qonunchilikni takomillashtirish, huquqiy erkinliklar, xalqaro tajriba.

НАРИМАНОВ Бекзод Абдувалиевич

Заместитель Уполномоченного
Олий Мажлиси Республикаси Ўзбекистан
по правам человека,
доктор юридических наук, доцент
E-mail: bekzodnarimanov84@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье всесторонне анализируются актуальные вопросы правового регулирования деятельности негосударственных некоммерческих организаций (ННО). Прежде всего рассматриваются роль и значение ННО в формировании гражданского общества, содержание и сущность созданных для них правовых основ, а также практические проблемы, возникающие в процессе их реализации. В частности, исследуются порядок государственной регистрации ННО,

определение их организационно-правовых форм, формирование финансовых источников и существующие трудности в механизмах контроля за их деятельностью. Кроме того, освещаются вопросы взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества, эффективность данного сотрудничества, а также имеющиеся препятствия. В статье также изучается передовой опыт зарубежных стран и определяются перспективы дальнейшего совершенствования национального законодательства в сфере регулирования деятельности ННО, в том числе либерализация правовых основ, создание благоприятных условий для организаций, обеспечение их активного участия в реализации социальных проектов. На основе анализа выдвигаются практические предложения и рекомендации, направленные на обеспечение более свободного, эффективного и устойчивого развития деятельности ННО в Узбекистане.

Ключевые слова: Негосударственные некоммерческие организации, гражданское общество, правовое регулирование, благотворительность, спонсорство, правовой статус, совершенствование законодательства, правовые свободы, международный опыт.

BEKZOD Narimanov Abduvalievich

Deputy Commissioner of the Oliy Majlis of the
Republic of Uzbekistan for Human Rights,
Doctor of Law, Associate Professor
E-mail: bekzodnarimanov84@gmail.com

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF NON-GOVERNMENTAL NON-PROFIT ORGANIZATIONS' ACTIVITIES AND PROSPECTS FOR THEIR IMPROVEMENT

ANNOTATION

This article provides a comprehensive analysis of the pressing issues related to the legal regulation of non-governmental non-profit organizations (NGOs). It examines the role and importance of NGOs in the development of civil society, the content and essence of the legal framework established for them, as well as the practical problems encountered in its implementation. In particular, the study addresses the procedures for state registration of NGOs, the determination of their organizational and legal forms, the formation of financial resources, and the existing difficulties in the mechanisms of oversight over their activities. In addition, the article highlights the interaction between state bodies and civil society institutions, the effectiveness of such cooperation, and the obstacles that hinder it. The paper also explores the advanced experience of foreign countries and outlines prospects for further improvement of national legislation in regulating NGO activities. This includes the liberalization of legal frameworks, the creation of favorable conditions for organizations, and ensuring their active participation in the implementation of social projects. Based on the analysis, practical proposals and recommendations are developed, aimed at ensuring freer, more effective, and sustainable development of NGO activities in Uzbekistan.

Keywords: Non-governmental non-profit organizations, civil society, legal regulation, charity, sponsorship, legal status, improvement of legislation, legal freedoms, international experience.

Bugungi kunda jahon miqyosida yuz berayotgan geosiyosiy beqarorlik, iqlim o'zgarishi, migratsiya jarayonlari, ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy inqirozlar fonida aholi farovonligini ta'minlash, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda aholining turli qatlamlarini qo'llab-quvvatlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Davlat organlari bu vazifalarni to'liq qamrab olishi qiyin bo'lgan sharoitda fuqarolik jamiyati institutlari, jumladan, jamoat fondlari ijtimoiy foydali tashabbuslarni amalga oshirishda muhim va samarali mexanizm sifatida maydonga chiqmoqda.

Shu bilan birga, jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, jamoat fondlarining faoliyati nafaqat xayriya yordamlarini ko'rsatish bilan cheklanmay, balki aholi uchun yangi imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy xizmatlarning sifatini oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va inklyuziv rivojlanishni ta'minlashda ham hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu bois zamonaviy sharoitda jamoat fondlarining tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, ularning faoliyatini davlat va xususiy sektor bilan hamkorlikda muvofiqlashtirish, ayniqsa, ijtimoiy foydali loyihalarni amalga oshirishda ularning institutsional salohiyatini kuchaytirish dolzarb strategik vazifaga aylanmoqda.

Qadimgi davrda nodavlat sektori Rimda muhtojlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan alimenta muassasalari o'z davrining jamoat fondlari vazifasini o'tagan [1].

Fikrimizcha, alimenta tizimini nodavlat sektorning "ibtidosi" sifatida baholash faqat ramziy ma'noda to'g'ri bo'lishi mumkin. Uning huquqiy va institutsional asoslari fuqarolik jamiyatiga xos mustaqillik mezonlariga emas, balki imperatorlik ijtimoiy siyosatining normativ paradigmasiga tayanadi. Shu sababli, mazkur tizimni nodavlat sektorning ilk namunalaridan biri sifatida emas, balki davlat va jamoat tashabbusi o'rtasidagi o'tish (gibrid) model sifatida ko'rib chiqish ilmiy jihatdan to'g'riroq bo'ladi.

M. Moxovikova o'zining dissertatsiyasida O'zbekistonda davlat va nodavlat notijorat tashkilotlar o'zaro hamkorligini tadqiq qila turib O'zbekistonda NNTlar rivojlanishining ilk bosqichlarini Hukumat ijtimoiy faollikni *NNT formatidagi ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyatga* aylantirilganligi bilan asoslantiradi. Shuningdek, u O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik, jamoat fondi kabi mexanizmlar va zamonaviy ish shakllaridan foydalanishga qaramay "sovetcha" tajribasi asosida davlat tomonidan yirik jamoat tashkilotlarini tuzish kabi o'ziga xos rivojlanish yo'lini keltirib o'tadi [2].

Bizningcha, mazkur yondashuvda ijtimoiy ishonch, ko'ngilli faoliyat, mikrokorporativ birdamlik, jamoat nazorati elementlari yetarli darajada hisobga olinmagan. Shu bois, o'tish davridagi fuqarolik subyektlarining adaptatsiya jarayoni sifatida baholanishi kerak. Hatto davlat tomonidan yaratilgan yirik jamoat tashkilotlari ham ijtimoiy talab va fuqarolik faoliyatining muayyan institutsional ifodasi bo'lgan. Muallifning fikri davlatning roliga nisbatan ortiqcha institutsional vazn bergani holda, fuqarolik jamiyatini "passiv ijrochi" sifatida talqin qiladi. Holbuki, O'zbekistondagi NNTlar faoliyati 2017-yillardan boshlab huquqiy plyuralizm, ijtimoiy sheriklik mexanizmi, ijtimoiy buyurtma orqali yangi institutsional asosga ko'chgan. Bu esa uchinchi sektorni davlat siyosati obyektidan uning hammuallifiga aylanganini ko'rsatadi.

Tahlillarga ko'ra 2008-yilda 7 ta NNT va fuqarolik jamiyati institutlariga 379 mln. so'm davlat granti ajratilgan bo'lsa, 2018-yilda bu ko'rsatgich 231 ta 6 mlrd. 550 mln. so'm, 2022-yilda esa 160 ta tashkilotga 12 mlrd. so'm mablag' ajratilgan.

A. Danevskaya fikriga ko'ra, ushbu tashkiliy-huquqiy shaklning asosiy muammosi shundaki, fondning o'zi aslida o'z faoliyatini yuridik shaxs tashkil etmasdan amalga oshira olmaydi [3].

MDH davlatlarida jamoat fondlarining tashkiliy-huquqiy asoslarini tadqiq etgan olim Ye. Laevskaya qayd etishicha, Rossiya, Qozog'iston, O'zbekistonda jamoat birlashmalari faoliyatini tartibga soluvchi to'rt darajali qonunchilik tizimi shakllangan: Konstitutsiya birlashish huquqini mustahkamlaydi; Fuqarolik kodeksi notijorat tashkilotlarining tashkiliy-huquqiy shakllarini belgilaydi, ular jumlasiga jamoat birlashmalarini kiritadi; "Notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonun ko'p jihatdan Fuqarolik kodeksi qoidalarini takrorlaydi, shuningdek, notijorat tashkilotlarining tashkiliy-huquqiy shakllarini tartibga soladi; "Jamoat birlashmalari to'g'risida"gi qonun jamoat birlashmalarini tuzish va ularning faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishni ta'minlaydi [4].

Fuqarolik kodeksi va boshqa qonunchilik hujjatlariga ko'ra, davlat tashkilotlarining muassasa, unitar korxona kabi turlari sanalgan. Shuningdek, Budget kodeksida Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg'armalari, budget tashkilotlarining budgetdan tashqari jamg'armalar, budget

tashkilotining rivojlantirish jamg'armasi va boshqa budjet bilan yoki davlat tashkiloti bilan bog'liq jamg'armalar qayd qilingan.

Ammo **bu kabi jamg'armalar ham aslida Fuqarolik kodeksi bo'yicha davlat tashkilotlariga kelib tushadigan pul mablag'larini yig'ish va uni tasarruf qilish funksiyalari bilan shug'ullanadigan muassasa tashkiliy-huquqiy shaklida yoki muassasaning yuridik shaxs bo'lmagan holda tashkil qilingan shaklidir.**

Soliq Kodeksning 378-moddasidagi "xayriya va ekologiya jamg'armalari" deganda albatta qonun chiqaruvchi **budjet muassasalarini emas, balki nodavlat notijorat tashkilot bo'lgan xayriya va ekologiya jamg'armalari nazarda tutmoqda.**

Shuning uchun ham mazkur normada "xayriya va ekologiya jamg'armalari" atamasi keng ma'noda qo'llanilgan bo'lib, u **asosan nodavlat notijorat tashkilotlariga taalluqli bo'lsa-da, ayrim hollarda davlat tomonidan tashkil etilgan jamg'armalarni ham qamrab olishi mumkin,** bu esa ularning soliq masalalari tegishli maxsus qonunchilik va budjet tartiblari bilan birgalikda tartibga solinishini nazarda tutadi.

Fuqarolik kodeksining **511-moddasida xayr-ehson tushunchasi mavjud bo'lib, unga ko'ra** umumfoydali maqsadlarda qilingan hadya xayr-ehson hisoblanadi. Xayr-ehson fuqarolarga, davolash, tarbiya, ijtimoiy himoya muassasalariga va shunga o'xshash boshqa muassasalarga, xayriya, ilmiy va o'quv muassasalariga, fondlarga, muzeylar va boshqa madaniyat muassasalariga, jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlarga, shuningdek davlatga va boshqa fuqarolik huquqi subyektlariga qilinishi mumkin.

"Homiylik to'g'risida"gi Qonunda ham (3-moddasi) **homiylik xayriyalari** — homiylik maqsadlariga yo'naltiriladigan mol-mulk, shu jumladan pul mablag'lari tushunchasi mavjud.

Biroq, qonunchilikda xayriya tushunchasi o'zi alohida so'z sifatida tushunchasi mavjud emas.

Umuman olganda Fuqarolik kodeksining 511-moddasi va "Homiylik to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasiga ko'ra xayriyaga ya'ni **xayr-ehson yoki homiylik xayriyasiga** ekologiya bilan bog'liq faoliyat ham kiradi.

Xususan, "Homiylik to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasiga muvofiq homiylik quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

aholini tabiiy ofatlar, ekologiya, sanoat halokatlari yoki boshqa halokatlar oqibatlarini bartaraf etishga, baxtsiz hodisalarning oldini olishga tayyorlash;

terrorchilik harakatlari, tabiiy ofatlar, ekologiya, sanoat halokatlari yoki boshqa halokatlar natijasida jabrlanganlarga yordam ko'rsatish;

atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish.

Ikkinchi jihat shuki, Soliq kodeksining 378-moddasida Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i solinmaydigan daromadlarga fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, kasaba uyushmalari, xayriya va ekologiya jamg'armalari tomonidan soliq to'lovchilarga beriladigan nafaqalar, shuningdek pul mablag'lari tarzidagi yordamning boshqa turlari, biroq soliq davri mobaynida **o'n besh million so'mdan oshmagan holda** kiritilgan.

Bu yerda ham qonun chiqaruvchi aynan nega **o'n besh million so'mni tanlab olingani biror o'lchov yoki miqdor bilan qiyoslashimiz qiyin.**

Masalan, **bir fuqaro davolanishi, masalan xorijda ma'lum bir inson organini ko'chirishi uchun yuz million so'm talab qilinadi.** Bunda, ushbu shaxsga aytaylik "Sahovat" nomli NNT yuz million so'm berdi.

Lekin, Soliq kodeksining 378-moddasiga ko'ra, "Sahovat" nomli NNT mazkur xayriyani amalga oshirgani uchun soliq agenti sifatida jismoniy shaxslardan daromad solig'i sifatida taxminan **o'n million so'm soliqni soliq organlariga o'tkazishga majbur.** Yoki ushbu davolanishga muhtoj

bo'lgan fuqaro o'z yonidan o'n million so'm soliqni soliq organlariga o'tkazish lozim. Aslida soliq eng kam ta'minlangan fuqarolarni qo'llab-quvvatlash uchun ham yig'iladi.

Buni boshqa misollarda ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda bir fuqaroning kleyonkalardan yasalgan chaylada oilasi bilan yashayotganligi ko'rsatildi [5–8]. Unga eng minimal sharoitlari bo'lgan uy qurib berish uchun yuz million so'm miqdorda mablag' talab qilinadi. Unga "Sahovat" nomli NNT uy-joy qurib olish uchun yuz million so'm berdi. Lekin, Soliq kodeksining 378-moddasiga ko'ra, "Sahovat" nomli NNT mazkur xayriyani amalga oshirgani uchun soliq agenti sifatida jismoniy shaxslardan daromad solig'i sifatida taxminan o'n million so'm soliqni soliq organlariga o'tkazishga majbur. Yoki ushbu uy-joy qurishga muhtoj bo'lgan fuqaro o'z yonidan o'n million so'm soliqni soliq organlariga o'tkazish lozim [9].

Soliq kodeksining 318-moddasida Ushbu Kodeksning 58-moddasida ko'rsatilgan shartlarga rioya etilgan taqdirda notijorat tashkilotining quyidagi daromadlariga soliq solinmaydi:

1) notijorat tashkilotlarining ta'minoti va ushbu Kodeksning 48-moddasida ko'rsatilgan ustav faoliyatini amalga oshirishi uchun maqsadli tushumlar;

2) kursdagi ijobiy farq summasining kursdagi salbiy farq summasidan ortiq qismi;

3) aholining diniy maqsadda foydalanishi uchun mo'ljallangan tovarlarni realizatsiya qilishdan olingan daromad.

Ushbu moddaning qoidalari faoliyatni **ijtimoiy sohada amalga oshiruvchi notijorat tashkilotlariga nisbatan tatbiq etilmaydi**.

Soliq kodeksining 59-moddasida ijtimoiy sohada faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar keltirib o'tilgan.

Soliq Kodeksining 337-moddasida Ijtimoiy sohada faoliyatni amalga oshiruvchi soliq to'lovchilarga 0 foiz stavkada foyda solig'i miqdori belgilangan.

Biroq, notijorat tashkiloti **ham Ijtimoiy sohada faoliyatni amalga oshiruvchi bo'lganda ham notijorat tashkilot sifatida tashkil qilinganda soliq kodeksida belgilangan ikkala imtiyozdan foydalanishining salbiy oqibatlar mavjud emas**.

Chunki soliq to'lovlaridan qochishni maqsad qilgan yuridik shaxs, aynan ikkita faoliyat uchun ikkita yuridik shaxs tashkil qilish orqali ham soliq to'lovlarini chetlab o'tish imkoni mavjud.

Bundan tashqari, masalan nogironligi bo'lgan shaxslarni himoya qiluvchi notijorat tashkiloti **Soliq kodeksining 59-moddasida nazarda tutilgan** ijtimoiy sohada faoliyatni tegishli litsenziya asosida tibbiyot tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar, ta'lim va jismoniy tarbiyaga oid xizmatlarni ko'rsatishi mazkur tijorat tashkilotini maqsadiga yanada ko'proq darajada erishishini ta'minlaydi.

Ushbu faoliyatlardan tushgan tushumlar notijorat tashkilotning ustav maqsadlari yo'lida sarflanadi.

Shunga ko'ra, Soliq kodeksining 318-moddasidagi ushbu moddaning qoidalari faoliyatni **ijtimoiy sohada amalga oshiruvchi notijorat tashkilotlariga nisbatan tatbiq etilmasligi** bo'yicha normani olib **tashlash taklif qilinadi**.

"Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunning 8-moddasida **Nodavlat notijorat tashkiloti ro'yxatdan o'tkazuvchi organga**, davlat soliq xizmati organlariga va davlat statistikasi organlariga o'z faoliyati to'g'risida belgilangan tartibda **hisobotlar taqdim etishi** shartligi belgilangan.

Jumladan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksning 239-moddasida Nodavlat notijorat tashkilotlarining o'z faoliyati to'g'risidagi hisobotlarni ro'yxatdan o'tkazuvchi organga taqdim etmasligi, o'z vaqtida taqdim etmasligi yoki belgilanmagan shaklda taqdim etishi, o'z faoliyati to'g'risida bila turib noto'g'ri ma'lumotlar taqdim etishi, xuddi shuningdek nodavlat notijorat tashkilotlarining axborotni, shu jumladan ular tomonidan mol-mulk va pul mablag'laridan

foydalanilishi to'g'risidagi tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etmasligi — mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining o'n besh baravaridan o'ttiz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi belgilangan.

Biroq, yuqoridagi qonun va kodeksda Nodavlat notijorat tashkilotining **yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari ro'yxatga oluvchi organga hisobot topshirishi lozimligi to'g'risida talablar** yoki ular tomonidan hisobotlar taqdim qilinmagan taqdirda javobgarlik sanksiyalari **belgilanmagan**. Garchi qonunchilikning mazmun-mohiyati mantiqiylik jihatdan Nodavlat notijorat tashkilotining yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari ro'yxatga oluvchi organga hisobot topshirishi to'g'risida ma'no berish mumkin bo'lsa-da, buning mustahkam huquqiy asosi mavjud emas [10].

Amaliyotda esa, adliya organlar tomonidan Nodavlat notijorat tashkilotining yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari ro'yxatga oluvchi organga hisobot topshirilmaganligi uchun ma'muriy javobgarlikka sodir etilganligi to'g'risida bayonnoma rasmiylashtirish va sudlar tomonidan esa, ushbu bayonnoma asosida ma'muriy javobgarlikka tortish to'g'risida qaror qabul qilish holatlari ko'p uchraydi [11].

Yuqoridagilarga ko'ra **quyidagilar taklif qilinadi:**

“Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida”gi Qonun va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksga tegishli ravishda Nodavlat notijorat tashkilotining **yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari ro'yxatga oluvchi organga hisobot topshirishi lozimligi to'g'risida hamda ular tomonidan hisobotlar taqdim qilinmagan taqdirda javobgarlikni nazarda tutuvchi normalar** kiritish lozim.

Nodavlat notijorat tashkilotlar uchun qo'llaniladigan normalar uning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari uchun tatbiq qilinishi yoki qilinmasligi to'g'risida qator chalkashliklar jamoat fondlarini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlarida ham mavjud.

Xususan, “Jamoat fondlari to'g'risida”gi Qonunning 27-moddasida Fond vasiylik kengashining vakolatlariga quyidagilar kiradi:

fond budjetini tasdiqlash;

fondning yillik balansini, yillik moliyaviy hisobotini, shu jumladan fond boshqaruvining o'z faoliyati to'g'risidagi hisobotini tasdiqlash.

Fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari ham qonunchilikka ko'ra, mustaqil homiylik mulklari va mablag'larini jalb qiladi, mustaqil tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadi hamda alohida tartibda o'zi homiylik faoliyati bilan shug'ullanadi.

Shunga ko'ra, Fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalarida ham: uning budjeti;

fondning yillik balansini, yillik moliyaviy hisoboti;

bo'linma faoliyati to'g'risidagi hisoboti mavjud bo'ladi.

Amaliyotda fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari ko'p bo'lganligi sababli **bo'linmaning yuqoridagi budjeti, fondning yillik balansini, yillik moliyaviy hisoboti va bo'linma faoliyati to'g'risidagi hisoboti vasiylik kengashi tomonidan tasdiqlanmaydi, shuningdek**, “Jamoat fondlari to'g'risida”gi Qonunning 27-moddasidagi talab ham bevosita uning bo'linmalariga taalluqli emas.

Biroq, ushbu normalarning fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalariga **taalluqli bo'lmasligi ko'p hollarda ushbu nomalarni chetlab o'tgan holda hamma harakatlarni bo'linmalar orqali amalga oshirish hamda natijada vasiylik kengashining nazoratidan uning bo'linmalari chiqib ketishi kabi holatlar kuzatiladi**. Oqibatda, fond mol-mulki vasiylik kengashining nazoratidan chiqib ketgan holda uning bo'linmalari orqali istalgan maqsadlarga sarflanish va fond maqsadiga zid ravishda sarflanishiga olib keladi.

Demak, ushbu masalada huquqiy baza yetarlicha aniq belgilab qo'yilgan bo'lsa-da, **amaliyotda normalarni turlicha talqin qilish va ularni to'g'ri qo'llamaslik holatlari** kuzatiladi. Bu esa ayrim hollarda fond faoliyati ustidan nazoratning zaiflashishiga va qonun normalarining maqsadga muvofiq amal qilmasligiga sabab bo'lmoqda.

Yuqoridagi holatni "Jamoat fondlari to'g'risida"gi Qonunning 29-moddasida keltirilgan Fond boshqaruvining fond vasiylik kengashi bilan kelishuv asosida **fond xodimlarining shtat jadvali va ish haqi miqdorini belgilash** kabi vakolatini amaliyotga tatbiq qilishda ham kuzatish mumkin.

Demak, fondning o'zida xodimlarining shtat jadvali va ish haqi miqdorini belgilash faqat Fond boshqaruvining fond vasiylik kengashi bilan kelishuv asosida amalga oshiriladi.

Biroq, fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari uchun ham ushbu norma taalluqliligi bo'yicha qoidalar mavjud emas.

Buning natijasida, fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari Fond boshqaruvi va fond vasiylik kengashi nazoratini **chetlab o'tgan holda istalgancha bo'linma xodimlarining shtat jadvali va ish haqi miqdorini belgilashi** hamda bo'linmaning pul mablag'larini maqsadsiz va ko'p miqdorda xodimlar ish haqiga sarflashi mumkin.

Amaliyotda bu kabi munosabatlar fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalarining nizomida tartibga solinadi [12]. Lekin, bo'linma nizomida bo'linma xodimlarining shtat jadvali va ish haqi miqdorini belgilashni bo'linmaning yakka boshchilik asosida rahbarlik qiluvchi organiga yuklash yoki fondning yakka boshchilik asosida rahbarlik qiluvchi raisi bilan kelishgan holda belgilash qayd qilinsa, ro'yxatga oluvchi organ bu noto'g'ri deb rad eta olmaydi. Natijada, bo'linma mol-mulki fond maqsadi va vasiylik kengashi idorasiga zid ravishda sarflanishiga olib kelinadi.

"Jamoat fondlari to'g'risida"gi Qonunning **24-moddasida** Har yilgi ma'muriy xarajatlarning jami summasi, shuningdek fondning vasiylik kengashi hamda taftish komissiyasi a'zolariga haq to'lash hamda ularning o'z vazifalarini bajarish bilan bog'liq xarajatlarini kompensatsiya qilish fond barcha xarajatlari summasining **yigirma foizidan oshmasligi** kerakligi;

Shuningdek, 25-moddasida Fond har yili oldingi yildagi o'z faoliyati to'g'risida quyidagilarni o'z ichiga olgan **hisobot e'lon qilishi**;

Bundan tashqari, 33-moddasida Fond qonunchilikka muvofiq har yili o'z faoliyatini **auditorlik tekshiruvidan o'tkazishi** hamda **auditorlik tashkilotini fondning vasiylik kengashi tanlashi** qayd qilingan.

Shuningdek, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 239¹-moddasida yuqoridagi talablarni buzganlik uchun jarimalar belgilangan.

Biroq, mazkur qonunda ham, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 239¹-moddasida ham qonunning 24-25 va 33-moddalaridagi talablar Fondning **yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalariga nisbatan tatbiq qilinishi bo'yicha qoidalar mavjud emas.**

Amaliyotda ushbu qoidalarni Fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalariga nisbatan tatbiq qilinib, bunga rioya qilmagan bo'linma rahbarlariga nisbatan ma'muriy javobgarlik choralari belgilangan holatlari ko'plab uchraydi. Ammo, bizning fikrimizcha bu huquqni qo'llash amaliyoti maqsadga muvofiq bo'lsa-da, to'liq huquqiy deb aytib bo'lmaydi.

Masalan, Fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan hududlarda 20 ta alohida bo'linmalari bo'lsa, ularni barchasida auditorlik tekshiruvini o'tkazish uchun auditorlik tashkilotini fondning vasiylik kengashi tanlashi kerakmi?

Bundan tashqari, Fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalarning har yili oldingi yildagi o'z faoliyati to'g'risidagi hisobot Fond hisoboti bilan birga e'lon qilinadimi yoki bo'linmalar alohida hisobot e'lon qiladimi, bo'linmalar hisobotini e'lon qilmaganlik uchun kim ma'muriy javobgarlikka tortilishi kerak, bo'linma rahbarimi yoki fond rahbarimi (amaliyotda

bo'linma rahbari ma'muriy javobgarlikka tortiladi)? Shuningdek, bo'linma hisoboti e'lon qilinishi shartmi? Degan savollarga qonunchilikda aniq javob mavjud emas.

Bu munosabatlar qonunchilik bilan tartibga solinmagandan keyin, Fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari yuqoridagi normalarga rioya qilmaslik imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Buning natijasida **bo'linma faoliyati auditorlik tekshiruvidan o'tkazilmasligi, hisoboti keng jamoatchilikka e'lon qilinmasligi va bo'linmalar mol-mulki nazoratsiz ravishda maqsadsiz sarflanishi xavfi yuzaga keladi.**

Yuqoridagilarga asosan taklif qilinadi:

1. "Jamoat fondlari to'g'risida"gi Qonunning 27-moddasiga Fond vasiylik kengashining vakolatlariga fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan **alohida bo'linmalari budjetini tasdiqlash, fondning yillik balansini, yillik moliyaviy hisobotini**, shu jumladan **bo'linma faoliyati to'g'risidagi hisobotini tasdiqlash** kabi normalarni kiritish taklif qilinadi.

2. "Jamoat fondlari to'g'risida"gi Qonunning 29-moddasiga fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan alohida bo'linmalari xodimlarining shtat jadvali va ish haqi miqdorini belgilash **Fond boshqaruvining fond vasiylik kengashi bilan kelishuv asosida amalga oshirilishi bo'yicha qo'shimcha kiritish.**

3. "Jamoat fondlari to'g'risida"gi Qonunning **24-25 va 33-moddalaridagi** har yilgi ma'muriy xarajatlarning jami summasi, hisoboti e'lon qilish, auditorlik tekshiruvdan o'tkazishi va auditorlik tashkilotini tanlab olish talablarini fondning yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan **alohida bo'linmalariga nisbatan qo'llash bo'yicha** qonunchilikka qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish taklif qilinadi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Salamon L. M. The rise of the nonprofit sector //Foreign Aff. – 1994. – T. 73. – С. 109.
2. Моховикова М.Н. Взаимодействие государства и негосударственных некоммерческих организаций в Узбекистане. АВТОРЕФЕРАТ дис... канд. полит. Наук (23.00.02) / Моховикова Мария Николаевна; МГИМО. – Москва, 2016. 26-27 сс.
3. Даневская Аниита Муратовна // О некоторых особенностях определения конституционно-правового статуса общественных фондов // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки. 2016. №4 (40). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-osobennostyah-opredeleniya-konstitutsionno-pravovogo-statusa-obschestvennyh-fondov>
4. Лаевская Е. В., Ананич С. М. Некоторые проблемы законодательства Республики Беларусь об общественных организациях (объединениях). – 2015.
5. Ne'matov J.N. Sud-huquq islohotlari sharoitida ma'muriy tartib-taomillar to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish masalalari. Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari (Maqolalar to'plami) / Mas'ul muharrir Ye.V.Kolenko. –Toshkent, "TOP IMAGE MEDIA" 2020. –536 b.
6. Хван Л.Б. Законодательство об административных процедурах и регистрация ННО./ <https://www.gazeta.uz/ru/2020/02/14/administrative-procedures/>
7. 2022-yilda NNT va fuqarolik jamiyati institutlarining qariyb 98 milliard so'mlik loyihalari qo'llab-quvvatlandi // URL: https://uza.uz/uz/posts/2022-yilda-nnt-va-fuqarolik-zhamiyati-institutlarining-qariyb-98-milliard-somlik-loyihalari-qollab-quvvatlandi_445049
8. Internet and social media users in the world 2022 - Statista<https://www.statista.com>
9. Добринская Д. Е., Мартыненко Т. С. Цифровой разрыв в России: особенности и тенденции //Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. – 2019. – №. 5. – С. 100-119.
10. O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy assotsiatsiyasi rasmiy hisoboti. (2021)
11. Kilic I. Paradoxes of Feminist Stances in "New Turkey": Reconceiving NGO-State Relationships in the Case of KAMER. – 2019.
12. Sunata U., Tosun S. Assessing the civil society's role in refugee integration in Turkey: NGO-R as a New Typology //Journal of Refugee Studies. – 2019. – T. 32. – №. 4. – С. 683-703.

SAYFIDDINOV Aqliddin Anvarjon o'g'liO'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik
va huquqiy siyosat instituti tayanch doktorantiE-mail: aqliddinsayfiddinov@gmail.com

HUDUDLARNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA XALQ DEPUTATLARI MAHALLIY KENGASHLARINING VAKOLATLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): SAYFIDDINOV A.A. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda xalq deputatlari mahalliy kengashlarining vakolatlari // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 26-34.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalq deputatlari mahalliy kengashlarining hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi o'rni va vakolatlari nazariy hamda huquqiy jihatdan tahlil etilgan. Mazvuning dolzarbligi mamlakatda olib borilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar, davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish siyosati hamda mahalliy vakillik organlari faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan belgilanadi. Maqolada mahalliy kengashlarning hududiy dasturlarni qabul qilishdagi ishtiroki, mahalliy budjetni tasdiqlash va uning ijrosini nazorat qilish vakolatlari, shuningdek ijro hokimiyati faoliyati ustidan ta'sirchan nazorat o'rnatishdagi konstitutsiyaviy maqomi yoritilgan.

Tadqiqot jarayonida mahalliy kengashlar faoliyatiga oid xalqaro ilmiy-nazariy qarashlar tahlil qilinib, milliy qonunchilik normalari amaliyot bilan uyg'un holda o'rganildi. Shu bilan birga, mahalliy kengashlar va hokimlar o'rtasidagi munosabatlarda "Kuchli Kengash, hisobdor va tashabbuskor hokim" tamoyilining huquqiy va amaliy ahamiyati ko'rib chiqildi.

Tadqiqot natijalari mahalliy kengashlarning davlat boshqaruvi tizimida institutsional maqomi mustahkamlanayotganini va ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlaridagi vakolatlari hududiy boshqaruv barqarorligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: mahalliy budjet, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ijtimoiy himoya, atrof-muhit muhofazasi, xalq hokimiyatchiligi, davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish, nazorat qilish, moliyaviy suverenitet, konstitutsiyaviy islohotlar, mahalliy soliqlar.

САЙФИДДИНОВ Аклиддиндокторант Института законодательства и правовой
политики при Президенте Республики УзбекистанE-mail: aqliddinsayfiddinov@gmail.com

ПОЛНОМОЧИЯ МЕСТНЫХ СОВЕТОВ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ТЕРРИТОРИЙ

АННОТАЦИЯ

В данной статье проведён теоретико-правовой и практический анализ полномочий и роли местных Советов народных депутатов в социально-экономическом развитии территорий. Актуальность темы обусловлена проводимыми в Узбекистане конституционными реформами, политикой децентрализации государственного управления, а также мерами по повышению эффективности деятельности представительных органов на местах. В статье раскрывается участие местных Советов в разработке и принятии территориальных программ развития, их полномочия

по утверждению и контролю исполнения местных бюджетов, а также конституционный статус в обеспечении действенного контроля за деятельностью исполнительной власти.

В ходе исследования проанализированы международные научно-теоретические подходы к деятельности местных Советов, а национальное законодательство рассмотрено в единстве с практикой его применения. Особое внимание уделено принципу «Сильный Совет, подотчётный и инициативный хоким» и его значению в регулировании взаимоотношений между представительными и исполнительными органами власти.

Результаты исследования показали укрепление институционального статуса местных Советов в системе государственного управления и возрастание их роли в обеспечении устойчивости территориального управления посредством реализации социально-экономических полномочий

Ключевые слова: местный бюджет, социально-экономическое развитие территорий, социальная защита, охрана окружающей среды, народовластие, децентрализация государственного управления, контроль, финансовый суверенитет, конституционные реформы, местные налоги.

AQLIDDIN Sayfiddinov

PhD student at the Institute of Legislation and Legal Policy
under the President of the Republic of Uzbekistan

E-mail: aqliddinsayfiddinov@gmail.com

POWERS OF LOCAL COUNCILS OF PEOPLE'S DEPUTIES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIES

ANNOTATION

This article provides a theoretical and legal as well as practical analysis of the role and powers of local councils of people's deputies in the socio-economic development of territories. The relevance of the topic is determined by the ongoing constitutional reforms in Uzbekistan, the policy of decentralization of public administration, and measures aimed at improving the effectiveness of representative bodies at the local level. The article highlights the participation of local councils in the adoption of territorial development programs, their authority in approving and overseeing the execution of local budgets, as well as their constitutional status in ensuring effective oversight of the executive branch.

The study examines international scholarly approaches to the role of local councils, while national legislation is analyzed in conjunction with its practical application. Special attention is given to the principle of "Strong Council, accountable and proactive hokim" and its significance in regulating the relationship between representative and executive authorities.

The findings indicate the consolidation of the institutional status of local councils within the system of state governance and underscore their growing role in ensuring the stability of territorial administration through the exercise of socio-economic powers.

Key words: local budget, socio-economic development of territories, social protection, environmental protection, people's sovereignty, decentralization of public administration, control, financial sovereignty, constitutional reforms, local taxes.

O'zbekiston Respublikasida hududlarni barqaror va muvozanatli rivojlantirish, aholining turmush darajasini oshirish hamda davlat boshqaruvida joylarda xalq vakillarining rolini mustahkamlash davlat siyosatida ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda xalq deputatlari mahalliy kengashlarining rolini oshirish, ularni hududiy ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etishda faol subyekt sifatida faollashtirish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonun mahalliy kengashlarga muayyan vakolatlar berilgan bo'lib, bu vakolatlar hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda hal qiluvchi

ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, keyingi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar va amalga oshirilgan islohotlar kengashlar vakolatlari hamda masuliyatini yanada oshirishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2023-yil 11-avgustda Buxoro viloyat xalq deputatlari kengashida bo'lib o'tgan yig'ilishida mahalliy kengash deputatlariga qarata: "Agar xulosa qilmasanglar, buni zamon ko'tarmaydi. Faqat va faqat Kengash, kengash, kengash. Qonunlar nuqtai nazaridan, talab nuqtai nazaridan, "Yangi O'zbekiston" shiori nuqtai nazaridan joylarda kim ishlamayotgan bo'lsa ketishi kerak, menga taklif beringlar. Kengash ovozi baralla xalq ovozi bo'lishi kerak, xalqning dardi bilan yashashi kerak. Kengash qaror qildimi, Qonun bo'lishi kerak. Nimaga desangiz, jamiyatimizda sifat nuqtai nazaridan odamlarning talabi o'sib bormoqda" [1], deb ta'kidlagani ham yuqoridagi fikrlarning isbotidir.

Shuningdek, Jahon banki instituti vakillari Axtar Sheffer va Eje Yilmaz to'g'ri ta'kidlaganidek, "Mahalliy kengashlar hududiy rivojlanish ustuvor yo'nalishlarini jamoa ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular faol ishtirok etmasa, ijtimoiy-iqtisodiy natijalar muvozanatsiz qoladi".

Tadqiqotchilar Nompumelelo P.Mokoeno, Jon N.Molepolar keltirib o'tganidek, fuqarolarning mahalliy kengashlar orqali mahalliy qaror qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etishi inklyuziv va barqaror rivojlanishga zamin yaratadi [2].

Gerrit van der Val'dt esa o'z izlanishlarida mahalliy kengashlar hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik shoklarga qarshi chidamli qilish uchun iqtisodiy siyosatlarni shakllantiradi va amalga oshiradi [3], degan xulosaga kelgan edi.

Sidney universiteti mahalliy o'zini-o'zi boshqarish markazi direktori, professor Roberta Rayan o'z tadqiqotlarida mahalliy hokimiyat doirasida iqtisodiy rivojlanish sohasidagi rollar juda xilma-xilligini, Kengashlarning ko'pchiligi uchun iqtisodiy rivojlanish hali ham "umumiy" emas, balki "qo'shimcha" funksiya sifatida qaralishini, bu esa ularning mahalliy va hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi ijobiy rolini kamsitishga olib kelishi mumkinligini, u o'z tadqiqotida kengashlarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini shakllantirishda ichki va tashqi tasavvurlarning ahamiyatini ilgarigi safga olib chiqqanligini bayon qilgan [4].

Norbert Kerst esa o'z tadqiqotlarida, samarali mahalliy boshqaruv — bu fuqarolarning ehtiyojlariga javob beradigan, shu bilan birga davlat siyosatini amalga oshiradigan ikki yo'nalishda amal qiladigan institutdir, deb ta'rif bergan edi [5].

Yuqorida keltirilgan xalqaro tadqiqotchilarning fikrlari va tahlillari mahalliy kengashlarning hududiy rivojlanishdagi strategik ahamiyatini ochib beradi. Ular nafaqat demokratik ishtirokni ta'minlovchi, balki mahalliy siyosatni shakllantiruvchi va ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni saqlovchi muhim institutlar sifatida namoyon bo'ladi. Qayd etilgan ilmiy xulosalar milliy qonunchiligimiz tizimida bir qator normativ-huquqiy hujjatlar bilan ham o'z tasdig'ini topgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 122-moddasida xalq deputatlari Kengashlarining vakolatlari quyidagilar belgilangan:

1) tegishli mahalliy budjetlarni ko'rib chiqish va qabul qilish, ularning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

2) hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilish dasturlarini tasdiqlash;

3) hokimni lavozimga tasdiqlash, uning faoliyati to'g'risidagi hisobotlarni eshitish;

4) Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish [6].

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 122-moddasida xalq deputatlari mahalliy Kengashlarning vakolatlari aniq va funksional tarzda belgilab qo'yilgani, ularning huquqiy maqomi va institutsional vazifalarini mustahkamlaydi. Mazkur moddadagi normalar xalq

vakillik organlarini mahalliy boshqaruv tizimida faqat maslahatchi emas, balki budget siyosatini shakllantiruvchi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rejalashtiruvchi, hokim faoliyatini baholovchi, ijro hokimiyati ustidan ta'sirchan nazorat olib boruvchi siyosiy institut sifatida huquqiy jihatdan rasman e'tirof etadi.

Xususan, mahalliy budgetlarni qabul qilish va ularning ijrosini nazorat qilish vakolati orqali Kengashlar moliyaviy suverenitetning mahalliy darajadagi amalga oshiruvchisi sifatida namoyon bo'ladi. Hududiy rivojlanish va ijtimoiy himoya dasturlarini tasdiqlash vazifasi esa ularning strategik rejalashtirish va manzilli siyosat yuritishdagi ishtirokini mustahkamlaydi. Hokimni lavozimga tasdiqlash va uning hisobotini eshitish orqali esa Kengashlar ijro hokimiyati ustidan Kengash nazorati mexanizmini amalga oshirishga huquqiy asos yaratiladi.

Yuqoridagi tahlillarga ko'ra, Konstitutsiyasining 122-moddasida mahalliy Kengashlarning vakolatlarini aniq belgilash orqali, ularni hududiy davlat boshqaruvida mas'ul, hisobdor va ta'sirchan organ sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa Konstitutsiyaviy islohotlar doirasida mamlakatdagi xalq hokimiyatchiligini amalda ro'yobga chiqarish, mamlakatda amalga oshirilayotgan nomarkazlashtirish jarayonini jadallashtirish va demokratik boshqaruvni institutsional asosda mustahkamlash maqsadlariga to'la mos keladi.

Bugungi kunga kelib "O'zbekiston-2030" strategiyasida belgilangan maqsadlar, ya'ni mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarini xalqning chinakam "ovoziga" aylantirish, hududiy boshqaruvni "aholi manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili asosida yo'lga qo'yish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [7].

O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunining 24-moddasida mahalliy Kengashlarning vakolatlari keltirib o'tilgan bo'lib, mazkur qonunda quyidagilar mahalliy kengashlarning hududlarni iqtisodiy rivojlantirish sohasidagi vakolatlari sifatida belgilangan:

- hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, tuman, shaharning bosh rejasini hamda uni qurish qoidalarini tasdiqlash;
- viloyatlar va Toshkent shahri mahalliy budgetlarini, shuningdek tumanlar va shaharlar budgetlarini tegishincha viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlarining taqdimnomasiga binoan ko'rib chiqish hamda qabul qilish, ularning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- viloyatlarning viloyat budgetlari, Toshkent shahrining shahar budgeti hamda tumanlar va shaharlar budgetlari daromadlarining prognozlarini ma'lumot uchun qabul qilish;
- viloyatlarning viloyat budgetlariga va Toshkent shahrining shahar budgetiga, tumanlar va shaharlar budgetlariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi qarorlarni tasdiqlash;
- tegishli budgetlardan moliyalashtiriladigan hududiy budget mablag'larini taqsimlovchilarning budget mablag'laridan samarali foydalanilishi hamda erishilgan natijalar to'g'risidagi hisobotlarini eshitish;
- viloyatlar va Toshkent shahri mahalliy budgetlarining, shuningdek tumanlar va shaharlar budgetlarining tegishli davrdagi ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tegishincha viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlarining taqdimnomasiga binoan ko'rib chiqish hamda tasdiqlash;
- mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalarini qonunchilikda belgilangan miqdorlar doirasida belgilash;
- hokimni va uning o'rinbosarlarini lavozimga tasdiqlash, hokimni va uning o'rinbosarlarini lavozimdan ozod etish, ularning faoliyatiga doir hisobotlarini, shuningdek hokimlarning viloyat, tuman, shahar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim va dolzarb masalalari yuzasidan hisobotlarini tinglash belgilangan [8].

Mazkur qonunda quyidagilar mahalliy kengashlarning hududlarni ijtimoiy rivojlantirish sohasidagi vakolatlari sifatida belgilangan:

- aholini ijtimoiy himoya qilish dasturlarini tasdiqlash;
- yoshlar muammolarini o'rganish, ularni hal etishga ko'maklashish, yosh avlodning iste'dodi va qobiliyatini rivojlantirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish choralarini ko'rishga qaratilgan ishlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi hududiy rahbarlarining hisobotlarini har olti oyda eshitish;
- tegishli prokurorlarning faoliyati to'g'risidagi axborotini har yili eshitish;
- O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hududiy bo'linmalari rahbarlarining hisobotlarini eshitish;
- tegishincha sog'liqni saqlashni boshqarish hududiy organlari, tuman (shahar) tibbiyot birlashmalari rahbarlarining hisobotlarini eshitish;
- tegishincha hududiy adliya boshqarmalari va tumanlar (shaharlar) adliya bo'limlari boshliqlarining axborotini eshitish;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) mintaqaviy vakilining inson huquqlari, erkinliklarini va qonuniy manfaatlarini himoya qilish holati to'g'risidagi ma'ruzasini har yili eshitadi;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Bola huquqlari bo'yicha vakili (Bolalar ombudsmani) mintaqaviy vakilining tegishli hududda bola huquqlari, erkinliklarini va qonuniy manfaatlarini himoya qilish holati to'g'risidagi ma'ruzasini har yili eshitadi;
- tegishli hududda mahalliy ahamiyatga molik monumental yodgorliklarni qonunchilikda belgilangan tartibda o'rnatish va buzish (ko'chirish) to'g'risida qarorlar qabul qiladi [9].

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda xalq deputatlari mahalliy kengashlariga bir qator vakolatlar berilgan. Jumladan, hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatdan rivojlantirishga birinchi navbatda mas'ul bo'lgan hokimni va uning o'rinbosarlarini lavozimga tasdiqlash, hokimni va uning o'rinbosarlarini lavozimdan ozod etish, ularning faoliyatiga doir hisobotlarini, shuningdek hokimlarning viloyat, tuman, shahar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim va dolzarb masalalari yuzasidan hisobotlarini tinglash vakolati Kengashlarning tegishli hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda richag vazifasini bajarish vakolatini beradi. Shuni ta'kidlash joizki, yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 120-moddasida xalq deputatlari Kengashiga uning deputatlari orasidan qonunga muvofiq saylanadigan rais boshchilik qilishi, viloyat, tuman, shahar hokimi lavozimini egallab turgan shaxs bir vaqtning o'zida xalq deputatlari Kengashining raisi lavozimini egallashi mumkin emasligi to'g'risida qat'iy konstitutsiyaviy norma kiritilishi davlatchiligimiz tarixida muhim siyosiy hodisa bo'ldi. Chunki mustaqillikka erishganimizdan yangi tahrirdagi Konstitutsiya qabul qilinguniga qadar joylarda tegishli hokim Kengash raisi vazifasini bajarib kelgan. Natijada hokim o'zi hisobdor bo'lgan Kengashga raislik qilgani, deputatlarni mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatidan, jumladan hokimlarning viloyat, tuman, shahar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim va dolzarb masalalari yuzasidan hisobotlarini tinglash jarayonida ularning faoliyatiga tanqidiy baho berish imkoniyatini cheklab kelgan edi. Mazkur islohot, bizning nazarimizda, mahalliy kengashlarning hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda sohasidagi qonunchilikda belgilangan vakolatlarini samarali va natijador bo'lishiga imkoniyat yaratib berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 22-dekabr kunidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida: "Hisobotlarga e'tibor bersak, mahalliy Kengashlar faoliyatida go'yoki ijobiy o'zgarishlar yuz berayotgandek tuyuladi, lekin ular faqat raqamlarda aks etmoqda, xolos. Bizga raqamlar emas, aniq natija kerak. Qachonki, hududlardagi vaziyat ijobiy tomonga

o'zgarsa, budget ijrosi to'liq ta'minlansa, jinoyatchilik kamaysa, yangi ish o'rinlari yaratilsa, eng muhimi, xalqimizning turmush darajasi yaxshilansa, mahalliy Kengashlar faoliyatiga ijobiy baho bersa bo'ladi" deb ta'kidlashi ham O'zbekiston Respublikasida mahalliy kengashlarning hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim instansiyaga aylantirish zaruriyatining ifodasidir [10].

Mahalliy kengashlarning hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilishga oid dolzarb masalalarni hal qilish bo'yicha vakolatlarini kengaytirish, xalq hokimiyatchiligini to'laonli ro'yobga chiqarishda 2024-yil 2-fevraldagi "Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-28-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni muhim hujjat hisoblanadi.

Mazkur Farmonning 1-ilovasida jamiyat va davlat hayotining muhim masalalarini hal etishda mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining rolini oshirish maqsadida xalq deputatlari mahalliy Kengashlariga 33 ta vakolatni o'tkazish taklif qilinadi [11].

Mazkur Farmon — O'zbekistonda hududiy boshqaruvni isloh qilish va xalq vakillari orqali boshqaruv samaradorligini oshirish yo'lidagi muhim huquqiy qadam hisoblanadi. Mahalliy kengashlarga 33 ta real, ta'sirli vakolatni berish nafaqat joylarda ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni manzilli hal etish, balki haqiqiy xalq hokimiyatchiligini institutsional shaklda tatbiq etishning huquqiy poydevoridir. Mazkur farmonda belgilangan vakolatlarning mahalliy kengashlarga berilishi hududlarning ichki potentsiali va xususiyatlariga mos siyosat yuritish imkonini beradi. Bu esa har bir hududning tabiiy, iqtisodiy, ekologik va demografik xususiyatlaridan kelib chiqib rivojlanish dasturlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'riflarni belgilash, imtiyozli guruhlarni aniqlash, ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini tashkil etish bilan bog'liq vakolatlar ijtimoiy muvozanatni ta'minlash, aholining zaif qatlamlarini himoya qilish, joylarda inson kapitali rivojini targ'ib qilish imkonini yaratadi. Bu "inklyuziv rivojlanish" modelini tatbiq etishda muhim bo'lib, hududiy kambag'allik va ishsizlik darajasini pasaytiradi. Chiqindilarni ko'mish, suv ta'minoti, havo ifloslanishini nazorat qilish kabi vakolatlar hududdagi ekologik muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Atrof-muhit muhofazasi bo'yicha qarorlarni mahalliy kengashlar qabul qilishi — joylardagi ekologik xavflarga nisbatan manzilli, tezkor va masuliyatli munosabat imkonini beradi. Shu tariqa, mahalliy kengashlar vakolatlarini kengaytirish — hududlarning rivojlanishini nomarkazlashgan holda tashkil etish, mahalliy tashabbus va masuliyatni kuchaytirish, davlat boshqaruvida samaradorlik va natijadorlikni taminlash singari strategik maqsadlarga xizmat qiladi.

Mazkur Farmonning 2-ilovasida mahalliy kengash vakolatlarini tizimlashtirish nazarda tutilgan bo'lib, mazkur islohot xalq deputatlari mahalliy Kengashlari vakolatlarini huquqiy mexanizmlarni shaffoflashtiradi; boshqaruvni manzilli, samarali va hisobdor qiladi; hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda faol deputatlik nazorati va tashabbuslarini amalga oshirishga sharoit yaratadi; institutsional barqarorlikni ta'minlab, haqiqiy xalq hokimiyatchiligining amaliy namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda mahalliy kengashlarning rolini va ma'suliyatini oshirishda 2024-yil 20-dekabrda qabul qilingan "Hududlarda yuqori iqtisodiy o'sish va aholi bandligini ta'minlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish hamda bu borada mahalliy hokimliklarning roli va ma'suliyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-223-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonialohida ahamiyat kasbetadi. Jumladan, mazkur farmon bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar hamda tuman va shaharlar kengashlari tomonidan hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yillik dasturi mahalliy budget parametrlari bilan birga belgilangan muddatlarda tasdiqlanishi tartibi joriy etildi [12]. Budget loyihasi va rivojlanish dasturi bir vaqtda tasdiqlanishi budget mablag'larining maqsadli va aniq yo'naltirilishiga xizmat qiladi. Natijada hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yillik dasturi "qog'ozbozlik" emas, aniq natijalarga yo'naltirilgan strategik hujjatga aylanadi.

Mazkur Farmon bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar kengashlariga:

- tuman (shahar)larning iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqib, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng kam va eng yuqori qat'iy belgilangan stavkalari doirasida tuman (shahar)lar kesimida yakka tartibdagi tadbirkorlarga qat'iy soliq stavkalari miqdorini belgilash;

- soliq solish maqsadida qo'llanadigan ko'chmas mulk ijara qiymatining 1 metr kvadrati uchun o'rnatilgan minimal miqdorlariga nisbatan tuman (shahar)lar kesimida 2 barobargacha oshiruvchi koeffitsiyent, xususan, Toshkent shahrida ushbu oshiruvchi koeffitsiyentni yer solig'i kabi zonalar kesimida qo'llash;

Xalq deputatlari tuman (shahar)lar kengashlariga:

- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalariga
- 0,7 barobardan 1,5 barobargacha kamaytiruvchi yoki oshiruvchi koeffitsiyent qo'llash (qishloq xo'jaligi, elektr stansiyalari, kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari va ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan tasdiqlanadigan yirik soliq to'lovchilar bundan mustasno);

- noruda qurilish materiallari bo'yicha (sement ishlab chiqarishga mo'ljallangan ohaktoshdan tashqari) yer qaridan foydalanganlik uchun soliqning qat'iy belgilangan stavkalariga 1,3 barobargacha oshiruvchi koeffitsiyent belgilash vakolatlari berildi [13].

Mahalliy kengashlar endilikda iqtisodiy rivojlanish darajasi past bo'lgan tumanlarda soliqni pasaytirish orqali tadbirkorlikni rag'batlantirish, yoki rivojlangan yoki yuqori daromadli tumanlarda esa oshirish orqali budjet tushumlarini oshirish imkoniyatini, bu esa iqtisodiy notenglikni kamaytirish, hududlar o'rtasida soliq manbalarini intellektual boshqarish, tadbirkorlik uchun qulay iqtisodiy muhitni yaratishga olib keladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, PF-223-sonli Farmon orqali mahalliy kengashlar vakolatlarining kengayishi – davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish, joylarda tashabbuskorlikni oshirish va mahalliy budjetlarni mustahkamlashga qaratilgan ijobiy qadam hisoblanadi.

So'nggi yillarda xalq hokimiyatchiligini to'laqonli ro'yobga chiqarish borasida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholini tashvishga solayotgan dolzarb masalalarni hal etish bo'yicha vakolatlarining takomillashtirishda 2025-yil 23-iyun kuni qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatini 2030-yilga qadar rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Kuchli Kengash, hisobdor va tashabbuskor hokim" tamoyilini ro'yobga chiqarishda muhim hujjat hisoblanadi.

Mazkur Farmon bilan quyidagi vakolatlarni xalq deputatlari mahalliy Kengashlariga o'tkazish belgilandi:

- (a) davlat ko'chmas mulkidan foydalanganlik uchun ijara to'lovining eng kam stavkalarini belgilash;

- (b) dafn etish joylarini saqlash qoidalarini va dafn etish xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha tariflar miqdorini tasdiqlash;

- (v) ijtimoiy muhofazaga muhtoj, ish topishda qiynalayotgan va mehnat bozorida teng shartlarda raqobatlasha olmaydigan shaxslarni ishga joylashtirish uchun ish o'rinlarining eng kam sonini belgilash va zaxiraga qo'yish;

- (g) yo'llarning ayrim qismlarida harakatlanish tezligini oshirishga yoki kamaytirishga (tegishli yo'l belgilari o'rnatib) ruxsat berish [14].

Ushbu Farmon bilan mahalliy Kengashlarga davlat ko'chmas mulkidan foydalanish, dafn etish xizmatlari, ish o'rinlari rezervini belgilash va yo'l harakati xavfsizligini tartibga solishga

oid vakolatlarni berish mahalliy darajada javobgarlik va ta'sirchanlikni oshiradi. Bu o'zgarish hududlarda ijtimoiy adolat, iqtisodiy manzillilik va boshqaruv samaradorligini ta'minlashga xizmat qilib, mahalliy hokimiyat organlarining funksional mustaqilligini mustahkamlaydi va xalq hokimiyatchiligining institutsional namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

“O'zbekiston Respublikasida mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatini 2030 yilga qadar rivojlantirish konsepsiyasi” bilan quyidagilar belgilandi:

(a) viloyat, Toshkent shahri, tuman (shahar) hokimi o'rinbosarligiga nomzodlarni tegishli mahalliy Kengashlar doimiy komissiyalarida dastlabki tarzda muhokama qilish, Kengash sessiyalarida nomzodlar tomonidan o'z yo'nalishlari bo'yicha hududni rivojlantirish dasturlarini taqdim etish tartibini joriy etish;

(b) mahalliy Kengashlarda deputatlar va jamoatchilik vakillari ishtirokida mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarining ayrim muhim ijtimoiy masalalar yuzasidan axborotlarini eshitish bo'yicha “Kengash soati” institutini joriy qilish;

(v) mahalliy Kengashlar faoliyatining tashkiliy-moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash masalalarini mahalliy budjet parametrlarida alohida ko'rsatish orqali mehnatga haq to'lash, rag'batlantirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash shartlarini mahalliy ijro etuvchi hokimiyat darajasidan past bo'lmagan holda belgilash;

(g) mahalliy Kengashlarning Reglament va deputatlik odobi masalalari bo'yicha doimiy komissiyalariga Kengash qarori bilan lavozimga tasdiqlanadigan, tayinlanadigan, lavozimga tayinlanishida Kengash roziligi olinadigan mansabdor shaxslar tomonidan odob-axloq normalarini buzganlik bo'yicha ishlarni ko'rib chiqish huquqini berish;

(d) mahalliy Kengash qarorlarini qabul qilish jarayonlarining ochiqqligini taminlash maqsadida fuqarolarning sessiya ishini bevosita kuzatish imkoniyatini yaratish. Bunda mahalliy Kengash sessiyalarida fuqarolarning sessiya ishiga aralashish huquqisiz kuzatuvchi sifatida ishtirok etishi tartibini belgilash [15].

Viloyat, Toshkent shahri, tuman (shahar) hokimi o'rinbosarligiga nomzodlarlar o'z yo'nalishlari bo'yicha hududni rivojlantirish dasturlari bo'yicha muhokamalarni tashkil etish — Kengashlar ijro hokimiyati tarkibini shakllantirishda ishtirokchi emas, balki baho beruvchi va tasdiqlovchi subektga aylanadi. Masalan, hokim o'rinbosari sifatida ta'lim yoki iqtisodiyot sohasiga mas'ul shaxs o'z dasturini deputatlar oldida himoya qilishi – hududni rivojlantirishda kengashlar ishtirokini institutsionallashtiradi.

“Kengash soati” instituti joriy etilishi mahalliy ijro organlari rahbarlarining faoliyati yuzasidan doimiy va jamoatchilik ishtirokidagi javobgarlik mexanizmlarini yaratadi. Bu orqali Kengashlar ijro hokimiyati faoliyati ustidan haqiqiy Kengash nazoratini amalga oshirish, fuqarolar esa hududiy siyosatda ishtirok etish imkoniga ega bo'ladi.

Mahalliy budjetda kengash faoliyati uchun alohida parametr kiritilishi — vakillik organlarining tashkiliy va moliyaviy mustaqilligini taminlaydi, bu esa Kengashlarning faolligini oshiradi, ularning tashabbuskorligini rag'batlantiradi va kadr salohiyatini mustahkamlaydi.

Reglament va deputatlik odobi bo'yicha doimiy komissiyalarga nazorat funksiyasini berish — Kengashlarning kadrlar siyosati va axloqiy me'yorlarga ta'sirini kuchaytiradi, ijro hokimiyati mansabdorlarining faoliyatida mas'uliyat va intizomni mustahkamlaydi.

Sessiyalarda kuzatuvchi sifatida fuqarolar ishtirokini yo'lga qo'yish, kengash sessiyalarini onlayn translatsiya qilishni yo'lga qo'yish — Kengash faoliyatini shaffof va jamoatchilik nazoratiga ochiq holga keltiradi, bu esa xalq hokimiyatchiligining amaldagi isboti bo'ladi.

Konsepsiyada nazarda tutilgan mazkur vakolatlari va institutlari mahalliy Kengashlarning siyosiy subyekt sifatida rivojlanishi, jamoatchilik nazorati mexanizmlarining mustahkamlanishi, ijro

hokimiyati bilan o'zaro muvozanat va mas'uliyatli hamkorlik tizimining yo'lga qo'yilishi hamda fuqarolik jamiyati institutlari bilan interaktiv aloqalarini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu esa "xalq hokimiyati"ni qaror toptirishning institutsional poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023-yil 11-avgustda Buxoro viloyat xalq deputatlari kengashida bo'lib o'tgan yig'ilishidagi nutqi // URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/08/14/kengash/>
2. "World Bank. 2002. Ethiopia : Country Procurement Assessment Report, Volume 2. Data and Analysis. © World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/15269> License: CC BY 3.0 IGO."// URL: <https://hdl.handle.net/10986/15269>
3. Van der Walddt, G. (2018). Local economic development for urban resilience: The South African experiment. *Local Economy*, 33(7), 694-709 // URL:<https://doi.org/10.1177/0269094218809316> (Original work published 2018)
4. Roberta Ryan, (2018). Local government's important role in local and regional economic development: report // URL: <https://www.ipwea.org/>
5. Kersting, N., Caulfield, J., Nickson, R.A., Olowu, D., Wollmann, H. (2009). Good Local Governance. Local Government Reform in Global Perspective. An Introduction. In: *Local Governance Reform in Global Perspective*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-531-91686-6_1 // Good Local Governance. Local Government Reform in Global Perspective. An Introduction | SpringerLink
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 122-modda // 30.04.2023// URL:<https://lex.uz/docs/6451070>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, 11.09.2023-yildagi PF-158-son // URL: <https://lex.uz/docs/6600413>
8. O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonuni, 02.09.1993-yildagi 913-XII-son // URL: <https://lex.uz/docs/112170>
9. O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonuni, 02.09.1993-yildagi 913-XII-son // URL: <https://lex.uz/docs/112170>
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 22.12.2017//URL: <https://president.uz/uz/lists/view/1371>
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 02.02.2024-yildagi PF-28-son // URL:<https://lex.uz/ru/docs/6789350>
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hududlarda yuqori iqtisodiy o'sish va aholi bandligini ta'minlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish hamda bu borada mahalliy hokimliklarning roli va mas'uliyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 20.12.2024-yildagi PF-223-son // URL:<https://lex.uz/docs/7271094>
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hududlarda yuqori iqtisodiy o'sish va aholi bandligini ta'minlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish hamda bu borada mahalliy hokimliklarning roli va mas'uliyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 20.12.2024-yildagi PF-223-son // URL:<https://lex.uz/docs/7271094>.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatini 2030-yilga qadar rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 23.06.2025-yildagi PF-98-son // URL:<https://lex.uz/docs/7594283>
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatini 2030-yilga qadar rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 23.06.2025-yildagi PF-98-son // URL: <https://lex.uz/docs/7594283>.

AXMEDOV Dilshod BaxromovichO'zbekiston Respublikasi Bosh
prokuratura boshqarma boshlig'i,
O'zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

MA'MURIY SUDDA DASTLABKI ESHITUV INSTITUTINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): AXMEDOV D. B. Ma'muriy sud da dastlabki eshituv institutini joriy etish // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2024) B. 35-44.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ma'muriy sud ishlarini yuritishda joriy etilayotgan dastlabki eshituv institutining huquqiy mohiyati, vazifalari va amaldagi ahamiyati tahlil etilgan. Yangi protsessual bosqich sifatida dastlabki eshituv sudya va taraflarga asosiy muhokamagacha ishni tayyorlash, e'tirozlarni aniqlashtirish, dalillarni yig'ish hamda protsessual kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi. Maqolada mazkur institutning joriy etilishi ishlarni tezkor, sifatli va adolatli ko'rib chiqish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish uchun qo'shimcha huquqiy kafolatlar yaratishi ta'kidlanadi. Rossiya Federatsiyasi va rivojlangan Yevropa davlatlari (Germaniya, Fransiya) tajribalari qiyosiy tahlil qilingan holda, O'zbekistonda joriy etilayotgan yangi tartibning xalqaro standartlarga uyg'unligi asoslab berilgan. Ilmiy yangilik sifatida dastlabki eshituvning milliy ma'muriy sud tizimida ishlarning tezkor hal etilishi, sud yuklamasini kamaytirish va protsessual adolatni ta'minlashdagi amaliy ahamiyati asoslab berilgan. Muallif ushbu institutning joriy etilishi fuqarolarning sud orqali himoya huquqini amaliy jihatdan mustahkamlashi va ma'muriy adolat samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: dastlabki eshituv, ma'muriy sud, protsessual institut, fuqarolar huquqi, odil sudlov, dalillarni to'plash, davlat organi vakolati, taraflarning tengligi, xalqaro tajriba, qiyosiy tahlil.

АХМЕДОВ Дилшод БахромовичНачальник управления Генеральной прокуратуры
Республики Узбекистан, самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии Республики Узбекистан

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНСТИТУТА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются правовая природа, задачи и практическая значимость внедряемого в административное судопроизводство института предварительного судебного заседания. Как новый процессуальный этап, предварительное заседание предоставляет судье и сторонам возможность до основного разбирательства подготовить дело, уточнить возражения, собрать доказательства и устранить процессуальные недостатки. Подчеркивается, что введение данного института обеспечивает более оперативное, качественное и справедливое рассмотрение

дел, а также создаёт дополнительные правовые гарантии защиты прав граждан. На основе сравнительного анализа рассматривается опыт Российской Федерации и развитых европейских государств (Германия, Франция), обосновывается соответствие внедряемого в Узбекистане порядка международным стандартам. В качестве научной новизны показана практическая роль предварительного заседания в ускорении разрешения дел в национальной системе административного судопроизводства, снижении нагрузки на суды и обеспечении процессуальной справедливости. Автор отмечает, что внедрение данного института укрепляет практическое осуществление права граждан на судебную защиту и повышает эффективность административного правосудия.

Ключевые слова: предварительное слушание, административный суд, процессуальный институт, права граждан, правосудие, сбор доказательств, полномочия государственного органа, равенство сторон, международная практика, сравнительный анализ.

AKHMEDOV Dilshod Bahromovich

Head of Department of the General Prosecutor's Office
of the Republic of Uzbekistan, Independent researcher at the
Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF THE PRELIMINARY HEARING INSTITUTION IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

ANNOTATION

This article analyzes the legal essence, functions, and practical significance of the preliminary hearing institution introduced in administrative court proceedings. As a new procedural stage, the preliminary hearing provides judges and parties with the opportunity to prepare the case for the main hearing, clarify objections, collect evidence, and eliminate procedural shortcomings. The article emphasizes that the implementation of this institution contributes to the prompt, efficient, and fair consideration of cases and establishes additional legal guarantees for the protection of citizens' rights. Through a comparative analysis of the experiences of the Russian Federation and developed European countries (Germany and France), the conformity of the newly introduced procedure in Uzbekistan with international standards is substantiated. As a scientific novelty, the study demonstrates the practical importance of the preliminary hearing in expediting case resolution, reducing the judicial workload, and ensuring procedural justice within the national administrative court system. The author concludes that the introduction of this institution will strengthen, in practical terms, citizens' right to judicial protection and enhance the effectiveness of administrative justice.

Keywords: preliminary hearing, administrative court, procedural institution, citizens' rights, fair trial, evidence collection, authority of state body, equality of parties, international experience, comparative analysis.

O'zbekiston Respublikasida shaxslarning odil sudlovga bo'lgan huquqlarini to'liq amalga oshirilishini ta'minlash, ommaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi nizolarni hal etishda ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, ma'muriy nizolarni hal qilishda ma'muriy protsessual mexanizmlarini yanada takomillashtirish, ishning taalluqliligini belgilashda sud va ma'muriy organlar vakolatlarining chegarasini to'g'ri belgilash, dastlabki eshituv institutini takomillashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shu boisdan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi" [1] deb, belgilab qo'yilgan.

E'tirof etish joizki, Respublikamizda fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini kafolatli himoya qilish maqsadida qonunchilik hujjatlari xalqaro andozalarga mos ravishda takomillashtirilib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktabrdagi "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4850-sonli Farmoniga [2] ko'ra, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini, fuqarolar huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta'minlash, shuningdek odil sudlovga erishish darajasini oshirish sud-huquq tizimini yanada isloh qilish sohasida davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlari etib belgilandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni [3] bilan tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyati ustidan samarali sud nazoratini o'rnatish hamda fuqarolarning odil sudlovga erishish darajasini oshirishda dolzarb chora-tadbirlar qayd etilgan.

Islohotlar natijasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi "Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3723-sonli Qarori [4] bilan protsessual qonunchilikka dastlabki eshituv instituti kirib keldi.

Keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi "Fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-33-sonli Qarori [5] bilan ma'muriy protsessual qonunchiligida ham dastlabki eshituv institutini joriy etish nazarda tutildi.

Ma'muriy sud ishlarini yuritishda dastlabki eshituv (preliminary hearing) – yangi joriy etilayotgan protsessual institut bo'lib, unda ishning asosiy muhokamasigacha sudya va taraflar alohida majlisda uchrashib, e'tirozlarni aniqlashtiradilar, dalillarni taqdim etish hamda protsessual masalalarni hal qilish bilan shug'ullanadilar. Dastlabki eshituv bosqichi ma'muriy ishni tezkor, sifatli va adolatli ko'rib chiqishga xizmat qiladi, shuningdek fuqarolarning huquqlarini himoya qilish uchun qo'shimcha huquqiy imkoniyatlar yaratadi.

M.A.Vereshagina [6], V.A.Azarov va I.Yu.Tarichkoning [7] fikricha, "dastlabki eshituv bosqichi sud majlisiga tayyorgarlik vakolatlarini huquqiy tartibga solishdir".

M.O.Borozdina va Ye.G.Tulisova fikricha, "dastlabki eshituv bosqichi bu sudyaning ishni sud muhokamasiga tayyorlash bo'yicha ixtiyoriy harakatlaridan biri hisoblanadi" [8]. G.D.Uletova "uni turli huquq sohalari uchun umumiy bo'lgan tarmoqlararo institut sifatida baholaydi" [8].

A.G.Pleshanov esa "dastlabki eshituv instituti sud majlisini ishni sud muhokamasiga tayyorlashning yakunlovchi bosqichi sifatida, shuningdek taraflar nuqtayi nazaridan eng muhim protsessual masalalarni hal etish uchun mo'ljallangan maxsus tartib deb hisoblaydi. Uning fikricha, bu bosqich taraflarga o'z huquqlarini amalga oshirish uchun yetarli protsessual kafolatlar yaratadi, ishni muhokamaga tayyorlash vazifalarini bajaradi va adolatni ta'minlashda vaqt hamda resurslarni tejaydi" [9].

Jinoyat protsessual huquqi sohasida ham turli tadqiqotlar olib borgan milliy olimlar ham o'z tadqiqotlarida dastlabki eshituv institutini mustaqil sud bosqichida sifatida baholab, ishni sud muhokamasiga tayyorlov bosqichi sifatida baholaydi [10].

Nazarimizda olimlar to'g'ri ta'kidlaganidek, dastlabki eshituv instituti sudgacha tayyorlov bosqichi jarayoni bo'lib, unda sud protsessida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarni bartaraf etish va oldini olish uchun samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Bu borada D.I.Zakirovaning "protsessual qonunchilikda taraflarning ixtiyoriy huquqlarini mustahkamlash masalasini dastlabki eshituv majlisida ko'rib chiqish ularga protsessual harakatlarni amalga oshirish va buzilgan huquqlarni tiklash uchun qo'shimcha kafolatlar berilishi bilan bog'liq.

Shu bilan birga, ishni tayyorlash bosqichiga kirib kelgan sud muhokamasi elementlari dastlabki eshituv sud majlisida amaliy ifodasini topib, taraflarning ixtiyoriy huquqlarini barcha ishtirokchilar fikrini inobatga olgan holda ko'rib chiqish va ularning bayonotlarining qonuniyligini tekshirish imkonini beradi" degan fikrlariga qo'shilish mumkin [8].

Bizningcha, ma'muriy sud ishlarini yuritishda dastlabki eshituv instituti ma'muriy sud ishida asosiy sud muhokamasidan oldin o'tkaziladigan tayyorlov bosqichidir. Uning asosiy vazifasi taraflar o'rtasidagi bahs doirasini oldindan aniqlash va ishni to'liq muhokamaga tayyorlashdan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi "Fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-33-sonli Qaroriga muvofiq [5], dastlabki eshituvda arizachining talabi va javobgarining e'tirozi rasman belgilab olinadi, arizadagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun zarur choralar ko'riladi. Sudya shu bosqichda ariza predmeti va dalillarga dastlabki huquqiy baho beradi. Masalan, talablarni aniqlashtiradi, ishga aloqador bo'lmagan taraflarni chiqarib tashlaydi yoki zarur bo'lsa, qo'shimcha javobgarlarni jalb qiladi. Bunda sudya ishni mazmunan hal etishga doir yakuniy xulosa qilmaydi, ya'ni dastlabki eshituv faqat tayyorlov xarakteriga ega.

Dastlabki eshituvning maqsadlari xorijiy davlatlar qonunchiligida aniq bayon etilgan. Masalan, Rossiya Federatsiyasi Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksida [11] (KAS RF) bu bosqichning beshta asosiy maqsadi sanab o'tilgan: ishni to'g'ri hal etish uchun muhim holatlar va bahsli masalalarni aniqlash; ish bo'yicha dalillarning yetarli-yetarli emasligini belgilash; da'vo arizasi berish muddatlari buzilgan-buzilmaganini aniqlash; taraflar tomonidan ishni muhokamaga tayyorlash davomida amalga oshirilgan protsessual harakatlarni "muhrab qo'yish", ya'ni rasman qayd etish; asosiy sud muhokamasiga o'tmasdan turib mojaroni hal etish yoki yarashib olish imkoni bor-yo'qligini tekshirish.

Ko'rinib turibdiki, dastlabki eshituv orqali sudya ishga doir barcha tashkiliy va huquqiy masalalarni hal qilib, sud muhokamasiga faqat aniqlangan, tayyor holdagi nizoni olib o'tadi.

Dastlabki eshituv odatda yakka tartibda (yagona sudya tomonidan) o'tkaziladi va unda taraflar hamda ishlarda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarga teng ravishda o'z fikr va dalillarini bayon etish imkoniyati beriladi. Ma'muriy protsessual qonunchilikda belgilanadigan yangi qoidaga muvofiq, ma'muriy sudda dastlabki eshituv ariza sudga kelib tushganidan keyin 20 kun ichida o'tkazilishi shart va bu muddat asosiy sud muhokamasi uchun belgilangan umumiy muddatga hisoblanmaydi. Dastlabki eshituv yakunlari bo'yicha sudya ajrim chiqaradi: unga ko'ra, yo ish bo'yicha sud muhokamasiga tayinlanadi (ya'ni ish to'liq muhokamaga o'tadi), yoki protsessual kamchiliklar tufayli ariza qaytarilishi mumkin. Shunday qilib, dastlabki eshituv ishning asosiy hal etilishigacha bo'lgan "filtr" va tayyorlov bosqichi sifatida namoyon bo'ladi.

Dastlabki eshituv institutining joriy etilishi ma'muriy sud ishlarini ko'rish samaradorligini oshiradi. Avvalo, barcha zarur protsessual masalalarni alohida bosqichda hal etish orqali asosiy sud muhokamasi tezroq va samarali tarzda o'tadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi "Fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-33-sonli Qarorida [5] bu institut ishlarni tezkor va sifatli ko'rib chiqilishini ta'minlash maqsadida kiritilayotgani ta'kidlangan. Ya'ni, dastlabki eshituv orqali ish nihoyasiga yetguncha keyinga qoldirilishiga sabab bo'ladigan kamchiliklar bartaraf etiladi, tortishuvlar doirasi cheklanadi va dalillar to'planadi. Masalan, agar arizada kamchiliklar bo'lsa yoki ariza mazmuni noaniq bo'lsa, bu holatlar dastlabki eshituvdayoq aniqlanib, tuzatib ketiladi. Bu esa keyinchalik bir necha marta sud majlisini kechiktirib o'tkazishga zarurat qoldirmaydi.

Bu institutning joriy etilishi sud amaliyotida dastlabki eshituv kabi mexanizmlar ortiqcha sarsongarchilikning oldini oladi. Masalan, O'zbekistonda jinoyat ishlari bo'yicha sudlarda dastlabki eshituv joriy etilgunigacha ba'zi ishlarda bir necha oylik muhokamadan so'ng ishni qayta tergovga yuborish holatlari kuzatilgan. Ayni shu muammoni hal etish uchun jinoyat protsessual qonunida dastlabki eshituv joriy etilib, endilikda sudya ishni muhokamaga tayinlash jarayonida 7 kun ichida tahlil qilib, kamchilik aniqlansa tegishli qaror chiqara oladi. Ma'muriy sudlarda ham yangi institut shunga o'xshash samara berishi kutilmoqda. Sudya 20 kunlik dastlabki bosqichda ishni puxta tayyorlab, agar hal etishga to'sqinlik qiladigan holat bo'lsa, uni bartaraf etadi yoki ish yuritishni to'xtatadi. Shu tariqa, ishning umumiy ko'rilish muddati qisqaradi va ortiqcha protsessual sarsongarchiliklar kamayadi.

Bundan tashqari, dastlabki eshituv ma'muriy organ va mansabdor shaxslarning mas'uliyatini oshiradi, shu orqali jarayonni tezkor ko'rib chiqish imkonini beradi. Yangi tartibga ko'ra, fuqarolar davlat organi qarori yoki harakati ustidan bergan har qanday shikoyatda o'sha organing mansabdori (yoki vakolatli vakili) sud majlisida ishtirok etishi shart etib belgilandi. Agar mas'ul shaxs asossiz ravishda kelmasa, sud tomonidan jarima qo'llanilishi mumkin. Bu talab amaliy jihatdan shuni anglatadiki, davlat organi ishni cho'zib yubormasligi, o'z vaqtida sudga hozir bo'lib, zarur tushuntirishlarni berishi talab etiladi. Natijada, davlat tomonidan kechiktirish yoki hamkorlik qilmaslik orqali sud ishlarini asossiz uzaytirish holatlari qisqaradi. Dastlabki eshituvda mansabdor shaxsning shaxsan ishtirok etishi esa ishni tezroq, mazmunan hal etishga xizmat qiladi, chunki barcha ma'lumotlar ilk bosqichdayoq to'planadi va aniqlik kiritiladi.

Dastlabki eshituv instituti fuqarolarning suddagi huquqiy kafolatlarini mustahkamlaydi. Birinchidan, mazkur bosqich fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga o'z huquqlarini himoya qilish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi deb belgilangan. Amalda bu nima degani? Agar arizachi (fuqaro yoki tadbirkor) shikoyatini tayyorlashda ba'zi huquqiy yoki texnik kamchilikka yo'l qo'yan bo'lsa, sud buni dastlabki eshituvda ko'rsatib o'tadi va uni to'g'irlash imkoniyatini beradi. Masalan, ariza matnida aniqlik yetishmasa, hujjatlar to'liq bo'lmasa yoki ariza kimga qaratilgani noto'g'ri belgilangan bo'lsa, sudya hujjatlarni to'ldirish, arizani tahrirlash yoki taraflarni almashtirish yuzasidan ko'rsatma beradi. Shu tarzda, arizachining huquqi himoya qilinishiga yordam beradi hamda fuqaroga o'z talabini to'g'ri bayon etish va isbotlash uchun tushuncha hamda muhlat beriladi.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy sud ishlarini yuritish kodeksida (keyingi o'rinlarda MSIYUtK deb ataladi) belgilangan prinsiplar asosida arizachi va javobgar o'z pozitsiyasini bayon qilish imkoniga ega bo'ladi, bir-birining dalil va e'tirozlari bilan tanishadi. Javobgar davlat organi yoki mansabdor shaxs bo'lgan ma'muriy nizolarda, ayniqsa, dastlabki eshituvda javobgardan yozma fikr talab qilinib, uni taqdim etish bo'yicha topshiriq berilishi nazarda tutiladi.

Demak, fuqaro birinchi muhokamada davlat organining o'z qilmishi bo'yicha rasmiy izohini olish huquqiga ega bo'ladi. Bu esa taraflarga to'la ma'lumotli holda bahslashish imkonini yaratadi. Taraflarning teng axborotga ega bo'lishi va o'z dalillarini taqdim etib, muhokamaga kirisha olishi protsessual adolatning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, yangi tartib fuqarolar manfaatini himoyalashda sudning faol ishtirok etishi prinsipiga tayangan [12]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi "Fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-33-sonli Qarorining [5] konseptual qismida sud organlari fuqarolar buzilgan huquqlarini tiklashda faollik ko'rsatishi lozimligi, ya'ni passiv kuzatuvchi emas, balki adolatga erishishga yo'naltiruvchi kuch sifatida ish tutishi ta'kidlangan. Dastlabki eshituv aynan sudyaning bunday faol rolini amalda namoyon etadi: sudya taraflarga qanday dalillar kerakligini tushuntirib beradi, ishning mohiyatini

to'g'ri anglab olishlari uchun yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Shu bilan birga, u xolisligini saqlagan holda fuqaroning o'z haq-huquqini samarali talab qilishiga ko'maklashadi. Bu, albatta, fuqarolar uchun qo'shimcha huquqiy kafolat hisoblanib, sud protsessining formal qoidalarida adashmasdan, ariza talabi yuzasidan adolatni ta'minlash imkonini beradi. Bu orqali esa MSiyUKning 11-moddasida belgilangan sudning faol ishtiroki prinsipning amalda ro'yobga chiqarilishini ta'minlaydi.

Ma'muriy sudlar faoliyatida ish hajmi va yuklamasini optimal tarzda boshqarish dolzarb masala hisoblanadi. Dastlabki eshituv instituti bu borada ham ahamiyatli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eng avvalo, ushbu bosqich sudlarni ortiqcha ish hajmidan saqlaydi. Ilgari ma'muriy nizolarda arizadagi kamchiliklar yoki protsessual talablarga muvofiq emasligi ko'pincha asosiy muhokama vaqtida ayon bo'lib, sud ishni ko'rishni to'xtatib, hujjatni qaytarishga majbur bo'lar edi. Endi esa bunday holatlar 20 kunlik dastlabki bosqichda hal etiladi, ya'ni arizada kamchilik bor-yoqligi, taraflar to'g'ri jalb qilinganligi, muhokama uchun barcha zarur dalillar jamlanganligi va boshqa holatlar oldindan tekshiriladi. Agar jiddiy kamchilik aniqlansa, ishni asosiy tartibda ko'rib chiqishga o'tmasdan turib, arizani qaytarish yoki ish yuritishni tugatish haqida hal qiluv qaror chiqariladi. Natijada sudyalarning vaqtini tejash imkoniyatiga ega bo'ladi.

S.N.Esanaliyev o'z tadqiqotlarida bu institutning ijobiy jihatlari haqida to'xtalib, "bu sudlarning ish yuklamasi kamayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini, protsess ishtirokchilarining ortiqcha vaqt va resurslarining tejashiga olib kelishini, dastlabki eshituv bosqichida ish jarayoniga aniqlik kiritilishini ko'rsatib o'tadi" [13].

Dastlabki eshituv instituti sud muhokamasiga tayyorgarlikni tashkil etish jarayoni sifatida sudya dastlabki majlisida ish qanday yo'nalishda ketishi, qaysi masalalar e'tibor markazida bo'lishi lozimligini belgilab beradi. Masalan, Rossiya Federatsiyasi Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksida (KAS RF) sudya dastlabki bosqichda ishni to'liq ko'rishga tayyor deb topsa, ba'zi hollarda o'sha muhokamaning o'zida asosiy muhokamani ochishi ham mumkinligi belgilangan [11]. O'zbekiston qonunchiligida hozircha dastlabki eshituv yakunida alohida ajrim chiqarib, keyinroq asosiy sud muhokamasi tayinlanishi nazarda tutilmoqda. Lekin har ikki holatda ham, asosiy muhokamaga o'tilguncha sudya barcha rejalashtirish ishlarini amalga oshiradi: kimlarni chaqirish kerakligi, qo'shimcha dalillar talab etishi yoki etmasligi, qaysi huquqiy masalalar bahsli ekanligi kabi jihatlar aniq ko'rsatib o'tiladi. Bu esa keyinchalik sudyalarning vaqtidan tejash, keraksiz kechiktirishlarni kamaytiradi.

Ma'muriy sudlar ommaviy-huquqiy nizolarni, ya'ni fuqaro yoki tadbirkor bilan davlat organi o'rtasidagi bahslarni hal qiluvchi organdir. Bunday nizolarda vaqt omili juda muhim, zero buzilgan huquqni o'z vaqtida tiklash adolat samaradorligining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi [14]. Dastlabki eshituv instituti ommaviy-huquqiy nizolarni tezkor hal etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Birinchisi navbatda, mazkur institut ish boshlanishidan 20 kun ichida dastlabki qaror qabul qilish mexanizmini joriy etdi. Demak, fuqaro ariza bergandan keyin uzog'i bilan uch hafta ichida sudya ishni dastlabki tarzda ko'rib chiqib, uning keyingi taqdiriga doir qarorni (qabul qilish yoki qaytarish) chiqaradi. Bu ma'muriy odil sudlov tizimida yangicha tezkorlik mexanizmidir. Amalda esa arizani (shikoyatni) ish yuritishga qabul qilish haqida, qabul qilishni rad etish, qaytarish yoki sudga taalluqliligiga ko'ra boshqa sudga o'tkazish, ishni sud muhokamasiga tayyorlash to'g'risida masalalarni hal etishga bir necha oy vaqt o'tishi mumkin edi. Yangi qonun talabiga ko'ra, qonun sudyadan ma'lum muddatda albatta dastlabki eshituv o'tkazishni talab qilmoqda, shu orqali fuqarolarning sudga murojaati "o'z vaqtida ko'rilmay qolib ketishi" xavfi kamayadi.

Ikkinchidan, dastlabki eshituv nizoning tezroq hal bo'lishiga zamin yaratadi, chunki taraflar uchun mojaroni sud muhokamasigacha hal etish imkoniyatlarini ham ko'rib chiqadi. Ma'muriy nizolarda bunday yarashuv yoki alternativ yechim kam uchraydi, ammo ba'zi holatlarda

davlat organi fuqaro arizasining asosligini ko'rib, avvalgi qarorini ixtiyoriy ravishda bekor qilishi yoki taraflar murosa yo'liga o'tishi ehtimoldan holi emas. Dastlabki eshituv mana shu imkoniyatni ham qo'ldan boy bermaydi, agar murosa uchun asos bo'lsa, taraflar o'zaro kelishib, nizoni tezroq yakunlashlari mumkin. Albatta, bunday yarashuv har doim ham mavjud emas, lekin dastlabki eshituv kamida shunday ehtimolni baholab ko'rish imkonini beradi. Buning pirovardida vaqt va resurslarni tejaydi, ommaviy nizolarni chuqurlashib ketmasdan hal etishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, dastlabki eshituv asosiy muhokamaga katta tayyorgarlik bilan kirish imkonini beradi, bu esa murojaat qilgan shaxs uchun adolatning tezroq qaror topishiga olib keladi. Masalan, dastlabki bosqichda sudya ish bo'yicha barcha dalillar yig'ilganini aniqladi deylik, bunda u asosiy sud majlisini tayinlab, ishni tez fursatlarda hal qilishga kirishadi. Aksincha, agar qandaydir qo'shimcha ma'lumot yoki ekspert xulosasi kerak bo'lsa, dastlabki bosqichning o'zida bu haqda qaror chiqarib, muddat belgilab beradi. Shu bilan, keyingi asosiy muhokama vaqtini cho'zishga ehtiyoj qolmaydi.

Nihoyat, tezkor hal etish faqat muddat masalasi emas, balki qarorning hayotga tatbiq etilishidir. Dastlabki eshituvda ishni to'liq yoritish va taraflarning barcha dalillari tinglangani bois, sudning keyingi hal qiluv qarori mustahkam asoslangan va bajarilishi osonroq bo'ladi. Davlat organi vakili dastlabki bosqichdanoq ishlarda ishtirok etgani sababli, sud qarori qabul qilinganda unga nisbatan hurmat bilan qarash va ixtiyoriy ijro etish ehtimoli ortadi. Shu ma'noda, dastlabki eshituv ommaviy-huquqiy nizolarning amalda tezkor yechim topishiga, ya'ni qaror chiqqach ham tez ijro etilishiga ko'maklashishi mumkin.

Protsessual adolat deganda, sud jarayonining har bir qatnashchisi uchun xolis va qonuniy tartib-taomillar ta'minlanishi, birortasining protsessual huquqlari poymol etilmasligi tushuniladi [14]. Dastlabki eshituv ana shu protsessual adolatni ta'minlash vositalaridan biri sifatida ko'riladi. Birinchi navbatda, u har ikki tarafni eshitish va fikrini inobatga olish prinsipini to'liq amalga oshiradi. Taraflarni dastlabki bosqichdagina emas, balki butun jarayon davomida tinglash – odil sudlovning negizidir. Dastlabki eshituvda esa buning uchun maxsus vaqt ajratilgan bo'lib, arizachi talabi bayon qilinadi, javobgar e'tirozi eshitiladi, hatto uchinchi shaxslar bor bo'lsa, ularning ham munosabati aniqlanadi. Natijada, asosiy sud muhokamasigacha kimning qanday pozitsiyada ekani oydinlashadi. Sudyaning o'zi ham protsessual adolat qoidalariga rioya etib, barchaga teng imkoniyat bergan holda ishni ko'rib borishi lozim. Dastlabki eshituv bu ishda taraflarga yengillik beradi, zero har bir tarafga oid protsessual qarorlarni (arizani qabul qilish, kimni jalb etish, qanday tartibda ko'rish kabi) birma-bir qabul qilish imkonini beradi.

Dastlabki eshituv noqonuniy dalillar yoki protsedura buzilishlarini barvaqt aniqlab, adolatsiz qaror chiqishining oldini oladi. Masalan, agar ishda qandaydir dalil qonunga xilof yo'l bilan olingan bo'lsa yoki taraflardan biri protsessual muddatni o'tkazib yuborgan bo'lsa, bu holatni sud asosiy muhokamagacha aniqlaydi va tegishli tartibda huquqiy baho beradi. Rossiya tajribasida sudya dastlabki bosqichdayoq ariza muddati o'tkazilgan bo'lsa va uzrli sabablar bo'lmasa, arizani qondirmaslik haqida qaror chiqarishi mumkinligi belgilangan, zero bunday holda ishning mohiyatini ko'rib chiqishning o'zi qonunga zid hisoblanadi [11]. O'zbekiston ma'muriy protsessual qonunchiligida bevosita bunday qoida nazarda tutilmagan bo'lsa-da, umumiy qoidalarga asosan arizani qaytarish yoki ishni harakatsiz qoldirish holatlari (masalan, muddat o'tgan bo'lsa) dastlabki eshituv yakunida hal qilinadi. Bu esa kelgusida adolatsiz yoxud haqiqatdan yiroq qaror qabul qilinishiga yo'l qo'ymaydi yoki ma'muriy ish bir texnik sabab tufayli qanoatlantirilmaydigan bo'lsa, bu haqda dastlabki bosqichning o'zida aniqlashtiriladi.

Dastlabki eshituv jarayonining o'zi ham adolatli tarzda tashkil etilishi lozim. Ya'ni, sud mazkur bosqichni ham xolis va beg'araz o'tkazishi, faqat qonun talablari doirasida harakat qilib, taraflar haq-huquqlarini hurmat qilishi shart. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, ma'muriy sud ishlarini

yuritish sohasida xalqaro andozalar protsessual adolatga katta e'tibor qaratiladi, ayniqsa fuqaro va davlat o'rtasidagi bahslarda fuqaroning huquqiy kafolatlarini ta'minlash, tenglik va yon bosmaslik tamoyillariga rioya qilish talab etiladi. Dastlabki eshituv ana shu talablarni amaliy jihatdan ta'minlash vositasi bo'lib, sudyaga ham, taraflarga ham adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Dastlabki eshituv instituti dunyoning ko'plab mamlakatlari sud tizimida turli shakllarda mavjud. Mazkur institut asosan kontinental (Yevropa) huquq tizimida keng tarqalgan bo'lib, fuqarolik va ma'muriy sud ishlarida alohida tayyorlov bosqichi sifatida namoyon bo'ladi. Rossiyaning ma'muriy protsessual qonunchiligida dastlabki sud majlisi instituti muvaffaqiyatli qo'llanilib kelinmoqda. Uning samarasini qonun chiqaruvchi ham, oliy sud organlari ham tan olgan.

Shuningdek, Germaniya, Fransiya kabi rivojlangan huquq tizimlarida ham sudga tayyorgarlik ko'rish instituti sifatida qaraladi. Germaniya ma'muriy sudlari [15] amaliyotida to'g'ridan to'g'ri "dastlabki eshituv" deb atalmasa-da, sudyalari ish tayyorgarligi davomida taraflar bilan aloqa qilib, zarur hollarda ilk eshituv muhokamasi o'tkaziladi va so'ngra asosiy sud majlisi uchun sanani belgilaydilar. Fransiya ma'muriy adliyasida esa sudya lozim topsa, ishni soddalashtirilgan tartibda ko'rish uchun alohida hujjat almashinuvi va tayyorlov bosqichi sifatida o'tkazishi mumkin [16]. Anglo-amerika (Common Law) tizimida ma'muriy sud jarayonlari boshqacha tuzilgan bo'lsa-da, u yerda ham pre-trial hearing yoki preliminary conference kabi mexanizmlar mavjud bo'lib, ular sud ishini boshlashdan oldin taraflarning pozitsiyalarini eshitish va jarayonni tezlashtirishga xizmat qiladi. Demak, dastlabki eshituv instituti jahon tajribasida o'zini oqlagan va turli shakllarda qo'llanilayotgan tamoyildir.

O'zbekistonda bu institutni joriy etish ham milliy huquqni xorijiy ilg'or amaliyotga uyg'unlashtirish harakati sifatida baholanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi "Fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-33-sonli Qarorida [5] "ma'muriy sud ishlarini yuritishga xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribaga muvofiq yangi institut va tartiblarni joriy etish" zarurligi alohida ta'kidlangan.

Demak, qiyosiy huquqiy tahlil shuni ko'rsatadiki, dastlabki eshituv O'zbekiston ma'muriy yustitsiyasiga kirib kelishi orqali xalqaro maydonda qabul qilingan protsessual adolat va samaradorlik me'yorlariga yana bir qadam yaqinlashamiz.

Shu maqsadda MSYUtKda "Ma'muriy ish bo'yicha dastlabki eshituv" deb nomlangan yangi bob kiritilishi lozim. Ushbu bobda ma'muriy ish bo'yicha dastlabki eshituvning o'tkazish va umumiy qoidalar, ma'muriy ish bo'yicha dastlabki eshituvni o'tkazish asoslari ko'rsatilishi maqsadga muvofiq.

Ma'muriy ish bo'yicha dastlabki eshituvni o'tkazish asoslari sifatida MSYUtKda quyidagi mazmunda yangi modda bilan to'ldirishni taklif etamiz: "Sud quyidagi holatlar mavjud bo'lganda taraflar iltimosnomasiga binoan yoki o'z tashabbusi bilan dastlabki eshituv o'tkazishi mumkin:

ariza mazmunini aniqlashtirish maqsadida nizo predmetini to'g'ri belgilash, arizachi talabi doirasini va uni asoslash uchun keltirilgan holatlarni aniqlashtirish;

arizada mazkur kodeksda talab qilingan ma'lumotlar yoki hujjatlarning yetishmasligi, xato yoki boshqa kamchiliklar mavjudligi, ularni to'ldirish yoki tuzatish;

ariza talablarini asoslash uchun zarur dalillarni to'plash yoki taqdim etish;

nizoli huquqiy munosabatga daxldor bo'lmagan tarafni almashtirish, qo'shimcha javobgar yoki uchinchi shaxslarni ishga jalb etish;

taraflar tomonidan ishni sud muhokamasiga tayinlashdan oldin hal qilinishi lozim bo'lgan protsessual harakatlar bo'yicha iltimosnomalarni ko'rib chiqish;

ma'muriy ish bo'yicha ishni tugatish;

ma'muriy ish bo'yicha ishni to'xtatish".

Bundan tashqari, dastlabki eshituvni o'tkazish muddatlari, dastlabki eshituvni o'tkazish tartibi, dastlabki eshituv natijasida chiqariladigan sud ajrimi, sud ajrimi ustidan shikoyat berish tartibining protsessual jihatlarini ko'rsatilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, ma'muriy sud ishlarini yuritishda joriy etilayotgan dastlabki eshituv instituti fuqarolarning huquq va manfaatlarini sud orqali himoya qilish mexanizmlarini yangi bosqichga olib chiqadi.

Ushbu institut sud jarayoniga ko'p qirrali ijobiy ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan, ishlar ko'rib chiqilishining tezkorligi va sifati oshadi, sudlarning ish yuklamasi kamayadi; ikkinchi tomondan, fuqarolar uchun huquqiy kafolatlar mustahkamlanadi, choralar o'z vaqtida ko'riladi va har bir taraf to'laqonli ravishda eshitaladi.

Dastlabki eshituv hisobga olinmagan hollarda kuzatilishi mumkin bo'lgan ko'plab muammolar masalan, ishni kechikishi, taraflarning tayyor emasligi, protsessual xatolar tufayli qarorlarning bekor qilinishi oldindan hal etilishi mumkin bo'ladi. Bu esa protsessual adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ma'muriy yustitsiya sohasidagi ushbu yangilik fuqarolarning davlat organlari ustidan sudga murojaat qilish huquqining amaliy qiymatini oshiradi. Shu ma'noda, dastlabki eshituv instituti ma'muriy sudlar faoliyati samaradorligi va adolatlilikini yanada yuksaltirishga qaratilgan ilg'or qadamdir. Mazkur institut sud muhokamasi madaniyatini yuksaltirish, fuqarolarning huquqiy kafolatlarini kuchaytirish va ommaviy-huquqiy nizolarni odilona hal etishda muhim o'rin tutadi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son / <https://lex.uz/docs/6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktyabrdagi "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4850-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016 y., 43-son, 497-modda / <https://lex.uz/docs/3050491>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son / <https://lex.uz/docs/5841063>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi "Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3723-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.05.2018 y., 07/18/3723/1225-son / <https://lex.uz/docs/3735818>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi "Fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini sud orqali himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-33-sonli Qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.01.2025 y., 07/25/33/0091-son / <https://lex.uz/docs/73507946>.
6. Верещагина М.А. "Процессуальный порядок признания доказательств недопустимыми в ходе предварительного слушания". России. Дис. ... канд. юр. наук. - Челябинск, 2008. - С. 93.
7. Азаров В.А., Таричко И.Ю. Доброкачественность доказательств как предмет судебной оценки // Проблемы состязательного правосудия: сб. науч. тр. / под ред. В.Л. Будникова; ВолГУ, Урюп. фил.; редкол.: В.Л. Будников (отв. ред.) [и др.]. - Волгоград: Из-во ВолГУ, 2005. - С. 114.
8. Закирова Д.И. Предварительное судебное заседание // Законы России: опыт, анализ, практика. 2008. № 9. С. 17-21.
9. Плешанов А.Г. Воплощение основных принципов цивилистического процесса в нормах института подготовки дела к судебному разбирательству // Современная доктрина гражданского арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика: Сб. науч. статей // Краснодар, 2004. С. 324, 331
10. Пўлатов Б.Х. Теоретические и практические проблемы и пути совершенствования законодательного регулирования участия прокурора при рассмотрении уголовных дел в судах: Автореф. дисс... докт. юрид. наук. Т., Академия МВД РУз., 2002. —С. 12. / Inog'omjonova Z.F. "Jinoyat-protsessida sud nazorati va uni amalga oshirish muammolari". Yu.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. 2006-yil. —B.33. / Dovudova D.S. "Dastlabki

eshituvning o'ziga xos xususiyatlari va muammolari". maqola, "Odillik mezoni" ilmiy-amaliy, huquqiy jurnal, №8-son, 2022-yil. / Esanaliyev S.N. Jinoyat protsessida dastlabki eshituv institutini takomillashtirish masalalari. yuridik fan.... falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiyasi. 2025-yil. – B. 25.

11. Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 8 марта 2015 г. N 21-ФЗ <https://legalacts.ru/kodeks/kodeks-administrativnogo-sudoproizvodstva-rossiiskoi-federatsii-ot-08032015>

12. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeks. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.01.2018 y. <https://lex.uz/docs/3527353>

13. Esanaliyev S.N. Jinoyat protsessida dastlabki eshituv institutini takomillashtirish masalalari. yuridik fan.... falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiyasi. 2025-yil. – B. 31.

14. Xojiyev E., Shayzakov Sh. O'zbekistonda ma'muriy sud ishlarini yuritishning o'ziga xos xususiyatlari. O'quv-amaliy qo'llanma. – Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi, 2020 y., 18-23 b.

15. Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO) https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/__40.html.

16. Code de justice administrative / Dernière modification: 2025-08-02 Edition: 2025-08-28 1279 articles avec 1457 liens 175 références externs. file:///C:/Users/Hp%20Envy/Desktop/Code%20de%20justice%20administrative. pdf

ISKANDAR Nematjonov

Senior advisor, Namangan Regional
Department of Justice, Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan
E-mail: iskandarskyfall1997@gmail.com

SHOKHJAKHON Tuhtamirzaev

Head Legal Counsel, Podshoota-Chodak Irrigation System Administration,
Ministry of Water Resources of the Republic of Uzbekistan
E-mail: uzlegalai@gmail.com

ETHICAL AND LEGAL DILEMMAS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM COPYRIGHT TO FAIR DECISION-MAKING

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): I. Nematjonov, Sh.Tuhtamirzaev. Ethical and legal dilemmas of artificial intelligence: from copyright to fair decision-making // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) P. 45-54.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATION

This article provides a comprehensive analysis of the ethical and legal dilemmas arising from the rapid development of artificial intelligence (AI) technologies. The primary objective of the study is to examine three pressing issues – copyright, algorithmic fairness, and liability of autonomous systems – within both the international and the national legal context of Uzbekistan. The research methodology is based on normative legal analysis, comparative legal methods, as well as the examination of international legal instruments and foreign judicial practice. The findings demonstrate that, first, the issue of authorship of AI-generated works remains unresolved under Uzbekistan's current legislation. In this regard, the experience of the United Kingdom and China may serve as a basis for effective legal mechanisms to eliminate uncertainty. Second, algorithmic fairness and the prevention of discrimination constitute a crucial prerequisite for the protection of human rights. Accordingly, the approaches established in the EU AI Act and UNESCO's recommendations should be adapted to the national framework. Third, the examples of autonomous transport and AI-based medical diagnostics reveal that traditional civil liability doctrines are insufficient to address the challenges of the digital era, necessitating the adoption of strict and risk-based liability regimes. The scientific novelty of this article lies in its integration of international legal practice with Uzbekistan's national "Digital Uzbekistan – 2030" strategy, offering theoretically grounded and practically oriented proposals for legislative improvement. The conclusions of this study bear significant implications for legal doctrine, state policy, and the broader process of AI governance.

Keywords: artificial Intelligence (AI), AI ethics, copyright, algorithmic fairness, algorithmic impartiality, discrimination, autonomous systems, liability, legislation of Uzbekistan, legal dilemmas, "Digital Uzbekistan 2030", data integrity.

NEMATJONOV Iskandar No'monjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
Namangan viloyat adliya boshqarmasi bosh maslahatchisi
E-mail: iskandarskyfall1997@gmail.com

TO'XTAMIRZAYEV Shoxjaxon Baxodirjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi tizimidagi
Podshoota-Chodak irrigatsiya tizimi boshqarmasi bosh yuriskonsulti
E-mail: uzlegalai@gmail.com

SUN'IY INTELEKTNING AXLOQIY VA HUQUQIY DILEMMALARI: MUALLIFLIK HUQUQIDAN TORTIB, ADOLATLI QAROR QABUL QILISHGACHA

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi oqibatida yuzaga kelayotgan axloqiy va huquqiy dilemmalarni chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – mualliflik huquqi, algoritmik adolat va avtonom tizimlar javobgarligi kabi uchta dolzarb masalani xalqaro huquqiy tajriba hamda O'zbekiston milliy qonunchiligi doirasida qiyosiy o'rganib, huquqiy yechimlar ishlab chiqishdan iborat. Metodologik jihatdan maqola normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy huquqiy tahlil va xalqaro huquqiy hujjatlar hamda xorijiy sud amaliyoti o'rganish usullariga asoslangan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, birinchidan, SI tomonidan yaratilgan asarlarning mualliflik maqomi O'zbekiston qonunchiligida yetarlicha yoritilmagan bo'lib, bu masalada Buyuk Britaniya va Xitoy tajribasidan foydalanish huquqiy aniqlikni ta'minlashi mumkin. Ikkinchidan, algoritmik xolislik va diskriminatsiyani oldini olish masalasi inson huquqlarini himoya qilishning muhim sharti hisoblanib, Yevropa Ittifoqi AI qonuni hamda YuNESKO tavsiyalari asosida milliy huquqiy normalarni kuchaytirish lozim. Uchinchidan, avtonom transport va tibbiy diagnostika tizimlari misolida javobgarlikni an'anaviy fuqarolik-huquqiy mexanizmlar bilan belgilash yetarli emas, shuning uchun qat'iy va xavfga asoslangan javobgarlik mexanizmlarini joriy etish talab qilinadi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, u O'zbekiston sharoitida xalqaro tajribani "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi bilan uyg'unlashtirib, SI sohasida huquqiy noaniqliklarni bartaraf etishga qaratilgan amaliy va nazariy takliflarni ishlab chiqadi. Ushbu natijalar milliy qonunchilikni takomillashtirish, davlat siyosati va huquqiy doktrinaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), SI etikasi, mualliflik huquqi, algoritmik adolat, algoritmik xolislik, diskriminatsiya, avtonom tizimlar, javobgarlik, O'zbekiston qonunchiligi, huquqiy dilemmalar, "Raqamli O'zbekiston 2030", ma'lumotlar xolisligi.

HEMATЖОНОВ Искандар

Главный консультант Управления юстиции
Наманганской области Министерства юстиции
Республики Узбекистан
E-mail: iskandarskyfall1997@gmail.com

ТУХТАМИРЗАЕВ Шохжохон

Главный юрисконсульт
Управления Подшоота-Чодак ирригационной
системы Министерства водного хозяйства
E-mail: uzlegalai@gmail.com

ЭТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ДИЛЕММЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ОТ АВТОРСКОГО ПРАВА ДО СПРАВЕДЛИВОГО ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена всестороннему анализу этических и правовых дилемм, возникающих в результате стремительного развития технологий искусственного интеллекта (ИИ). Основная цель исследования заключается в выявлении и комплексном изучении трёх ключевых проблемных направлений: авторское право, алгоритмическая справедливость и ответственность автономных систем. Методологическую основу работы составляют нормативно-правовой анализ, сравнительно-правовой метод, а также изучение международных правовых актов и

судебной практики зарубежных стран. Результаты исследования показывают, что, во-первых, вопрос авторства произведений, созданных ИИ, остаётся неопределённым в национальном законодательстве Узбекистана. В этом контексте изучение опыта Великобритании и Китая позволяет предложить эффективные правовые механизмы для устранения неопределённости. Во-вторых, проблема алгоритмической справедливости и предотвращения дискриминации приобретает фундаментальное значение для защиты прав человека. В связи с этим представляется необходимым заимствование подходов, закреплённых в Законе ЕС об ИИ и рекомендациях ЮНЕСКО. В-третьих, пример автономного транспорта и медицинской диагностики демонстрирует, что традиционные институты гражданско-правовой ответственности не полностью отвечают вызовам цифровой эпохи, что обуславливает необходимость внедрения строгих и риск-ориентированных моделей ответственности. Научная новизна работы состоит в том, что она впервые в контексте Узбекистана сопоставляет международный опыт с национальной стратегией «Цифровой Узбекистан – 2030», формулируя практико-ориентированные предложения по совершенствованию законодательства. Полученные выводы имеют как теоретическое, так и прикладное значение для правовой доктрины и государственной политики.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), этика ИИ, авторское право, алгоритмическая справедливость, алгоритмическая беспристрастность, дискриминация, автономные системы, ответственность, законодательство Узбекистана, правовые дилеммы, «Цифровой Узбекистан 2030», объективность данных.

Introduction

The unprecedented development of artificial intelligence (AI) technologies is driving profound transformations within society. These technologies are often described as a “highly disruptive force” with the potential to radically alter human lifestyles, modes of work, education, and everyday living [1]. AI promises significant benefits and efficiencies across diverse sectors, ranging from improvements in medical diagnostics to the advancement of autonomous transportation [2]. However, this technological transformation simultaneously generates a range of pressing ethical and legal challenges that are being seriously debated at the global level [4]. Among the most urgent issues to be addressed are algorithmic impartiality, the protection of personal data, copyright, and the determination of liability in the context of autonomous systems [5].

At the international level, efforts to regulate these challenges are intensifying. For example, the European Union (EU), through its Artificial Intelligence Act, has established a risk-based legal framework for AI, prohibiting certain AI systems while imposing strict obligations on others [7]. Similarly, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), through its *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*, has advanced a set of universal principles grounded in human rights [4]. Such global initiatives demonstrate a transition in AI regulation from broad normative principles to concrete and enforceable strategies.

The purpose of this scholarly article is to provide an in-depth legal analysis of three fundamental ethical and legal dilemmas associated with AI: the issue of copyright protection for works generated by AI; the potential for AI algorithms to produce discriminatory outcomes in matters of fairness and impartiality; and the complex problem of assigning liability when autonomous systems malfunction. By examining these three issues as distinct yet inherently interconnected phenomena, the study offers a comprehensive account of their legal, economic, and social implications.

In Uzbekistan, the *Uzbekistan 2030 Strategy* and the *Strategy for the Development of Artificial Intelligence until 2030*, adopted at the initiative of the President, reflect the country’s strong commitment to becoming a regional IT hub [8]. By 2030, Uzbekistan has set the ambitious goal of joining the top 50 countries in the “Government AI Readiness Index,” a target that requires

substantial investment in education, research, and IT infrastructure [8]. As the integration of AI technologies into the national economy and public governance accelerates, the national legal framework must adapt to these new realities. Against this backdrop, the present article seeks to identify existing legal gaps, account for global regulatory trends, and advance concrete proposals for the improvement of national legislation in order to safeguard the country's digital future.

Copyright in works generated by artificial creativity

Copyright law has traditionally served as a legal mechanism designed to protect “original works of authorship,” a concept reflected both in U.S. legislation and in the laws of most jurisdictions worldwide [11]. U.S. courts and the Copyright Office (USCO) have consistently emphasized that the term “author” applies strictly to human beings. The landmark case *Thaler v. Perlmutter* reaffirmed that copyright law requires human authorship. In this case, the court underscored that certain provisions of copyright law—such as the rule that copyright endures “for seventy years after the author's death,” or that rights may pass to a “spouse or heirs”—can only be meaningfully applied to natural persons [11]. Consequently, the court denied copyright protection to the work at issue, as it had been created independently by AI [11].

A critical distinction in addressing this complex issue lies between works “created with the assistance of AI” and those “created by AI” [13]. Where AI functions merely as a tool in the creative process (for example, when a writer employs AI to edit text), the resulting work is still deemed to possess human authorship and may thus be eligible for copyright protection [14]. According to the 2025 USCO report, eligibility for copyright requires sufficient “human creative control” over the work [11].

Furthermore, the USCO introduced the concept of “separability” [15]. Under this principle, if a human contribution (e.g., modifications or edits) can be clearly distinguished from the AI-generated portions, copyright protection extends only to the human-authored elements [15]. Conversely, if the AI-generated modifications so thoroughly subsume the human input that the latter cannot be separated, the work as a whole is ineligible for copyright protection [15]. This principle prevents copyright protection for, for example, an image generated in the style of Van Gogh's *Starry Night*, since the AI's transformations wholly subsume any traceable human authorship [15].

The use of generative AI tools has also sparked debate over the role of “prompting.” According to the USCO, even detailed prompts are insufficient to establish the requisite “human control” over authorship, as the AI system expresses the underlying ideas in its own “creative” manner [14]. Consequently, the USCO does not accept prompting as a basis for copyright [14]. This position reflects the U.S. tradition of rejecting the notion of granting copyright solely for “sweat of the brow,” i.e., effort expended in generating a work [14].

Other jurisdictions, however, have adopted divergent approaches. For example, under the United Kingdom's *Copyright, Designs and Patents Act* (CDPA), authorship is assigned to “the person by whom the arrangements necessary for the creation of the work are undertaken,” thereby enabling AI users to claim authorship rights [16]. A Chinese court similarly held that a user's intellectual input through prompts could meet the thresholds of “intellectual achievement” and “originality” sufficient to justify protection for an AI-generated image [16].

Uzbekistan's *Law on Copyright and Related Rights* defines the author as a natural person [16]. Much like the USCO's position, this law interprets authorship as the product of an “individual's creative activity,” which is inherently incompatible with the nature of AI [16]. Nevertheless, the current legislation contains no explicit provisions addressing the legal status of AI-generated works. This gap produces legal uncertainty for creators, entrepreneurs, and legal practitioners—particularly in cases where AI models have been trained on copyrighted datasets without authorization [11].

Uzbekistan's legal scholarship has begun to engage actively with these issues. For example, Professor Said Gulomov of Tashkent State University of Law, in his book *Intellectual Property in the Digital Age: Rethinking IP Law in the Era of Artificial Intelligence*, analyzes these challenges in depth [17]. Moreover, the Oliy Majlis (Parliament) of Uzbekistan is currently considering a draft law on AI regulation, which introduces requirements for labeling AI-generated outputs when published in mass media or on the internet [20]. While this represents an important step forward in ensuring transparency of provenance, it does not resolve the copyright dilemma.

This analysis suggests that Uzbekistan, in its aspiration to become an “IT hub,” may benefit from studying the experiences of jurisdictions such as the United Kingdom and China. Their approaches allow recognition of human input—even when expressed through prompts—as a sufficient basis for authorship. Adopting a similar framework could provide legal protection for creative works produced in human-AI collaboration, thereby stimulating innovation and safeguarding intellectual property in the country.

Table 1. International Principles of Copyright: The Question of AI Authorship

Jurisdiction	Core Principles
United States	Requires human authorship; works created solely by AI are ineligible for copyright; the “creative control” standard applies; prompts are insufficient; human contributions must be clearly separable [11].
United Kingdom	The “author” is defined as the person who undertakes the necessary arrangements for the creation of the work [16].
China	Court rulings have recognized that a user’s intellectual contribution through prompts may suffice to establish authorship [16].
European Union	The EU AI Act establishes transparency obligations for generative AI, including disclosure of AI involvement in content creation and summaries of datasets used for training, particularly where copyrighted material is concerned [16].

AI Fairness and Impartiality Algorithm: Preventing Discrimination

Algorithmic Fairness (Algorithmic Bias) refers to the emergence of unfair or discriminatory outcomes within AI systems as a result of systemic errors or violations that disproportionately affect certain groups [22]. This phenomenon often reflects or even amplifies existing socio-economic, racial, or gender-based discrimination present in society [23]. As AI systems learn from data, the main causes of unfairness can be summarized as follows:

Errors in Data: The datasets used to train AI algorithms may be inaccurate, incomplete, or reflective of historical discrimination [23]. For example, if credit history data underrepresents certain demographic groups, the AI system may produce unfair decisions against them. If such biased outputs are used for retraining, unfairness may further intensify [23].

Errors in Algorithm Design: Subjective decisions made by developers or mistakes in programming may also lead to bias [23]. For instance, an AI designer may assign disproportionate importance to certain factors in decision-making.

Errors in Proxy Data: AI systems sometimes rely on proxy variables, which may indirectly correlate with protected attributes such as race or gender [23]. For instance, if postal codes are used

as proxies for economic status, and specific postal codes are strongly associated with particular racial groups, this may result in discriminatory outcomes [23].

Errors in Evaluation: Even if the algorithm itself is neutral, biased interpretations of its outputs—shaped by prior assumptions or misconceptions of human evaluators—may lead to unfair decisions [23].

Algorithmic bias poses particularly severe risks in areas where decisions directly affect human lives [23]. For example:

Criminal Justice: Facial recognition systems may produce inaccurate results when identifying individuals from Black or other racial minority groups, thereby reinforcing systemic racism and discrimination [3]. Cases such as *Clearview AI* illustrate serious challenges concerning privacy and fairness in law enforcement's use of AI [3].

Education and Financial Services: AI systems employed in exam scoring or credit scoring may introduce discriminatory practices that limit access to education or financial resources based on race or socio-economic background [7]. This deepens existing social inequalities.

At the international level, several approaches have been adopted to address these challenges. The **European Union's AI Act** employs a risk-based framework. According to this regulation, systems that present “unacceptable risk” (e.g., social scoring systems) are prohibited, while “high-risk” systems—including those used in law enforcement, education, and financial services—are subject to strict obligations concerning data quality, human oversight, transparency, and accountability [7]. This framework establishes safeguards to minimize unfair outcomes.

The **UNESCO Recommendation on the Ethics of AI** advances principles such as fairness, non-discrimination, transparency, and human oversight [4]. It obliges AI practitioners to ensure that AI technologies promote social justice and that the benefits of AI remain accessible to all [4].

Practical strategies for mitigating algorithmic bias also exist. These include the collection of diverse and representative datasets, conducting regular fairness testing and audits, ensuring human oversight, and applying technical fairness interventions (e.g., balancing representation within datasets) [23]. Open-source tools such as IBM's *AI Fairness 360* and Microsoft's *Fairlearn* assist developers in detecting and reducing algorithmic bias [24].

In Uzbekistan, the **newly adopted law on the legal regulation of AI** incorporates advanced provisions [25]. One of its most significant rules is the requirement that decisions affecting human rights and freedoms must not rely solely on AI outputs [20]. This principle ensures that AI conclusions are not final and that mandatory human oversight is preserved. It directly aligns with the humanitarian values enshrined in UNESCO's Recommendation and the EU AI Act.

Furthermore, the law establishes administrative liability for unlawful processing or dissemination of personal data through AI technologies, including fines and administrative detention [20]. This rule, aimed at safeguarding data privacy and security, constitutes a core element of ethical AI governance [6]. Given that the Government of Uzbekistan is actively implementing AI-based digital services such as *PalmPay* (palm-based payments) and *MyID* (digital identity verification), these legal protections are both practical and urgently necessary [8]. Such measures foster public trust in emerging technologies.

Liability of AI Autonomous Systems: Who Is Responsible?

Liability Issues in Case of Autonomous System Failures pose serious challenges to traditional legal theories. Classical civil law is largely based on the principle of fault attribution. However, since the development and application of AI systems involve multiple stakeholders — including manufacturers, software developers, users, and data processors — assigning fault to a single party becomes extremely difficult [27].

The theory of strict liability, such as product liability, also requires adaptation. Traditionally, this doctrine holds manufacturers liable for defective products. Yet it remains unclear whether software itself (if not embedded in hardware) qualifies as a “product,” which creates a legal gap [27].

Autonomous Vehicles (AVs): Liability for autonomous vehicles depends on the level of autonomy. According to the six-level classification of the Society of Automotive Engineers (SAE), in vehicles ranging from levels 0 to 2, liability primarily rests with the driver. However, in fully autonomous vehicles (levels 4 and 5), liability shifts to the manufacturer or software developer [28]. A recent U.S. court case involving Tesla set an important precedent: a federal jury found Tesla partially liable for an accident, ordering the company to pay USD 243 million in damages due to “deceptive safety claims and design defects” [28]. This case demonstrated that even in the absence of specific regulation, courts can hold manufacturers accountable [28].

Medical Diagnostic Systems: In healthcare, the use of AI raises complex questions of liability among doctors, hospitals, and AI developers [30]. For instance, a physician relying on an incorrect AI diagnosis may be liable for malpractice. However, the physician may in turn pursue claims against the AI provider [2]. At the same time, if AI proves to deliver more accurate results than human judgment, a doctor who refuses to use AI could also be held liable for malpractice [2].

The **European Union’s new Product Liability Directive (New PLD)** is a significant legal instrument designed to address liability challenges associated with AI [27]. This directive recognizes software and AI, whether embedded in hardware or distributed independently, as “products,” thereby closing the gap in previous legislation. Importantly, the New PLD extends liability beyond the point of sale: if a defect arises due to software updates or continuous learning in AI systems, the manufacturer remains liable [27]. Moreover, when victims face “excessive difficulties” in proving their case, defects in complex AI systems may be presumed.

In Uzbekistan, current laws — including the *Law on Road Transport* — are based on the driver’s fault and responsibility, making them incompatible with autonomous vehicles [29]. At present, no special legal framework exists for autonomous vehicles [29]. Although general principles of the Civil Code apply, they are insufficient to address the complexities associated with AI and software [7].

This legal gap constitutes a major barrier to the deployment of autonomous systems in Uzbekistan. It not only restricts innovation but also leaves victims without adequate legal protection in cases where autonomous systems cause harm. Therefore, Uzbekistan must develop its own legal mechanisms, drawing upon advanced international practices such as the EU’s New PLD.

A relevant precedent for Uzbekistan’s readiness to adopt international liability regimes exists. The country’s accession to the *Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage* demonstrates its willingness to create new and specific liability regimes for high-risk technologies [7].

Table 2. Liability of Autonomous Systems: Potential Subjects and Grounds of Responsibility

Emergency Scenario	Liable Parties
Accident involving a Level 2 autonomous vehicle	Driver, Vehicle Manufacturer, Software Developer
Accident involving a Level 5 autonomous vehicle	Vehicle Manufacturer, Software Developer
Misdiagnosis by an AI-powered medical device	Physician/Hospital, AI Software Developer
Incorrect calculations generated by AI	User/Entrepreneur, Software Developer

Recommendations on Strategy and Legislative Improvement for Uzbekistan

In Uzbekistan’s new AI law, the requirement to label AI-generated products constitutes an important step towards enhancing transparency [20]. However, this provision does not resolve the fundamental issues related to copyright.

Recommendation: Amend Uzbekistan’s *Law on Copyright and Related Rights* to explicitly define the legal status of works created with the assistance of AI. Drawing on the experience of countries such as the United Kingdom and China, mechanisms could be introduced that grant copyright to the user by recognizing AI’s role as an “assisting contribution” or “execution of necessary arrangements” [16]. Such an approach would stimulate innovation while ensuring legal certainty.

The principle enshrined in Uzbekistan’s new law that decisions affecting human rights and freedoms must not rely solely on AI conclusions is of paramount importance [20]. This principle acts as a strong safeguard against the “human-out-of-the-loop” problem.

Recommendation: Establish a risk-based AI governance framework similar to that of the European Union’s AI Act. Under this system, high-risk AI applications (e.g., those in criminal justice, education, and finance) should be subject to mandatory **Algorithmic Impact Assessments (AIA)** designed to evaluate fairness in data, design, and evaluation processes [4].

Regarding liability for autonomous systems, current Uzbek legislation remains insufficient [29].

Recommendation: Develop a new draft law on “Liability for AI Products,” modeled on the EU’s new Product Liability Directive (New PLD). This law should explicitly classify software and AI as “products” [27]. It should further provide that liability is determined by the level of autonomy (for instance, according to SAE classification for vehicles), and that manufacturers and software developers are held accountable for defects arising from continuous learning or post-sale updates [27].

Effective AI regulation requires collaboration among diverse stakeholders [4].

Recommendation: Establish a dedicated **National AI Governance Council** or inter-agency working group that includes representatives of the government, academia (e.g., Tashkent State University of Law), and private sector experts. This body would also serve as a forum for international cooperation, enabling the study of foreign experience and the improvement of national legislation [36].

Table 3. Key Provisions of Uzbekistan’s New “AI Law” and Proposed Improvements

Existing Provision	Proposed Improvement
AI-generated decisions cannot serve as the sole basis when they affect human rights [20].	Formalize this rule by introducing a mandatory “human-in-the-loop” requirement and supervisory procedures in high-risk sectors such as finance, judiciary, and healthcare.
Administrative liability is established for the unlawful processing and dissemination of personal data through AI [20].	Develop a graduated system of fines based on the severity of harm and the type of data involved, including provisions for civil liability.
Obligation to label products generated by AI [20].	Complement the copyright legislation with a new legal framework, drawing upon international best practices, that clearly regulates ownership of works created with the assistance of AI and those created entirely by AI .

Conclusion

The Government of Uzbekistan has developed a comprehensive national strategy aimed at fostering the development of AI and has already taken important initial steps in its implementation. The newly adopted law, with its advanced provisions particularly focused on the protection of human rights and data privacy, has established a solid foundation for regulatory governance in this field.

As analyzed in this report, unresolved challenges concerning copyright, fairness, and liability remain key obstacles to the full integration of AI into society. Global practices, such as those in the United States and the European Union, demonstrate that there are diverse approaches to addressing these issues. For Uzbekistan, it is of critical importance to study these international trends and adapt them to its national context.

In conclusion, future-oriented, human-centered, and risk-sensitive legal frameworks are not barriers to innovation but essential conditions for strengthening public trust in AI and ensuring its long-term societal adoption. By building upon global precedents while tailoring them to national needs, Uzbekistan can position itself as a leader in creating a legal ecosystem that both promotes innovation and safeguards fundamental human rights and values.

References/Iqtiboslar/Сноски:

1. Addressing equity and ethics in artificial intelligence - American Psychological Association, accessed August 14, 2025, <https://www.apa.org/monitor/2024/04/addressing-equity-ethics-artificial-intelligence>
2. The Risks of AI in Healthcare - Parsons Behle & Latimer, accessed August 14, 2025, <https://parsonsbehle.com/insights/the-risks-of-ai-in-healthcare>
3. How AI can support—not undermine—criminal justice - Beyond: UBC, accessed August 14, 2025, <https://beyond.ubc.ca/how-ai-can-support-not-undermine-criminal-justice/>
4. Ethics of Artificial Intelligence | UNESCO, accessed August 14, 2025, <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics>
5. www.techuk.org, accessed August 14, 2025, <https://www.techuk.org/resource/ai-regulation-a-framework-for-responsible-artificial-intelligence.html#:~:text=Ethical%20AI%20frameworks%20must%20uphold,process%20behind%20AI%20driven%20recommendations.>
6. Aligning AI Ethics with Privacy Compliance: Why It Matters for Your Business | TrustArc, accessed August 14, 2025, <https://trustarc.com/resource/ai-ethics-with-privacy-compliance/>
7. AI Act | Shaping Europe's digital future, accessed August 14, 2025, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai>
8. O'zbekiston sun'iy intellekt sohasida axloqiy me'yorlarni ishlab chiqadi — Abdulla Aripov, accessed August 14, 2025, <https://www.spot.uz/oz/2025/02/01/ai-development/>
9. Sun'iy intellekt - Hukumat portali, accessed August 14, 2025, https://gov.uz/oz/digital/activity_page/sun-iy-intellekt
10. UZBEKISTAN - International Science Council, accessed August 14, 2025, https://council.science/wp-content/uploads/2025/02/AI-Paper-Case-Study-Uzbekistan_V1.pdf
11. Generative Artificial Intelligence and Copyright Law | Congress.gov ..., accessed August 14, 2025, <https://www.congress.gov/crs-product/LSB10922>
12. AI, art and the law: new frontiers in creativity and IP - The Global Legal Post, accessed August 14, 2025, <https://www.globallegalpost.com/news/ai-art-and-the-law-new-frontiers-in-creativity-and-ip-875197916>
13. The interaction between intellectual property laws and AI: Opportunities and challenges, accessed August 14, 2025, <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/c6d47e6f/the-interaction-between-intellectual-property-laws-and-ai-opportunities-and-challenges>
14. Copyright Office Publishes Report on Copyrightability of AI-Generated Materials | Insights | Skadden, Arps, Slate, Meagher & Flom LLP, accessed August 14, 2025, <https://www.skadden.com/insights/publications/2025/02/copyright-office-publishes-report>
15. Copyright Protection for AI-Generated Works (BitLaw), accessed August 14, 2025, <https://www.bitlaw.com/ai/AI-copyright.html>
16. AI vs. Copyright: Navigating the Legal Maze of Generative AI ..., accessed August 14, 2025, <https://uzbekistanlaw-blog.com/ai-vs-copyright-navigating-the-legal-maze-of-generative-ai-content-creation/>

17. Professor Said Gulyamov Co-Authors Groundbreaking Book on AI and IP Law, accessed August 14, 2025, <https://gulyamov.org/professor-said-gulyamov-co-authors-groundbreaking-book-on-ai-and-ip-law/>
18. gulyamov.org, accessed August 14, 2025, https://gulyamov.org/wp-content/uploads/2025/01/SPS_6_2024.pdf
19. Intellectual property in the digital age - Roma TrE-Press, accessed August 14, 2025, <https://romatrepress.uniroma3.it/libro/intellectual-property-in-the-digital-age/>
20. Uzbekistan takes steps to regulate AI with new legislation - Kun.uz, accessed August 14, 2025, <https://kun.uz/en/news/2025/04/16/uzbekistan-takes-steps-to-regulate-ai-with-new-legislation>
21. Copyright Office Releases Part 2 of Artificial Intelligence Report, accessed August 14, 2025, <https://www.copyright.gov/newsnet/2025/1060.html>
22. greenlining.org, accessed August 14, 2025, <https://greenlining.org/wp-content/uploads/2021/04/Greenlining-Institute-Algorithmic-Bias-Explained-Report-Feb-2021.pdf>
23. What Is Algorithmic Bias? | IBM, accessed August 14, 2025, <https://www.ibm.com/think/topics/algorithmic-bias>
24. Addressing AI Bias: Real-World Challenges and How to Solve Them | DigitalOcean, accessed August 14, 2025, <https://www.digitalocean.com/resources/articles/ai-bias>
25. Uzbekistan Adopts Law Regulating Artificial Intelligence Use, accessed August 14, 2025, <https://uz.kursiv.media/en/2025-08-12/uzbekistan-adopts-law-regulating-artificial-intelligence-use/>
26. Legislative Chamber of Uzbekistan Passes Law on Legal Regulation of Artificial Intelligence, accessed August 14, 2025, <https://uzdaily.uz/en/legislative-chamber-of-uzbekistan-passes-law-on-legal-regulation-of-artificial-intelligence/>
27. AI liability – who is accountable when artificial intelligence ..., accessed August 14, 2025, <https://www.taylorwessing.com/en/insights-and-events/insights/2025/01/ai-liability-who-is-accountable-when-artificial-intelligence-malfunctions>
28. Understanding Driverless Car Liability - Clifford Law Offices, accessed August 14, 2025, <https://www.cliffordlaw.com/what-drivers-need-to-know-about-autonomous-car-liability/>
29. Legal Issues Arising in Autonomous (Driverless) Vehicles: Liability and Privacy, accessed August 14, 2025, <https://gun.av.tr/insights/updates/legal-issues-arising-in-autonomous-driverless-vehicles-liability-and-privacy>
30. Liability for Use of Artificial Intelligence in Medicine - University of Michigan Law School Scholarship Repository, accessed August 14, 2025, https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1569&context=book_chapters
31. CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN PART TWO DD AUGUST 29, 1996 y, accessed August 14, 2025, <https://invest-in-uzbekistan.org/en/zakonodatelstvo/grazhdanskij-kodeks-respubliki-uzbekistan-chast-vtoraya-29-avgusta-1996-g/>
32. CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN - Antislavery in Domestic Legislation, accessed August 14, 2025, <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Uzbekistan.-Civil-Code.-1995-cis-legislation-English.pdf>
33. O'zbekiston Yadroviy zarar uchun fuqarolik javobgarligi to'g'risidagi Vena konvensiyasiga qo'shildi - UzDaily.uz, accessed August 14, 2025, <https://www.uzdaily.uz/uz/ozbekiston-yadroviy-zarar-uchun-fuqarolik-javobgarligi-tog'risidagi-vena-konvensiyasiga-qoshildi/>
34. What is AI Governance? - IBM, accessed August 14, 2025, <https://www.ibm.com/think/topics/ai-governance>
35. Sun'iy intellekt bo'yicha xalqaro konferensiya: qonunchilikni takomillashtirish sari qadam, accessed August 14, 2025, <https://www.uwed.uz/news/465>

SHODIYOR Amirullaev

Australian Catholic University

PhD student in Law

E-mail: shodiyoramirullaev@gmail.com

FOREIGN ECONOMIC SANCTIONS ON COMMERCIAL CONTRACTS AND THEIR IMPACT

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): SH.Amirullaev. Foreign economic sanctions on commercial contracts and their impact // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) P. 55-61.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATION

Economic sanctions represent one of the most influential external factors shaping business operations in sanctioned countries. Companies engaged in cross-border trade must not only adjust their business strategies but also carefully manage the legal risks associated with sanctions compliance. These restrictions often lead to the adoption of improved internal procedures, standardized documentation, and increased implementation costs, all of which significantly affect contractual relations. In this environment, pre-contractual and contractual measures take on heightened importance. Businesses must conduct thorough due diligence, assess counterparties for compliance risks, and include tailored contractual provisions, such as sanctions clauses, warranties, and termination rights, to address potential disruptions. The inclusion of such provisions ensures that parties are prepared for changes in the sanctions regime, minimizing liability and safeguarding performance. Ultimately, sanctions transform how contracts are negotiated, drafted, and enforced, requiring businesses to balance legal obligations with commercial interests. This essay analyzes the legal impact of foreign economic sanctions on contracts, with particular attention to their influence on commercial agreements in international trade.

Key words: foreign economic sanctions, international trade, commercial contracts, contract law, illegality, impossibility, impracticability, UNIDROIT Principles, international obligations, dispute resolution, performance impossibility.

AMIRULLAYEV Shodiyor

Avstraliya Katolik Universiteti

Huquq bo'yicha PhD tadqiqotchi

E-mail: shodiyoramirullaev@gmail.com

TASHQI IQTISODIY SANKSIYALARNING TIJORAT SHARTNOMALARIGA TA'SIRI

ANNOTATSIYA

Iqtisodiy sanksiyalar sanksiya qo'yilgan mamlakatlarda biznes faoliyatiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy savdo bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar nafaqat o'z biznes strategiyalarini moslashtirishi, balki sanksiyalarga rioya qilish bilan bog'liq huquqiy xatarlarni ehtiyotkorlik bilan boshqarishi kerak bo'ladi. Bunday cheklovlar ichki tartib-qoidalarni yaxshilash, hujjatlarni standartlashtirish va amalga oshirish xarajatlarini oshirishni talab etadi, bu esa shartnomaviy munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sharoitda shartnoma tuzishdan oldingi va shartnoma doirasidagi choralar alohida ahamiyat kasb etadi. Biznes subyektlari hamkorlarni sinchkovlik bilan

tekshirishi, huquqiy xavflarni baholashi hamda sanksiyalar to'g'risidagi bandlar, kafolatlar va shartnomani bekor qilish huquqlarini o'z ichiga oluvchi maxsus shartlarni kiritishi lozim. Bunday bandlarning kiritilishi sanksiya rejimida yuz beradigan o'zgarishlarga tayyor turishni ta'minlaydi, javobgarlikni kamaytiradi va majburiyatlarni bajarishni kafolatlaydi. Natijada, sanksiyalar shartnomalarni muzokara qilish, tuzish va ijro etish jarayonlarini o'zgartirib yuboradi hamda biznesni huquqiy majburiyatlarni tijorat manfaatlari bilan muvozanatlashtirishga majbur qiladi. Ushbu maqolada xorijiy iqtisodiy sanksiyalarning shartnomalarga, xususan, xalqaro savdodagi tijorat shartnomalariga huquqiy ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar xorijiy iqtisodiy sanksiyalar, xalqaro savdo, tijorat shartnomalari, shartnoma huquqi, noqonuniylik, bajarilmaslik, amaliy imkonsizlik, UNIDROIT prinsiplari, xalqaro majburiyatlar, nizolarni hal etish, ijroning imkonsizligi.

ШОДИЁР Амируллаев

Австралийский Католический Университет

Докторант по праву

E-mail: shodiyoramirullaev@gmail.com

ВЛИЯНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ НА КОММЕРЧЕСКИЕ ДОГОВОРЫ

АННОТАЦИЯ

Экономические санкции являются одним из наиболее значимых внешних факторов, формирующих деловую деятельность в странах, находящихся под санкциями. Компании, занимающиеся внешнеэкономической деятельностью, должны не только адаптировать свои бизнес-стратегии, но и тщательно управлять юридическими рисками, связанными с соблюдением санкций. Эти ограничения часто требуют совершенствования внутренних процедур, стандартизации документации и увеличения издержек на их реализацию, что оказывает значительное влияние на договорные отношения. В таких условиях особую роль приобретают меры на досудебном и договорном этапах. Бизнес должен проводить тщательную проверку контрагентов, оценивать риски несоблюдения и включать в договор специальные положения – такие как оговорки о санкциях, гарантии и права на расторжение. Включение таких положений обеспечивает готовность сторон к изменениям санкционного режима, снижает ответственность и защищает исполнение обязательств. В итоге санкции меняют процесс переговоров, заключения и исполнения договоров, заставляя бизнес балансировать между правовыми обязанностями и коммерческими интересами. В данном эссе анализируется правовое воздействие иностранных экономических санкций на договоры, с особым акцентом на коммерческие соглашения в международной торговле.

Ключевые слова: иностранные экономические санкции, международная торговля, коммерческие контракты, договорное право, незаконность, невозможность исполнения, неосуществимость, Принципы UNIDROIT, международные обязательства, разрешение споров, невозможность исполнения.

Introduction

While economic sanctions may seem a very modern device responsive to an intensely transnational environment, in fact their use has deep classical roots. The earliest documented example of economic sanctions may be the Megarian import embargo imposed by Pericles in 432 B.C., one of the events prompting the Peloponnesian War [1]. In our own legal tradition, economic sanctions have common law roots in the United States and Britain, and trading with a declared enemy state or its nationals

was prohibited. Indeed, even private commercial interaction with nationals of declared enemies was traditionally viewed as treason [2].

In modern U.S. practice, economic sanctions are almost exclusively a matter of legislative authority and prohibition, both in times of war and during periods of declared national emergency. The first modern statute in this regard was section 5(b) of the Trading with the Enemy Act (TWEA). This statute was intended to authorize the president to impose sanctions on enemy nations, their allies, and their nationals in wartime and, beginning in 1933, during wartime or a declared national emergency [3].

Sanctions are a key foreign policy tool designed to:

- coerce a change in behavior of a targeted regime,
- constrain a targeted regime's ability to act in a particular way, or
- signal the international community's disapproval of the regime's behavior

They are imposed in response to a variety of activity e.g. terrorism, nuclear proliferation, violation of international law, human rights violations. Sanctions typically include an arms embargo; financial sanctions and a travel ban on targeted individuals or entities. They can also include other trade restrictions [4].

There is such a wide array of sanctions in place—unilateral and multilateral, trade and financial, direct and indirect—that sanctions are now almost a defining characteristic of contemporary international relations. As a result, it would be misleading to view economic sanctions as “unusual” or “emergency,” rather than a commonplace feature of contracting in the transnational market [5].

What type of sanctions can be imposed?

- Arms embargoes
- Financial sanctions:
 - Prohibitions on the provision of financing or financial services to targeted countries or persons;
 - Restrictions on the raising of new equity or debt capital by targeted companies;
 - Bans on the provision of specific services (brokering, financial services, technical assistance)
- Trade sanctions:
 - Export and/or import bans (trade sanctions generally applicable to specific products such as oil, timber or diamonds);
 - Prohibitions on investment, payments and capital movements;
 - Withdrawal of tariff preferences;
 - Flight bans
- So-called ‘Smart sanctions’, ie sanctions which target specific individuals, groups or entities (‘persons’):
 - Freezing of all funds and economic resources of the targeted persons;
 - Prohibition on making funds or economic resources available (directly or indirectly) to or for the benefit of targeted persons;
 - Prohibition on engaging in transactions or dealings with the targeted persons;
 - Visa or travel bans on targeted individuals;
 - Most sanctions programs broadly prohibit circumvention which means doing indirectly, or supporting other parties in doing, activities that would be prohibited if done direct [6].

International commercial contracts under International Law and legal principles

The UNIDROIT 2010 Commission, which was its third edition, aimed to address additional topics for international business and legal communities. It included 26 new articles on restitution in failed contracts, illegality, conditions, and plurality of obligors and obliges. The commission endorsed the principles in its 955th meeting in July 2012, recognizing their usefulness in facilitating international trade:

“United Nations commission on international trade law, “expressing its appreciation to the international institute for the unification of private law (UNIDROIT) for transmitting to it the text of the 2010 edition of the UNIDROIT principles of international commercial contracts, “Taking note that the UNIDROIT principles 2010 complement a number of international trade law instruments, including the United Nations convention on contracts for the international sale of goods,

‘These Principles set forth general rules for international commercial contracts,

‘They shall be applied when the parties have agreed that their contract be governed by them, ‘They may be applied when parties have agreed that their contract be governed by general principles of law, the *lex mercatoria* or the like,

‘They may be applied when the parties have not chosen any law to govern their contract, ‘They may be used to interpret or supplement international uniform law instruments, ‘They may be used to interpret or supplement domestic law,

‘They may serve as a model for national and international legislators,’

“Congratulating UNIDROIT on having made a further contribution to the facilitation of international trade by preparing general rules for international commercial contracts, “Commends the use of the 2010 edition of the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, as appropriate, for their intended purposes” [7].

The principles outline general rules for international commercial contracts, applicable when parties agree to be governed by them, general principles of law, or not choose a law, and can be used to interpret international uniform law instruments and domestic law [8].

Current trends highlight several important areas. First, the increasing use of international arbitration as a primary means of dispute resolution enhances the impartiality and enforceability of awards. The 1958 New York Convention guarantees the recognition of arbitral awards in over 170 countries and provides a reliable mechanism for the resolution of contractual disputes. Second, there is a growing focus on sustainable and responsible contracting. Climate action, environmental protection and corporate social responsibility are increasingly becoming part of international commercial contracts, reflecting the global shift towards sustainable development.

Digitization is also having a major impact on contract-making practices. Electronic signatures, digital marketplaces and blockchain-based “smart contracts” are changing the way contracts are concluded, executed and enforced. While such technologies increase efficiency and transparency, they also raise new legal challenges related to validity, jurisdiction and data protection. International organizations and national regulators are actively developing solutions to ensure legal certainty in digital commerce.

Another important trend is the impact of international sanctions and trade restrictions. Parties to cross-border transactions must take into account the complex compliance requirements that affect the formation and performance of contracts. Force majeure and contingency clauses are particularly important in the context of the COVID-19 pandemic and ongoing geopolitical conflicts, as they allow for the allocation of risk and responsibility in the event of unforeseen disruptions. Thus, international commercial contracts under international law represent a dynamic combination of stability and flexibility. The fundamental principles of good faith, fairness and *pacta sunt servanda* (“contracts must be kept”) remain relevant, while new trends in technology, sustainability and global governance are shaping new contractual practices. The key challenge for businesses, lawyers, and policymakers is to reconcile traditional legal doctrines with new global realities, thereby maintaining confidence in international trade.

Influences of sanctions on commercial contracts

Let me start by analyzing the question of what are the directions of influence of sanctions on commercial contracts. Firstly, sanctions limit the access of foreign economic entities to markets

other states and, as a consequence, lead to a reduction in trade volumes and a decrease in revenue, since the possibilities of exporting and importing goods and services are limited. In relation to foreign economic contracts can be talked about reducing their number, reducing or terminating the cases of their conclusion with counterparties of certain states that apply sanctions. However, in many cases this leads only to a change in the structure of foreign economic relations, when restricting access to the market of one country can lead to an increase in export volumes to other countries [9].

Secondly, sanctions affect prices for goods and services: they rise due to limited access to certain markets, which leads to reduced competition and reduced supply. It may negatively affect the economic well-being of the country and worsen the socio-economic situation. Prices may also increase due to the additional costs of complying with the conditions of the sanctions. Thus, one of the areas of impact of sanctions is the impact on prices commercial and economical contracts.

Thirdly, sanctions affect the terms of execution of foreign economic contracts: they may increase due to the need to make certain efforts to fulfill the conditions for exemption from sanctions, obtain appropriate permits, etc. Consequently, this may lead to delays in the supply of goods and services, as well as an increase in time for product delivery [10].

Fourthly, sanctions may affect the reputation of a company engaged in foreign economic activity. If a company is located in a country that is subject to sanctions, this may lead to a loss of trust in it from partners. This undoubtedly affects the number of concluded contracts and the geography of their conclusion.

Key aspects in the context of sanctions in commercial contracts

When we discuss sanctions in commercial contracts, the following 3 aspects may arise. They are illegality, impossibility and impracticality. Now we will discuss them one by one.

Illegality: It is important to note that not all sanctions imposed by states or international organizations have a sufficient legal basis. Sometimes, measures are taken in violation of international treaties or free trade principles, which calls into question their legality and enforcement. For businesses, this means the risk of invalidity of contracts. If a contract contains provisions based on dubious sanctions, such provisions can be challenged in court or arbitration or declared invalid. In some cases, this affects the entire contract, creating uncertainty and the risk of loss. Export control rules are equally important: even dubious sanctions can lead to violations of national law, fines and restrictions on market access. To mitigate these risks, companies should check the legal basis of sanctions and include protective clauses in contracts, such as separation, compliance guarantees and the possibility of termination. Thus, the illegality of sanctions not only undermines the stability of the contract, but also increases the legal and reputational threats to the parties.

Impossibility: Sanctions can create circumstances that make it very difficult or impossible to perform a contract. This can be caused by financial restrictions, account freezes, or export and import bans. In such circumstances, the parties are unable to perform their obligations through no fault of their own, but rather due to state intervention or other factors beyond their control. Such circumstances increase the risk of disputes and losses. Failure to perform can lead to breach of contract and litigation. Courts and arbitration tribunals have determined that punitive measures should be classified as force majeure or other grounds for exemption from liability. To mitigate such risks, modern international treaties often include specific provisions on sanctions, force majeure, and impossibility of performance, which provide greater legal protection to the parties.

Impracticality: Sanctions can make it extremely difficult to perform a contract, in addition to making it impossible to perform it. In theory, obligations can be fulfilled, but in practice they become excessively burdensome due to changes in market conditions, restrictions on the movement

of goods or interruptions in services. This leads to increased costs, delays and reduced performance. Sanctions also reduce confidence in future transactions. Restrictions create uncertainty in trade relations, deter potential partners and hinder long-term cooperation. From a legal perspective, such situations are often considered “hardship” or defeat the purpose of the contract. In such cases, what is being discussed is not termination, but rather an adjustment of the terms: renegotiation of prices, postponement of deadlines or temporary suspension of obligations. Thus, sanctions do not always make performance impossible, but they often make it excessively difficult, weakening trust and the stability of international contracts [11].

Conclusion

This paper covered that one of the most important parts of conducting business in countries under sanctions is the influence of economic sanctions on commercial contracts for goods and services. Preliminary and contractual methods of managing the impact of sanctions on international trade are crucial due to reducing the need to standardize documents, adjust operations, and manage legal risks. These factors also can contribute to enterprise procedures in order to be more efficient. I tried to analyze international commercial contracts under International Law and legal principles, influences of sanctions on commercial contracts and key three aspects: illegality, impossibility, and practicality by this research paper. Financial sanctions can completely impact how financial contracts are negotiated and executed. Countries and businesses involved in global trade must adapt to the modern conditions created by sanctions. This includes consideration of the possible legal implications of sanctions when expanding changes to export and import restrictions.

These considerations recommend the require for caution and dynamic observing of contract action within the transnational showcase. It is amazingly pretentious to expect that one can casually depend on conventional doctrines of impossibility, impracticability, and illegality in transnational commerce. Unfocused dependence on these doctrines can result in a severe lesson within the cutting-edge environment of transnational contract practice. Lively to the conceivable effect of advanced financial sanctions practice, one ought to consider whether conveyance of the potential hazard of interceding sanctions ought to be expressly arranged at the time of contracting [12].

In the process of analyzing the impact of sanctions on commercial agreements, their illegality, impossibility, and impracticability are key considerations. Illegal punitive measures or sanctions applied without proper justification may lead to invalid contracts or legal disputes. Restrictions on export controls may prevent performance under the contract, and changes in the market or restrictions on the movement of goods may make performance of the contract impractical or inconvenient for the parties.

References/Иқтибослар/Сноски:

1. Thucydides, the history of the Peloponnesian war 65 (Richard Crawley trans., 2008).
2. P. Malloy, (2022). Contracts and economic sanctions (Vol. 53). Url: <https://scholarlycommons.pacific.edu/uoplawreview/vol53/iss3/10/>, page 620.
3. Trading with the Enemy Act Amendments of 1977, Pub. L. No. 95-223, p.p. 101–10.
4. Contract Sanctions: A conclusion. (n.d.). www.bmla.org.uk. Retrieved May 1, 2024, Url: <https://www.bmla.org.uk/documents/2014/FCO-Contract-Sanctions-A-Consultation.pdf>, page 1.
5. P.Malloy, (2022). Contracts and economic sanctions (Vol. 53).Url:<https://scholarlycommons.pacific.edu/uoplawreview/vol53/iss3/10/>, page 622.
6. A regulated world sanctions. (n.d.). <https://www.freshfields.com/>. Retrieved May 7, 2024, Url: https://www.freshfields.com/globalassets/our-thinking/campaigns/sanctions_guide.pdf
7. Report of the United Nations Commission on International Trade Law forty-fifth session (25 June-6 July 2012). (2013). In Report of the United Nations Commission on International Trade Law on the work of its . . . session (pp. 1–64). Url: <https://doi.org/10.18356/5c835414-en>.

8. Bathula, J. (n.d.). UNIDROIT: Emerging issues in international commercial contracts a focus on India. Nalsar University of Law.
9. Mohammad Reza Farzanegan, Hassan Fereidouni. The Effect of Economic Sanctions on International Trade: A Review of the Literature // Iranian Economic Review. Volume 23. Issue 1. Spring 2019. P. 1–22.
10. Federico Huneus, Guillermo Vuletin. The Economic Impact of Sanctions: Evidence from European Firms // Review of International Economics. Volume 28. Issue 3. August 2020. P. 818– 846.
11. Impact of sanctions on contracts. (2022, May 23). <https://www.cov.com/en/about>. Retrieved May 5, 2024, Url: <https://www.cov.com/en/news-and-insights/insights/2022/05/impact-of-sanctions-on-contracts>
12. P. Malloy, M. (2022). Contracts and economic sanctions (Vol. 53). Url: <https://scholarlycommons.pacific.edu/uoplawreview/vol53/iss3/10/>, page 627.

JUMAYEV Shohjahon Begimqul o'g'li

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti katta o'qituvchisi,
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza
qilish akademiyasi doktoranti
E-mail: Shohjahon7474@gmail.com

QONUNLAR IJROSI USTIDAN PROKUROR NAZORATI TADBIRLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): JUMAYEV Sh.B. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazorati tadbirlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 62–68.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari, ularning o'ziga xos jihatlari, qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazorati tadbiri shakllarining tasnifi hamda prokuror tekshiruvi va monitoringining bir-biridan farqlari, shuningdek, alohida xususiyatlari haqida so'z borgan. O'tkazilgan prokuror tekshiruvlariga doir ayrim rasmiy statistik ma'lumotlar hamda ilmiy tadqiqot doirasidagi ijtimoiy so'rovnoma natijalari keltirib o'tilgan. Bir qator huquqshunos olimlarning fikrlari bilan ilmiy munozaraga kirishilgan hamda ularning qarashlariga nisbatan muallifning shaxsiy ilmiy-nazariy pozitsiyasi keltirib o'tilgan. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarini o'tkazish muddatini to'xtatish masalalari ham yoritilgan. Bir qator davlatlar, jumladan, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston kabi davlatlarning tajribasi milliy qonunchiligimiz bilan qiyosiy-huquqiy tahlil qilingan hamda ayrim nazariy va amaliyotga yo'naltirilgan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi, prokuror nazorati, prokuror nazorati tadbiri shakllari, monitoring, tekshiruv o'tkazish muddatini to'xtatish, tekshiruv o'tkazish muddatini uzaytirish, qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazorati hujjatlari.

ЖУМАЕВ Шохжапон

Старший преподаватель Институт переподготовки и
повышения квалификации юридических кадров,
докторант Правоохранительной
Академии Республики Узбекистан
E-mail: Shohjahon7474@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕР ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются прокурорские проверки исполнения законов, их особенности, классификация форм прокурорского надзора за исполнением законов, а также различия и специфические черты прокурорской проверки и мониторинга. Приведены отдельные официальные статистические данные, касающиеся проведённых прокурорских проверок, а также результаты социологического опроса, проведённого в рамках научного исследования. Вступая в научную дискуссию с мнениями ряда юристов-учёных, автор излагает свою личную научно-теоретическую

позицию по обсуждаемым вопросам. Вопросы, связанные с приостановлением сроков проведения прокурорских проверок по исполнению законов, также освещены. Опыт ряда стран, включая Казахстан, Туркменистан и Кыргызстан, подвергнут сравнительно-правовому анализу с национальным законодательством, а также предложены отдельные теоретические и практико-ориентированные рекомендации.

Ключевые слова: прокурорская проверка исполнения законов, прокурорский надзор, формы мероприятий прокурорского надзора, мониторинг, приостановление срока проведения проверки, продление срока проведения проверки, документы прокурорского надзора за исполнением законов.

SHOKHJAKHON Djumaev

Senior lecturer of Training Institute for lawyers,
PhD student of the Law Enforcement
Academy of Republic of Uzbekistan
E-mail: Shohjahon7474@gmail.com

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF IMPROVING PROSECUTORIAL SUPERVISION MEASURES OVER THE ENFORCEMENT OF LAWS

ANNOTATION

This article discusses prosecutorial inspections over the enforcement of laws, their specific features, the classification of forms of prosecutorial supervision over law enforcement, as well as the differences and individual characteristics between prosecutorial inspections and monitoring. It also presents certain official statistical data related to conducted prosecutorial inspections and the results of a sociological survey carried out within the scope of the scientific research. The article engages in scientific debate with the views of several legal scholars and presents the author's personal scientific-theoretical position regarding their opinions. Issues related to the suspension of the prosecutor's investigations concerning the enforcement of laws are also highlighted. The experience of several countries, including Kazakhstan, Turkmenistan, and Kyrgyzstan, has been comparatively analyzed with the national legislation, and certain proposals aimed at both theory and practice have been put forward.

Keywords: prosecutorial inspection over the enforcement of laws, prosecutorial supervision, forms of prosecutorial supervision measures, monitoring, suspension of the inspection period, extension of the inspection period, documents of prosecutorial supervision over the enforcement of laws.

Hozirgi kunda fuqarolik jamiyatiga asoslangan huquqiy demokratik davlatni yanada rivojlantirish uchun prokuratura organlari tomonidan qonunlarning aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan samarali nazorat o'rnatilishi eng dolzarb masalalardan biri sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da 100 ta maqsad belgilab qo'yilgan bo'lib, uning 17-maqsadi prokuratura organlari faoliyatini takomillashtirishga bag'ishlangan va unda qonuniylikni qat'iy ta'minlovchi, ochiq va adolatli *prokuratura faoliyatining mustahkam huquqiy asoslarini* yaratish hamda "Qonun – ustuvor, jazo – muqarrar" tamoyilini bosh mezoniga aylantirish vazifasi qo'yilgan. Bu esa O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunida aks etgan qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlariga doir huquqiy normalarni ham takomillashtirish zarur va dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida prokuror nazorati tadbiri shakllaridan bo'lgan qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi va monitoringi o'rtasidagi farqlar va ularning o'ziga xos jihatlari belgilanmagan. Quyida ularning bir-biridan tafovutlari va o'ziga xos xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz.

Monitoring tushunchasiga yuridik adabiyotlarda turlicha ta'riflar berilgan. "Fuqarolik himoyasi" ensiklopediyasida monitoring fuqarolar va iqtisodiyotning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha muhim qarorlarni qabul qilinishiga olib keluvchi jamiyat va atrof muhitni doimiy kuzatish tizimidan iboratdir, deb ta'rif berilgan[1].

E.M.Terexovning ta'kidlashicha, huquqiy monitoring deganda, tegishli subyektlar tomonidan huquqiy amaliyotni takomillashtirish maqsadida huquqiy materiallarni yig'ish va tahlil qilish faoliyati tushuniladi. Shuningdek, huquqiy monitoringning maqsadi – bu huquqiy amaliyotni takomillashtirish uchun huquqiy materiallarni yig'ish va tahlil qilishdir. Huquqiy monitoring obyekti esa normativ-huquqiy hujjatlar, huquqni talqin qilish aktlari, huquqni qo'llash (amalga oshirish) aktlaridir [2, B.115].

Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, amaliyotchi prokuratura xodimi U.A.Axunovning qarashicha, oziq-ovqat xavfsizligiga oid qonunchilik ijrosi ustidan monitoring deganda prokuratura va nazorat idoralari tomonidan xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliya-xo'jalik faoliyatiga aralashmasdan turib, olib boriladigan kuzatuvdir. Oziq-ovqat xavfsizligiga oid qonunchilik ijrosi ustidan monitoring va tekshiruvning asosiy farqi tekshirish moliya-xo'jalik faoliyatiga aralashgan holda o'tkaziladigan nazorat tadbiri bo'lsa, monitoringda tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatiga aralashmagan holda o'tkaziladigan nazorat tadbiri tushuniladi [3, B.118].

T.T.Galiyevning fikricha esa, monitoring o'rganilayotgan normativ-huquqiy hujjatning holati qanday o'zgarayotganini aniqlash va aks ettirish imkonini beradi – bu esa, tegishli qonunchilik sohasi, umuman qonunchilik tizimi hamda huquqiy munosabatlarni tartibga solishning o'tgan, hozirgi va kelajakdagi holatini ko'rsatadi[4, B.33].

Y.A.Tixomirov esa huquqiy monitoring haqida fikr bildirar ekan, "huquqiy monitoring – bu boshqaruv, xo'jalik yuritish va boshqa shu kabi jarayonlarning barcha bosqichlarida harakatlanadigan, axborot-tahliliy xarakterga ega bo'lgan dinamik tashkiliy-huquqiy institutdir. U huquqning yuzaga kelishi va amal qilishi bosqichlarining barchasida namoyon bo'ladi"[5, B.485], deb hisoblaydi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarning deyarli barchasida monitoringning asosiy belgisi kuzatuv va tahlil ekanligiga guvoh bo'lish mumkin. Bizning fikrimizcha esa, *prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladigan monitoring* – bu prokuratura organlari tomonidan davlat organlari, tashkilotlar va mansabdor shaxslar faoliyatida qonunlarga rioya etilishini doimiy va tizimli ravishda o'rganish, baholash hamda kuzatish orqali qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan nazorat shaklidir. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi hamda monitoringi o'rtasida muayyan farqlar mavjud. Tekshiruv va monitoring ikki turli nazorat shakli bo'lib, ular maqsadi, metodologiyasi va qo'llanish holatlari bilan ham farqlanadi. Tekshiruvda ko'proq hujjatlar, dalillar asosida aniqlovchi va tahliliy yondashuv bo'ladi. Monitoringda esa raqamlar, indikatorlar va holatni kuzatish orqali baholashga asoslanadi. Shuningdek, tekshiruv – bu nazoratning yakuniy bosqichi bo'lib, xatolik yoki qonunbuzarliklarni aniqlashga qaratilgan. Monitoring esa bu jarayonni kuzatish va real vaqt rejimida baholab borishdir.

Shu kabi, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi va monitoringi o'rtasidagi yana bir asosiy farq tekshiruv natijasida muayyan huquqiy ta'sir choralari(intizomiy, ma'muriy javobgarlik choralari) qo'llaniladi, monitoringda esa kuzatuv va tahlil amalga oshirilib, unda subyektlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir choralari qo'llanilmaydi. Monitoringda tashkilotga yoki mansabdor shaxsga holat yuzasidan axborot berish uchun axborot xati, aniqlangan holatlar tahlili, statistika va umumiy xulosa aks etgan

tahliliy ma'lumotnoma hamda kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha umumiy takliflar aks etgan tavsiyanoma kabi hujjatlar qo'llaniladi. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari davomida esa "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunning V bo'lim 37-moddasida qayd etilgan prokuror nazorati hujjatlari(protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantiruv) tatbiq etiladi.

Shuningdek, prokuror nazoratini qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi tushunchasidan ko'ra kengroq tushuncha deb hisoblaymiz. Boisi, prokuror nazorati prokuror tekshiruvidan boshqa vositalar orqali ham ta'minlanadi (Misol uchun, monitoring, nazorat qiluvchi organlarning qonun buzilishi to'g'risidagi materiallarini ko'rib chiqish, axborot-tahlil faoliyatini yuritish va boshqalar).

Ushbu fikrimizni asoslash uchun ayrim xorijiy davlatlar tajribasi keltirib o'tilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xususan, Qozog'iston Respublikasining 2022-yil 5-noyabrda 155-son bilan qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonuni[6] 17-moddasi birinchi qismida prokuror nazoratining shakllari va chegaralari ko'rsatilgan. Unga ko'ra, prokuror nazorati *qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi, qonuniylik holatini tahlil qilish, kuchga kirgan hujjatlarni baholash* orqali amalga oshiriladi.

Amaliyot va ilg'or xorij tajribalaridan kelib chiqib, qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazorati tadbirlari ham tasniflanishi lozim, deb hisoblaymiz. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazorati tadbiri monitoring o'tkazish, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi, axborot-tahlil faoliyat yuritish, nazorat organlarining qonunbuzilishi to'g'risidagi materiallarni ko'rib chiqish shakllaridan iborat bo'ladi hamda ushbu tasnif O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuniga kiritilishi lozim, deb taklif qilamiz.

Umuman olganda, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi prokuror nazoratini ta'minlashning muhim va ajralmas qismi sanalib, ushbu tushunchaning mohiyati hamda undan ko'zlangan maqsad borasida aniq to'xtamlarga kelmasdan turib, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazish samaradorligiga to'liq erishib bo'lmaydi.

Amaldagi "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunda qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari ustidan shikoyat qilish huquqi qayd etilmagan. Ma'lumki, prokuror tekshiruvlari davomida tegishli huquqiy xatti-harakatlar ketma-ketligi amalga oshirilib, mazkur harakatlar qonunga zid bo'lib qolsa, misol uchun, tekshiruv o'tkazishning qonuniy asosi bo'lmasa, uni amalga oshirishning belgilangan muddati o'tib ketsa, tekshiruv uni o'tkazish vakolatiga ega bo'lmagan shaxslar tomonidan amalga oshirilsa qanday yo'l tutilishi aniq belgilanmagan. Ayrim xorijiy davlatlar tajribasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tekshiruvlar ustidan shikoyat qilish instituti Qonun darajasida belgilanganiga duch kelishimiz mumkin. Jumladan, Qozog'iston Respublikasining 2022-yil 5-noyabrda 155-VII-son bilan qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonunining 19-moddasiga asosan, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarini tayinlash to'g'risidagi qaror hamda prokuratura xodimlarining harakatlari (harakatsizligi) ustidan Qozog'iston Respublikasi qonunchiligida belgilangan tartibda shikoyat qilish mumkin.

Shu kabi, Turkmaniston Respublikasining 2015-yil 2-dekabrda qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni[7] 11-moddasi prokuror nazorati doirasidagi harakatlar va hujjatlar ustidan shikoyat qilish tartibi bo'yicha bo'lib, unga ko'ra, prokuror nazorati doirasidagi harakatlar va hujjatlar (aktlar) bo'yicha shikoyatlar, agar qonun bilan boshqa muddat belgilanmagan bo'lsa, shikoyat qilinayotgan harakat sodir etilgan yoki prokuror hujjati e'lon qilingan kundan boshlab *o'n kun ichida* yuqori turuvchi prokurorga yuborilishi mumkin. Shikoyat qilish bu harakat yoki hujjatning ijrosini to'xtatmaydi. Prokuror o'z vakolatlarini amalga oshirar ekan, fuqarolar va yuridik shaxslarga nisbatan amalga oshirilayotgan harakat yoki chiqarilayotgan prokuror nazorati hujjati, shuningdek, ular bo'yicha shikoyat qilish tartibi va muddati haqida tushuntirish berishi shart. Yuqori turuvchi

prokuror pastroq lavozimdagi prokurorning harakatlari va hujjatlari bo'yicha berilgan shikoyatni *bir oy muddatda ko'rib chiqadi* va natijalari haqida yozma ravishda shikoyat arizachisiga hamda harakati ustidan shikoyat qilingan prokurorga xabar beradi.

Shuningdek, 2021-yil 10-sentabrda qabul qilingan Qirg'iziston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni 8-moddasiga muvofiq, prokurorning harakatlari va prokuror ta'sir choralarini qo'llashga doir hujjatlari ustidan *yuqori turuvchi prokurorga* yoki *sudga* shikoyat qilinishi mumkin. Prokuror talablari yoki prokuror ta'sir chorasini bo'yicha hujjatlar ustidan shikoyat qilish ularning ijrosini to'xtatmaydi. Sud yoki yuqori turuvchi prokuror prokurorning harakatlari yoki ta'sir chorasini qo'llashga doir hujjatlari ustidan murojaatni ko'rib chiqish yakuniga yetgunga qadar, ularning ijro etilishini to'xtatib turishi mumkin. Yuqori turuvchi prokuror fuqarolar va (yoki) yuridik shaxslarning murojaati asosida yoki o'z tashabbusi bilan, quyi lavozimdagi prokurorning prokuror ta'sir chorasiga doir hujjatini bekor qilishi (qaytarib olishi) mumkin.

Shuningdek, huquqshunos olim A.B.Komilovning "tekshiruv bilan bog'liq prokurorning harakatlari (harakatsizligi) va qarorlariga nisbatan shikoyat qilish tartibi kabi masalalar Qonunning tartibga solish doirasidan to'liq tashqarida qolgan" degan fikrini qo'llab-quvvatlaymiz.

Fikrimizcha, quyidagi hollarda prokuror tekshiruvlari ustidan shikoyat qilish mumkin bo'ladi:

- tekshiruv o'tkazishga asos bo'lmagan yoki maxsus qarorsiz tekshiruv o'tkazilganda;
- tekshiruv muddati buzilganda;
- tekshiruvda vakolatsiz shaxs ishtirok etganda;
- prokuror o'z vakolatini suiiste'mol qilib, tekshiruv doirasidan chetga chiqqanda.

Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlaridan norozi bo'linganda yuqori turuvchi prokuraturaga yoki sudga shikoyat qilish mumkin bo'lib, shikoyatda quyidagilar ko'rsatilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

- shikoyat qilinayotgan organ nomi va tomonlar haqidagi aniq ma'lumotlar;
- huquq buzilgan vaziyat (faktlar bilan);
- shikoyat qiluvchi tayanayotgan asoslar (normativ hujjatlarga havola bilan);
- talablar (aktni bekor qilish, tekshiruv natijalarini noqonuniy deb topish).

Umuman olganda, prokuror nazorati tadbiri shakllari, jumladan qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi ustidan yuqori turuvchi prokurorga yoki sudga murojaat qilish instituti O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuniga ham kiritilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi, deb hisoblaymiz. Chunki bu tekshiruv qaratilgan obyektlar va mansabdor shaxslarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishga xizmat qiladi. Qolaversa, ushbu taklifni amalga oshirilishi O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyasi 40-moddasida belgilangan "har kim bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda davlat organlariga hamda tashkilotlariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga, mansabdor shaxslarga yoki xalq vakillariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega" normasiga mutanosib bo'ladi.

Qayd etib o'tish joizki, tadqiqot davomida mazkur masala yuzasidan prokuratura organlari xodimlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma[8]da ham "Prokuror tekshiruvi ustidan yuqori turuvchi prokuraturaga yoki sudga murojaat qilish huquqini qonunchiligimizda belgilanishi maqsadga muvofiqmi?" deb savol berilganda, respondentlarning jami 5437 nafaridan 3909 nafari, ya'ni 71.8 foizi "Ha, maqsadga muvofiq. Chunki bu tekshiriluvchilar huquqlari va qonuniy manfaatlarining himoya qilinishiga hamda tekshiruvlarning yanada qonuniy va adolatli bo'lishiga xizmat qiladi" deya javob bergan. Ijtimoiy so'rovnoma natijalari ham keltirilgan taklifning naqadar asoslilikidan dalolat beradi.

Shu bilan bir qatorda, O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuniga qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazish muddati bilan birga ushbu muddatni

to'xtatish instituti ham kiritilishi maqsadga muvofiq bo'ladi, deb hisoblaymiz. Jumladan, Qozog'iston Respublikasining 2022-yil 5-noyabrda 155-VII-son bilan qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonuni 18-moddasiga asosan, tekshiruv muddati ekspertizani tayinlash holatlarida, shuningdek xorijiy davlatlardan ma'lumot va hujjatlarni olish zarur bo'lganda, shuningdek tekshiruvga to'sqinlik qiladigan boshqa hollarda to'xtatilishi mumkin. To'xtatib qo'yilgan qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazish muddatini hisoblash u qayta tiklangan kundan e'tiboran davom etadi.

Fikrimizcha, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazish muddatini to'xtatishning lozimligi quyidagilarga borib taqaladi:

muayyan sharoitlarda tekshiruvni davom ettirish imkoni bo'lmaganda, ya'ni qonunbuzilish holatlari uchun majburiyatga ega shaxslarning qayerdaligi noma'lum bo'lib qolsa yoki chet elda bo'lib, uni so'roq qilish imkoniyati bo'lmasa;

muhim hujjatlar yoki ma'lumotlar olinishi kutilayotganda, ya'ni ayrim hollarda boshqa tashkilotlardan yoki xorijiy davlatlardan so'ralgan hujjatlar yoki axborotlar tekshiruv uchun muhim bo'ladi va ular bo'lmaganda, tekshiruvni davom ettirish samarasiz bo'lsa;

ekspertiza yoki maxsus tadqiqotlar o'tkazilayotganda, ya'ni tekshiruv natijasi tegishli ekspert xulosasiga bog'liq bo'lsa va bu xulosa uzoq vaqt talab etsa.

Shu bilan bir qatorda, tekshiruv muddatini to'xtatishning *afzalliklari* esa quyidagilardir:

adolatli va chuqur tahlil qilish imkoniyati yaratiladi, ya'ni shoshma-shosharlik bilan noto'g'ri qarorlar qabul qilinishining oldi olinadi. Vaqt yetishmasligi sababli yuzaki xulosalar chiqarilishiga yo'l qo'yilmaydi.

huquqiy xatolarning oldi olinadi, ya'ni zarur dalillar, guvohlar yoki hujjatlarni kutib, tekshiruv sifatli o'tkaziladi. Bu esa isbotlash jarayonini yengillashtiradi.

shaxslar huquqlarini ta'minlashga xizmat qiladi, ya'ni tekshiruvni vaqtincha to'xtatish orqali aybsizlik prezumpsiyasi, shaxsiy erkinlik va boshqa konstitutsiyaviy huquqlar buzilmaydi.

tashkilot va davlat manfaatlari himoya qilinadi, tekshiruvlarni vaqtincha to'xtatish orqali tashkilotlarga zararining oldi olinadi yoki uni undirish choralari puxta rejalashtiriladi.

Shuningdek, prokuratura organlari xodimlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomada ham "Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarini o'tkazish muddatini to'xtatish asoslari va tartibi O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunida mustahkamlanishi lozim, deb hisoblaysizmi?" deb savol berilganda, respondentlarning jami 5437 nafaridan 4467 nafari, ya'ni 82.1 foizi "Ha, tegishli asoslari bo'lganda, tekshiruv o'tkazish muddatini to'xtatish – holatni adolatli va chuqur tahlil qilishga va shoshma-shosharlik bilan noto'g'ri qaror qabul qilishning oldini olishga xizmat qiladi" deya javob bergan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

Birinchidan, qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazorati tadbirlarining tasnifini hamda ushbu tadbirlarning o'ziga xos jihatlari va mazmun-mohiyatini ochib beruvchi ta'riflarni O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuniga kiritishni taklif qilamiz.

Ikkinchidan, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruv va monitoringi o'rtasidagi farqlardan biri tekshiruv – bu nazoratning yakuniy bosqichi bo'lib, xatolik yoki qonunbuzarliklarni aniqlashga qaratilgan. Monitoring esa bu jarayonni kuzatish va real vaqt rejimida baholab borishdir. Shuningdek, tekshiruv moliya-xo'jalik faoliyatiga aralashgan holda o'tkaziladigan nazorat tadbiri bo'lsa, monitoring esa nazorat obyektining moliya-xo'jalik faoliyatiga aralashmagan holda o'tkaziladigan nazorat tadbiri sanaladi. Shu kabi, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruv va monitoringi o'rtasidagi yana bir asosiy farq tekshiruv natijasida muayyan huquqiy ta'sir choralari(intizomiy,

ma'muriy javobgarlik choralari) qo'llaniladi, monitoringda esa kuzatuv va tahlil amalga oshirilib, unda subyektlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir choralari qo'llanilmaydi. Ushbu nazorat tadbirlarining o'ziga xos xususiyatlari ham Qonun darajasida tartibga solinishi joiz, deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuniga qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazish muddati bilan birga ushbu muddatni to'xtatish instituti ham kiritilishi maqsadga muvofiq bo'ladi, deb hisoblaymiz. Ta'kidlash o'rinliki, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida muayyan fakti belgilash bilan, shaxslarni turli xil javobgarlikka tortish hamda ularning huquq va erkinliklarini huquqiy ta'sir choralari orqali cheklash bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar tegishli qonun va kodekslar darajasida tartibga solinganini ko'rishimiz mumkin (Misol uchun, xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini nazorat qiluvchi organlar tomonidan tekshirishning muddatlari "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida"gi Qonunning 9-moddasida, jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergov muddatlari esa, Jinoyat-protsessual kodeksining 351-moddasida qat'iy belgilab berilgan). Shu bois, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarini o'tkazish hamda uni to'xtatish va uzaytirish muddatlari ham qonun bilan belgilanishi lozim.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Гражданская защита; Энциклопедия в 4-х томах. Т. II (К-О)-М: ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), 2015.
2. Терехов Е.М. Мониторинг интерпретационных актов в системе правового мониторинга // Вестник СГЮА. 2017. №2 (115). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-interpretatsionnyh-aktov-v-sisteme-pravovogo-monitoringa>.
3. Axunov U.A. Oziq-ovqat xavfsizligiga oid qonun hujjatlarining ijrosi ustidan prokuror nazoratini takomillashtirish masalalari: Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent. Huquqni muhofaza qilish akademiyasi. 2025. – B. 118-119. Галиев Т.Т. О правовом мониторинге // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2014. №1 (33). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-pravovom-monitoringe>.
4. Галиев Т.Т. О правовом мониторинге // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2014. №1 (33). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-pravovom-monitoringe>.
5. Тихомиров Ю.А. Управление на основе права. – М.: Формула права, 2007. – 485 с.
6. Qozog'iston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni, Elektron manba: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31771762&pos=360;-46#pos=360;-46.
7. Turkmaniston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni, Elektron manba: URL: [https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/25369/zakon-turkmenistana-%3Cbr%3Eo-prokurature-turkmenistana-\(novaya-redaktsiya\)](https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/25369/zakon-turkmenistana-%3Cbr%3Eo-prokurature-turkmenistana-(novaya-redaktsiya)).
8. KOMILOV A. B. (2025). Actual problems in the process of regulating prosecutor's inspection over the execution of laws and the ways of eliminating them. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 7(07), 13–20. <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume07Issue07-03>.
9. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining 2025-yil 12-sentabrdagi 7-4520626/25-son xati bilan tasdiqlangan. <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume07Issue07-03>.

KARAKETOVA Dilnoza Yuldashevna

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya
va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası dotsenti,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: d.yu.karaketova@gmail.com

JINOYAT SUBYEKTI FAKULTATIV BELGILARI KLASSIFIKATSIYASI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): KARAKETOVA D.Y. Jinoyat subyekti fakultativ belgilari klassifikatsiyasi // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 69-75.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Maqolada jinoyat subyektining fakultativ belgilari va ularning turli asoslarga ko'ra klassifikatsiyasi qilinishi tahlil etilgan. Maxsus subyekt va fakultativ belgilar o'rtasidagi farqlar, ularning jinoyat huquqi nazariyasi hamda sud amaliyotidagi ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot jarayonida mamlakatimiz sudlari tomonidan 2023–2025 yillarda ko'rib chiqilgan 500 dan ortiq sud hukmlarini o'rganish asosida jinoyat subyektining yoshi, jinsi, sog'lig'ining holati, jabrlanuvchi bilan munosabati, kasbi va lavozimi, fuqaroligi hamda ilgari sudlanganligi kabi fakultativ belgilarning qonunchilik va jazo tayinlashdagi o'rni muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jinoyat subyektining fakultativ belgilari jinoyatchining shaxsini to'liq ifoda etib, sud tomonidan jazoni og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holat sifatida, shuningdek javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilishda e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: jinoyat subyekti, fakultativ belgilar, maxsus subyekt, klassifikatsiya, jinoyat qonuni, sud amaliyoti, javobgarlik, yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlar.

KARAKETOVA Дилноза Юлдашевна

Доцент кафедры уголовного права, криминологии
и противодействия коррупции ТГЮУ,
доктор философии юридических наук (PhD)
E-mail: d.yu.karaketova@gmail.com

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКУЛЬТАТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются факультативные признаки субъекта преступления и их классификация по различным основаниям. Рассматриваются различия между специальным субъектом и факультативными признаками, их значение в теории уголовного права и судебной практике. В процессе исследования на основе изучения более 500 судебных приговоров, рассмотренных судами нашей страны в 2023–2025 годах, обсуждается роль таких факультативных признаков субъекта преступления, как возраст, пол, состояние здоровья, отношение к потерпевшему, профессия и должность, гражданство, а также наличие судимости, в законодательстве и при назначении наказания. Результаты исследования показывают, что факультативные признаки субъекта преступления всесторонне характеризуют личность преступника и учитываются судом в качестве обстоятельств, отягчающих или смягчающих наказание, а также при решении вопроса об освобождении от ответственности или наказания.

Ключевые слова: субъект преступления, факультативные признаки, специальный субъект, классификация, уголовный закон, судебная практика, ответственность, смягчающие или отягчающие обстоятельства.

DILNOZA Karaketova Yuldashevna

Associate Professor at the Department of
Criminal Law, Criminology and
Anti-Corruption, TSUL, PhD in Law
E-mail: d.yu.karaketova@gmail.com

CLASSIFICATION OF FACULTATIVE CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT OF THE CRIME

ANNOTATION

The article analyzes the optional (facultative) characteristics of the subject of a crime and their classification according to various criteria. It examines the differences between a special subject and optional characteristics, as well as their significance in the theory of criminal law and judicial practice. Based on the study of more than 500 court judgments reviewed by the courts of our country in 2023–2025, the research discusses the role of such optional characteristics of the subject of a crime as age, gender, state of health, relationship with the victim, profession and position, citizenship, and prior convictions in legislation and sentencing. The results of the study show that the facultative characteristics of the subject of a crime comprehensively reflect the offender's personality and are taken into account by the court as circumstances aggravating or mitigating punishment, as well as when deciding on exemption from liability or punishment.

Keywords: subject of a crime, optional characteristics, special subject, classification, criminal law, judicial practice, liability, mitigating or aggravating circumstances.

Jinoyat subyekti fakultativ belgilari ham bir qancha jihatlariga bog'liq ravishda turlarga bo'linadi.

Jismoniy shaxs ekanlik, belgilangan yoshga yetganlik va aqli rasolik jinoyat subyekti zaruriy belgilari hisoblanadi. Jinoyatning maxsus subyekti esa umumiy subyekti belgilari bilan bir qatorda maxsus, qo'shimcha belgilarga ega bo'lgan shaxs tushuniladi.

Jinoyat kodeksi Maxsus qismining aksariyat moddalarida maxsus subyekt belgilari juda ko'p uchraydi.

Jinoyat subyekti fakultativ belgilarini tahlil qilishda avvalo, maxsus subyekt belgilarini tadqiq qilish talab etiladi. Chunki, mohiyatan olganda maxsus subyekt va subyektning fakultativ belgilari bir xil tushunchalar, faqat ular jinoyat qonuni maxsus qismi normalarida kvalifikatsiya qiluvchi belgi sifatida ko'rsatilganligi yoki ko'rsatilmaganligi bilan farqlanadi.

Maxsus subyektning maxsus belgilari jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu belgilarga ega bo'lgan shaxslar yuqori darajadagi javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Maxsus subyektning qonun normalarida belgilanishi jinoyatning aniq turlari, ularning jamiyat uchun xavflilik darajasi xususiyatlarini aks ettiradi. Faqat maxsus subyektlargina qonun tomonidan nazarda tutilgan zararni yetkazishi, jinoyat qonuni bilan himoya qilinadigan ijtimoiy munosabatlarga tahdid solishi mumkin. Bir qancha jinoyat tarkiblarida maxsus sifatlarga (belgilarga) ega bo'lmagan boshqa shaxslar muayyan jinoyat subyekti bo'la olmaydi. Masalan, pora olish jinoyatining subyekti mansabdor shaxslar, mehnat qilish huquqini buzishda subyekt faqat ish beruvchi bo'ladi.

Maxsus subyektlar turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, Q.Abdurasulova fikricha, "maxsus subyektlar o'zlariga berilgan tavsif bilan bog'liq bir va bir nechta belgilarga ega bo'lishlari mumkin.

Chunonchi, aksariyat maxsus subyektlar, masalan, ona (O'zbekiston Respublikasi JK 99-moddasi), savdo yoki vositachilik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxs (JK 188-moddasi), harbiy xizmatchi (JK 295,302-moddalari) va boshqalar faqat bitta belgiga egadir. O'zbekiston Respublikasi JKning mazkur moddalariga muvofiq shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish uchun, jinoyat tarkibining boshqa belgilari bilan bir qatorda, subyektning maxsus subyektligini ko'rsatuvchi belgini aniqlash yetarlidir.

Shu bilan birga, qonunda bir nechta belgilarga ega bo'lgan maxsus subyektli jinoyat tarkiblari ham mavjud. Masalan, O'zbekiston Respublikasi JKning 206-moddasi 2-qismiga muvofiq, mas'ul lavozimni egallagan (birinchi alomat) mansabdor shaxs (ikkinchi alomat) mazkur moddada nazarda tutilgan jinoyatning subyekti bo'lishi mumkin; O'zbekiston Respublikasi JKning 257-moddasiga muvofiq, muayyan uchastkada mehnatni muhofaza qilish va texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish yoki mazkur qoidalarining bajarilishini nazorat qilish majburiyati yuklangan (birinchi alomat) mansabdor shaxs (ikkinchi alomat) mazkur moddada nazarda tutilgan jinoyatning subyekti bo'lishi mumkin va h.k. O'zbekiston Respublikasi JKning ushbu moddalariga muvofiq aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish uchun maxsus subyektning bir nechta belgilarining mavjud bo'lishi talab etiladi. Agar mazkur belgilarning bittasi bo'lmasa ham, qilmishni JKning tegishli moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilib bo'lmaydi"[1].

Q.Abdurasulova shuningdek, maxsus subyekti belgilarini jinoyat kodeksi normalarida bayon etilishiga qarab ham bir nechta turlarga bo'linishini ko'rsatib o'tgan. Bunda, birinchi holatda maxsus subyektni tavsiflovchi belgilar jinoyat tarkibining asosiy belgisi sifatida ko'rsatiladi, ikkinchi holatda maxsus subyektni tavsiflovchi belgilar jinoyat tarkibining asosiy belgisi emas, balki kvalifikatsiya qiluvchi belgisi sifatida ko'rsatiladi, uchinchi holatda maxsus subyektni tavsiflovchi belgilar asosiy va jazoni og'irlashtiruvchi tarkiblarga kiritiladi.

Yu.V.Tarasova fikriga ko'ra, "amaldagi jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan jinoyat subyektlarining maxsus alomatlari turli asoslarga ko'ra tasniflandi. Bular quyidagilardan iborat bo'lib, ularni jismoniy xususiyatlariga; maxsus subyektning qarindoshlik munosabatlariga ko'ra; shaxsning mansab mavqei, kasbi, faoliyat turi va bajarayotgan ishining xususiyatiga ko'ra; maxsus subyekt zimmasiga yuklatilgan muayyan majburiyatlarning mavjudligiga ko'ra; fuqaroligiga ko'ra; shaxsning sud jarayonida ishtirok etishiga ko'ra; harbiy xizmatga aloqadorligiga ko'ra turlarga bo'lish mumkin"[2].

E.A. Bachurin maxsus subyektlarni tajovuz obyekti bilan belgilanadigan subyektlar; belgilari jinoyat sodir etgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari bilan belgilanadigan subyektlar; aybdorning jabrlanuvchi bilan munosabatlariga nisbatan belgilarga ajratishni taklif qilgan [3].

Shuningdek, maxsus subyektlarni shaxsning huquqiy holatiga ko'ra, aybdorning shaxsiga ko'ra hamda aybdor shaxsning jinoiy qilmishlari xususiyatga ko'ra tasniflash ham mavjud [4].

Ayrim olimlar maxsus subyektlarni quyidagicha tasniflashni taklif qilishgan:

1) subyektning huquqiy holati va ijtimoiy rolga bog'liq belgilar. Bunga fuqarolik, mansabdor shaxs, kasb faoliyati, harbiy xizmatga aloqadorligi, jinoyat protsessidagi maqomi, qamoqqa olingan yoki sudlanganligi, jinoyat sodir etishdagi roli (tashkilotchi, bajaruvchi, dalolatchi, yordamchi) kabi xususiyatlar kiritiladi[5];

2) subyektning jismoniy xususiyatlari. Bunga yoshi (voyaga yetmagan, katta yoshdagi), jinsi, sog'lig'i holati va mehnatga layoqatligi kabi xususiyatlar kiritiladi [6];

3) subyektning jabrlanuvchi bilan munosabatiga oid xususiyatlari. Bunga subyektning jabrlanuvchi bilan qarindoshligi, xizmat munosabatlari (rahbarligi), boshqa munosabatlari (moddiy qaramligi, vasiyligi) kabi xususiyatlar kiritiladi [7].

Adabiyotlarda maxsus subyektlarni asosan uchta guruhga bo'lish ko'p uchraydi. Bunda birinchi guruhga kasb yoki lavozimga bog'liq belgilar [8], ikkinchi guruhga jins va yoshga, subyektning sog'lig'iga bog'liq belgilar [9], uchinchi guruhga subyektning jabrlanuvchi bilan munosabatlariga oid belgilar kiritiladi [10].

Biz yuqorida ko'rsatib o'tilgan mualliflarning qarashlarini inkor qilmaymiz, chunki jinoyat huquqida maxsus subyektlarning klassifikatsiyasini turlicha yondashgan holda talqin qilish mumkin. Shu bilan birgalikda, tegishli adabiyotlarda maxsus subyektni aybdorning kasbi va lavozimiga, jinsiga, yoshi va sog'lig'iga, jabrlanuvchi bilan aloqasiga bog'liq asosiy uchta guruhga bo'lish tarafdorimiz.

Mamlakatimiz jinoyat qonuni maxsus qismi moddalarini yuqorida ko'rsatib o'tilgan uch guruh asosida tahlil qilishga harakat qildik.

Birinchi guruhga, odatda kasb yoki lavozimga bog'liq belgilar kiritiladi. Jinoyat kodeksining Maxsus qismi moddalarida ushbu turdagi belgilar ko'p uchraydi. Jumladan, bir qancha moddalarda mansab yoki xizmat mavqeidan foydalanib jinoyat sodir etganlik (JK 125-moddasi ikkinchi qismi "a" bandi; JK 133-moddasi ikkinchi qismi "g" bandi; 135-moddasi ikkinchi qismi "ye" bandi; 141²-modda ikkinchi qismi "g" bandi; 168-moddasi uchinchi qismi "v" bandi; 186¹-modda beshinchi qismi; 186²-modda ikkinchi qismi "g" bandi; 186³-modda ikkinchi qismi "g" bandi; 202-moddasi uchinchi qismi "b" bandi; 210-moddasi birinchi qismi; 211-moddasi birinchi qismi; 213-moddasi birinchi qismi; 214-moddasi birinchi qismi; 229⁶-modda ikkinchi qismi "g" bandi, 244¹-modda uchinchi qismi "b" bandi; 244⁴-modda ikkinchi qismi "b" bandi; 250¹-modda ikkinchi qismi "g" bandi; 252-moddasi ikkinchi qismi "v" bandi; 271-moddasi ikkinchi qismi "d" bandi; 278²-modda ikkinchi qismi "v" bandi; 278³-modda ikkinchi qismi "v" bandi; 278⁷-modda ikkinchi qismi "v" bandi; 278⁸-modda uchinchi qismi "b" bandi; 278⁹-modda to'rtinchi qismi "a" bandi; 301-moddasi birinchi qismi);

mansabdor shaxs ekanlik (JK 144-moddasi ikkinchi qismi; 146-moddasi birinchi qismi; 155³-modda ikkinchi qismi "b" bandi; 156-moddasi uchinchi qismi "g" bandi; 169-moddasi ikkinchi qismi "ye" bandi; 175-moddasi birinchi qismi; 181¹-modda birinchi qismi; 192¹-modda birinchi qismi; 192⁴-modda birinchi qismi; 192⁷-modda; 192⁹-modda ikkinchi qismi; 192¹¹-modda; 193-moddasi; 194-moddasi; 195-moddasi; 205-moddasi; 206-moddasi; 207-moddasi; 208-moddasi; 209-moddasi; 210-211-moddalar; 223-moddasi ikkinchi qismi "g" bandi; 227¹-modda ikkinchi qismi; 232-moddasi ikkinchi qismi; 232¹-modda ikkinchi qismi; 234-moddasi; 236-moddasi ikkinchi qismi; 241¹-modda; 259¹-modda; 301-moddasi; 302-moddasi);

kasb yoki ma'lum bir vazifa yuklatilgan shaxs (113-moddasi beshinchi qismi; 114-moddasi birinchi qismi; 116-moddasi; 117-moddasi; 118-moddasi uchinchi qismi "v" bandi; 119-moddasi uchinchi qismi "v" bandi; 125-moddasi ikkinchi qismi "a" bandi; 128-moddasi uchinchi qismi "v" bandi; 129-moddasi ikkinchi qismi "j" bandi; 162-moddasi; 163-moddasi; 172-moddasi; 178-moddasi, 182-moddasi ikkinchi qismi "g" bandi; 186¹-modda ikkinchi qismi "g" bandi; 197¹-modda; 214¹-modda; 216²-modda; 228²-modda; 230-moddasi; 230²-modda; 231-moddasi; 232-moddasi; 233-moddasi; 234-moddasi; 235-moddasi; 241¹-modda; 256-moddasi ikkinchi qismi "a" bandi; 257-moddasi; 259-moddasi; 260-moddasi; 261-moddasi; 262-moddasi; 262¹-modda; 279-284-moddalar; 287-289-moddalar; 291-300-moddalar).

Ikkinchi guruhga jins, yosh, kasallik, kuchli ruhiy hayajonlanish, jinoiy jazoni o'tash joylaridagi shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni kiritish mumkin.

Jins bilan bog'liq belgilarga Jinoyat kodeksining 99-moddasi (Onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishi), 120-moddasi (Besoqolbozlik), 126-moddasi (Ko'p xotinli bo'lish) jinoyatlari;

yosh bilan bog'liq belgilarga 122-moddasi, 122¹-modda, 123-moddasi, 125¹-modda, 126¹-moddaning birinchi va ikkinchi qismlari, 127-moddasi, 127¹-modda, 128¹-modda, 144-moddasi, 146-moddasi, 148¹-modda, 175-moddasi, 178-moddasi jinoyatlari;

kasallik bilan bog'liq belgilarga 113-moddaning birinchi-to'rtinchi qismlari (Tanosil yoki OIV kasalligi/OITSni tarqatish) jinoyati;

kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) bilan bog'liq belgilar 98-moddasi (Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish), 106-moddasi (Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan badanga og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazish) jinoyatlari;

jinoiy jazoni o'tash joylaridagi shaxslar tomonidan sodir etilganlik belgilariga 220-modda, 221-modda, 222-modda jinoyatlari kiradi.

Uchinchi guruhga aybdorning jabrlanuvchi bilan munosabatiga oid belgilar kiradi. Bunday belgilarga 103-moddaning ikkinchi qismi "a" bandi, 115¹-modda ikkinchi qismi, 117-modda, 118-modda uchinchi qismi "b" va "v" bndlari, 119-modda uchinchi qismi "b" va "v" bndlari, 121-modda, 126¹-modda, 128-modda uchinchi qismi "b" va "v" bndlari, 129-modda ikkinchi qismi "ye" va "j" bandi, 135-modda ikkinchi qismi "g" bandida nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi.

Albatta, yuqorida ko'rsatib o'tilgan ro'yxat to'liq bo'lmashligi mumkin, chunki bir qancha jinoyatlar albatta maxsus subyekt belgisi bo'lishini taqozo etadi. Shu bilan birgalikda, muayyan jinoyat tarkibida bir vaqtning o'zida bir nechta belgilar mavjud bo'lishi ham mumkin. Masalan, voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash yoshga oid belgi va jabrlanuvchi bilan munosabatga oid belgilarni bir vaqtning o'zida aks ettiradi.

Biz yuqoridagi paragraflarda maxsus subyekt va jinoyat subyektini fakultativ belgilari o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni ko'rib chiqqan edik. Maxsus subyekt belgilari Jinoyat kodeksi Maxsus qismi normalarida aniq ko'rsatilgan bo'lsa, fakultativ belgilar Jinoyat kodeksi umumiy qismi normalari qoidalaridan hamda Maxsus qismi normalari mazmunidan kelib chiqadi.

Maxsus subyekt belgilari bo'yicha turlicha qarashlar mavjud bo'lsa, jinoyat subyektini fakultativ belgilari bo'yicha ham turlicha yondashuvlar mavjud bo'ladi.

Jinoyat subyektini fakultativ belgisi jinoyat obyekti, ya'ni jinoyat sodir etilganda buziladigan ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadi. Har qanday ijtimoiy aloqa faqat ichki tomondan zarar ko'radi, shuning uchun aybdor shaxs tegishli o'zaro munosabatning ishtirokchisi bo'lishi kerak.

Subyektning fakultativ belgilari jinoyatchining shaxsiga oid turli xil xususiyatlarga taalluqli bo'lishi mumkin: xizmat yoki ish joyidagi mavqei, lavozimi, kasbi, jinoyat sodir etilishi bilan bog'liq salbiy xususiyatlari, harbiy majburiyatlari va hokazo [11].

Jinoyat subyektining fakultativ belgilari ixtiyoriy (konstruktiv ahamiyatga ega bo'lmagan) xususiyatga ega bo'lib, sud ularni jinoyatchining shaxsiyatini tavsiflovchi holat sifatida jazo tayinlashda og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holat sifatida inobatga olishi mumkin.

Adabiyotlarda jinoyat subyektini fakultativ belgilari alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmaganligi uchun biz jinoyat maxsus subyektini klassifikatsiyasidan kelib chiqqan holda, subyekt fakultativ belgilarini klassifikatsiya qilishga harakat qildik.

Oliy sud ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatimizda sodir etilayotgan jinoyatlar soni ko'payib bormoqda. Jumladan, 2020-yilda 30282 ta jinoyat ishi sudlar tomonidan ko'rib chiqilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2021-yilda 47 657 tani, 2022-yilda 58 697 tani, 2023-yilda 58 418 tani, 2024-yilda 61 481 tani tashkil etgan [12].

Tadqiqot davomida Internet tarmog'ida e'lon qilingan sud qarorlari (<https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>) bazasidan 2023-2025 yillarda ko'rib chiqilgan 500 dan ortiq sud hukmlari tahlil qilindi.

Bunda hukmlarda maxsus subyekt belgilari mavjudligi va ularning sud tomonidan qaror qabul qilishda (jazoni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holat sifatida baholanganligi, javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilishdagi) ahamiyati o'rganildi.

Biz sud hukmlarini tahlil qilishda aynan Jinoyat kodeksi Maxsus qism normalarida jinoyat tarkibi yoki kvalifikatsiya qiluvchi belgi sifatida nazarda tutilmagan, jinoyat subyektini tavsiflovchi holatlar va ularga sudlarning bergan bahosiga qarab, jinoyat subyektini fakultativ belgilariga oid tahlillarni amalga oshirdik.

O'rganilgan sud hukmlari tahlili asosida biz jinoyat subyektini fakultativ belgilarini quyidagi turlarga bo'lishni taklif qildik:

yosh, jins va sog'liq bilan bog'liq fakultativ belgilar;
 subyektning jabrlanuvchi bilan munosabatlariga bog'liq fakultativ belgilar;
 kasb va lavozim bilan bog'liq fakultativ belgilar;
 subyektning fuqaroligi bilan bog'liq fakultativ belgilar;
 ilgari jinoyat sodir etganligi bilan bog'liq fakultativ belgilar.

Demak, o'rganilgan ishlar soni 500 tani tashkil qildi. Bunda yosh, jins va sog'liq bilan bog'liq fakultativ belgilar 39%ni, subyektning jabrlanuvchi bilan munosabatlariga oid fakultativ belgilar 6%ni, kasb va lavozim bilan bog'liq fakultativ belgilar 3,6%ni, subyektning fuqaroligi bilan bog'liq fakultativ belgilar 7,3%ni, ilgari jinoyat sodir etganligi bilan bog'liq fakultativ belgilar 41,7%ni, mastlik holati bilan bog'liq fakultativ belgilar 2,4%ni tashkil qildi.

Yosh, jins va sog'liq bilan bog'liq fakultativ belgilar taqsimoti quyidagicha:

katta yoshdali, pensiya yoshida ekanligiga oid holatlar 18,7%ni;

kasalligi, nogironligiga oid holatlar 37,5%ni;

ayol tomonidan sodir etilganligiga oid holatlar 40,6%ni;

voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilganligi 3,2%ni tashkil qildi.

Ko'rsatib o'tilgan holatlarning barchasini sud jazoni yengillashtiruvchi holat sifatida baholagan.

Subyektning jabrlanuvchi bilan munosabatlariga oid fakultativ belgilar taqsimoti quyidagicha:

rasmiy nikohdagi ayolga nisbatan 66,6% ni;

shar'iy nikohdagi ayolga nisbatan 16,6% ni;

eriga nisbatan 16,6% ni tashkil qildi.

Kasb va lavozim bilan bog'liq fakultativ belgilar asosan tadbirkorlik faoliyati subyektlari ekanligi bilan bog'liq holatlar aniqlandi.

Subyektning fuqaroligi bilan bog'liq fakultativ belgilarda odatda chet el fuqarolari ekanligini jazoni yengillashtiruvchi holat sifatida baholanganligi aniqlandi.

Ilgari jinoyat sodir etganligi bilan bog'liq fakultativ belgilar taqsimoti quyidagicha:

takroran jinoyat sodir etilganligi 9 %ni;

sudlangan shaxs tomonidan yana jinoyat sodir etilganligi 20,5 % ni;

ilgari sudlamaganlik holati 70,5%ni tashkil qildi. Bunda takroranlik va sudlanganlik jazoni og'irlashtiruvchi holat sifatida baholangan bo'lsa, ilgari sudlanmagan shaxs tomonidan jinoyat sodir qilinishi jazoni yengillashtiruvchi holat sifatida baholangan.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Abdurasulova Q.R. Jinoyatning maxsus subyekti. O'quv-qo'llanma. -T.: TDYUI nashriyoti, 2005. B. 36-37. (Abdurasulova Q.R. The Special Subject of a Crime. Study Guide. – Tashkent: Tashkent State Law Institute Publishing, 2005. pp. 36–37.).

2. Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве. Автореф. дис. канд. юрид.наук. М. 2006. С.5. (Tarasova Yu.V. The Special Subject of a Crime and Its Significance in Criminal Law. Abstract of the Candidate of Legal Sciences Dissertation. Moscow, 2006. p. 5.)

3. Бачурин Э.А. Специальный субъект преступления. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Красноярск 2005. С. 17. (Bachurin E.A. The Special Subject of a Crime. Abstract of the Candidate of Legal Sciences Dissertation. Krasnoyarsk, 2005. p. 17.)

4. Ораздурдыев А. М. Классификация единичных составов преступлений в зависимости от количества элементов и признаков состава в законе // Вестник ВУиТ. 2018. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-edinichnyh-sostavov-prestupleniy-v-zavisimosti-ot-kolichestva-elementov-i-priznakov-sostava-v-zakone> (дата обращения: 09.04.2025). (Orazdurdyev A. M. Classification of Single Crime Compositions Depending on the Number of Elements and Features of the Composition in the Law. // Bulletin of the Volga University of V. N. Tatishchev. 2018. No. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-edinichnyh-sostavov-prestupleniy-v-zavisimosti-ot-kolichestva-elementov-i-priznakov-sostava-v-zakone> (accessed: April 9, 2025).)

5. Назаренко Г. В. Уголовно-релевантное психическое состояние субъекта преступления и лиц, совершивших общественно опасные деяния: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2001. С. 10. (Nazarenko G.V. The Criminally

Relevant Mental State of the Subject of the Crime and of Persons Who Have Committed Socially Dangerous Acts. Abstract of the Doctor of Legal Sciences Dissertation. Moscow, 2001. p. 10.)

6. Павлов В. Г. Квалификация преступлений со специальным субъектом. СПб., 2011. С. 105.; Иванов Н. Г. Аномальный субъект преступления: проблемы уголовной ответственности: учеб. пособие для вузов. М., 1998. С. 203, 204. (Pavlov V.G. Qualification of Crimes with a Special Subject. St. Petersburg, 2011. p. 105; Ivanov N.G. Abnormal Subject of a Crime: Problems of Criminal Liability. Textbook for Universities. Moscow, 1998. pp. 203–204.)

7. Иванчин А.В. Альтернативные, интегрированные и иные сложные составы преступлений (проблемы трактовки) // Актуальные проблемы уголовного права на современном этапе (вопросы дифференциации ответственности и законодательной техники). 2018. № 7 (7). С. 29–38. (Ivanchin A.V. Alternative, Integrated, and Other Complex Crime Compositions (Interpretation Issues). // Current Problems of Criminal Law at the Present Stage (Issues of Differentiation of Responsibility and Legislative Technique). 2018. No. 7 (7). pp. 29–38.)

8. Козаченко И.Я. Уголовное право: Учеб. пособие / И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. М.: Норма, 1999. С. 248–25; Сорочкин Роман Александрович Некоторые проблемы законодательного определения должностного лица // Пробелы в российском законодательстве. 2015. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-zakonodatel'nogo-opredeleniya-dolzhnostnogo-litsa> (дата обращения: 01.04.2025).; Мурадов Э. Руководитель организации как специальный субъект преступлений в сфере экономической деятельности // Уголовное право. 2009. № 2. С. 46–51; Егорова Н. Управленческие функции специального субъекта преступления (уголовный закон, теория, судебная практика) // Уголовное право, 2007. № 2. С. 45–50. (ozachenko I.Ya., Neznamova Z.A. Criminal Law: Study Guide. Moscow: Norma, 1999. pp. 248–251; Sorochkin Roman Aleksandrovich. Some Problems of the Legislative Definition of an Official Person. // Gaps in Russian Legislation. 2015. No. 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-zakonodatel'nogo-opredeleniya-dolzhnostnogo-litsa> (accessed: April 1, 2025); Muradov E. The Head of an Organization as a Special Subject of Crimes in the Field of Economic Activity. // Criminal Law. 2009. No. 2. pp. 46–51; Egorova N. Managerial Functions of the Special Subject of a Crime (Criminal Law, Theory, Judicial Practice). // Criminal Law. 2007. No. 2. pp. 45–50.)

9. Ермакова Л. Д. Специальный субъект преступления // Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под ред. Б. В. Здравомыслова и др. М., 1994. С. 217. (Ermakova L.D. The Special Subject of a Crime. // Criminal Law of the Russian Federation. General Part / edited by B.V. Zdravomyslov et al. Moscow, 1994. p. 217.)

10. Плотников А.И. Теоретические основы квалификации преступлений (учебное пособие). Оренбург: МГЮА, 2001. С. 27.; Кадников Н.Г. Категории преступлений и проблемы уголовной ответственности. Учебное пособие. М.: Книжный мир, 2005. С. 28.; Иванчин А.В. Альтернативные, интегрированные и иные сложные составы преступлений (проблемы трактовки) // Актуальные проблемы уголовного права на современном этапе (вопросы дифференциации ответственности и законодательной техники). 2018. Вып. 7. С. 35. (Plotnikov A.I. Theoretical Foundations of the Qualification of Crimes (Study Guide). Orenburg: Moscow State Law Academy, 2001. p. 27; Kadnikov N.G. Categories of Crimes and Problems of Criminal Liability. Study Guide. Moscow: Knizhny Mir, 2005. p. 28; Ivanchin A.V. Alternative, Integrated, and Other Complex Crime Compositions (Interpretation Issues). // Current Problems of Criminal Law at the Present Stage (Issues of Differentiation of Responsibility and Legislative Technique). 2018. Issue 7. p. 35.)

11. Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления как элемент основных составов преступлений // Российский следователь. - 2007. - № 5. - С. 24. (Tarasova Yu.V. The Special Subject of a Crime as an Element of Basic Crime Compositions. // Russian Investigator. 2007. No. 5. p. 24.)

12. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy ma'lumotlari // URL: <https://stat.sud.uz/criminal> (Official data of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan // URL: <https://stat.sud.uz/criminal>)

OCHILOV Samariddin Kamoliddinovich

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish

Akademiyasi Bakalavriat fakulteti katta prokurori

E-mail: samarochilov410@gmail.com

JAZONI O'TASHDAN MUDDATIDAN ILGARI SHARTLI OZOD QILISH ASOSLARINING NAZARIY TAVSIFI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): OCHILOV S.K. Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarining nazariy tavsifi // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2024) B. 76-82.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Maqolada jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarining nazariy tavsifi va o'ziga xos xususiyatlari, bu borada tadqiqotchi olimlar tomonidan ilgari surilgan ilmiy-nazariy qarashlar yoritilgan. Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarining nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan, bu borada olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilingan. Shuningdek, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarini takomillashtirish yuzasidan qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyoti samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar bayon etilgan.

Maqola mavzusi bugungi kunda dolzarb bo'lgan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash asoslarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-nazariy xulosalar ishlab chiqishni nazarda tutadi. Mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar davomida jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarini belgilovchi qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyoti hamda xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish va tahlil qilish qilish asosida yangi ilmiy-nazariy qarashlar ilgari suriladi.

Muallif mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish institutini qo'llash asoslari yuzasidan ilmiy-nazariy sharhlarni bayon etgan hamda ushbu asoslarning turlarini kengaytirishni nazarda tutadigan takliflarni yoritgan. Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarini tushunishning huquqiy va ilmiy-nazariy jihatlari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, jazo, mahkum, hukm, jazodan ozod qilish, shartlar, mezonlari, sinov, xulq-atvor, insonparvarlik.

ОЧИЛОВ Самариддин Камолитдинович

Правоохранительная академия Республики Узбекистан

Старший прокурор факультета бакалавриата,

E-mail: samarochilov410@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВАНИЙ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье изложены теоретическая характеристика и особенности оснований условно-досрочного освобождения от отбывания наказания, отражены научно-теоретические взгляды, выдвинутые исследователями по данной теме. Изучены теоретические и практические аспекты оснований для условно-досрочного освобождения от наказания, проанализированы проведённые в этом направлении исследования. Также представлены предложения и рекомендации, направленные

на совершенствование законодательства и повышение эффективности правоприменительной практики в сфере условно-досрочного освобождения.

Тема статьи посвящена разработке научно-теоретических выводов, направленных на совершенствование оснований применения условно-досрочного освобождения от наказания, что остаётся актуальным вопросом на сегодняшний день. В процессе исследований по данной теме изучено и проанализировано законодательство, регулирующее основания условно-досрочного освобождения, практика его применения, а также опыт зарубежных стран, на основе чего выдвинуты новые научно-теоретические подходы.

Автор, основываясь на результатах проведённых исследований, дал научно-теоретические комментарии по основаниям применения института условно-досрочного освобождения от наказания и изложил предложения, предусматривающие расширение видов таких оснований. Правовые и научно-теоретические аспекты понимания оснований условно-досрочного освобождения раскрыты подробно.

Ключевые слова: преступление, наказание, осуждённый, приговор, оправдание, условия, критерии, испытательный срок, поведение, гуманизм.

OCHILOV Samariddin Kamoliddinovich

The Law Enforcement Academy of the Republic of
Uzbekistan Senior Prosecutor of the Bachelor's Faculty,
E-mail: samarochilov410@gmail.com

THE THEORETICAL CHARACTERIZATION OF THE GROUNDS FOR CONDITIONAL EARLY RELEASE FROM SERVING A SENTENCE

ANNOTATION

The article provides a theoretical description and specific features of the grounds for conditional early release from serving a sentence. It highlights the scientific and theoretical views proposed by researchers on this issue. Theoretical and practical aspects of the grounds for conditional early release have been studied, and relevant research in this area has been analyzed. In addition, the article presents proposals and recommendations aimed at improving legislation and enhancing the effectiveness of law enforcement practices related to conditional early release.

The topic of the article is focused on developing scientific and theoretical conclusions aimed at improving the grounds for applying conditional early release from punishment, which remains a highly relevant issue today. During the course of the research, the legislation defining the grounds for conditional early release, its practical application, as well as the experiences of foreign countries were examined and analyzed, leading to the formulation of new scientific and theoretical perspectives.

Based on the results of the conducted studies, the author provides scientific and theoretical commentary on the grounds for applying the institution of conditional early release from punishment and presents proposals aimed at expanding the types of such grounds. The legal and scientific-theoretical aspects of understanding the grounds for conditional early release are thoroughly covered.

Keywords: crime, punishment, convict, sentence, acquittal, conditions, criteria, probation period, behavior, humanism.

Jinoyat sodir qilganligi uchun jazoga hukm qilingan shaxsni tuzalish yoʻlga oʻtganligini koʻrsatuvchi alomatlar mavjudligi, jazoni oʻtash davomida qonunda belgilangan mezonlar doirasida harakat qilganligi uni jazoni oʻtashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Jazoni oʻtashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishning mazmuni uni qoʻllash asoslarida

namoyon bo'ladi. Mahkumni muddatidan ilgari shartli ozod qilish samaradorligini oshirish aynan uni qo'llash asoslari mukammal bo'lishini taqozo qiladi.

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarini takomillashtirish uchun avvalo uning mazmun-mohiyatini va ahamiyatini ilmiy-nazariy va huquqiy jihatdan tadqiq etish lozim. Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslari to'g'ri qo'llanilishi mahkumni samarasiz jazodan ozod qilish hamda uni axloqan tuzatishda muhim ahamiyat kasb etishi bilan birga axloqan tuzalmagan yoki sodir etgan jinoiy qilmishidan to'g'ri xulosa chiqarmagan mahkumni noto'g'ri jazodan ozod qilishni oldini olishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar tomonidan qayta jinoyat sodir etish holatlari ortib borayotganligiga barham berish qonunchilikdagi jazodan ozod qilish shartlarini og'irlashtirish orqali tegishli munosabat bildirilmoqda. Xususan, qonunchilikka jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilishni qo'llash uchun mahkum amaldagi o'tashi lozim bo'lgan jazo muddatini uzaytirishni nazarda tutadigan o'zgartirishlar kiritilmoqda.

Bizning nazarimizda, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish samaradorligini oshirish uni qo'llash asoslarining mazmun-mohiyatini to'g'ri ifodalashda namoyon bo'ladi. Buning uchun avvalo, qonunchilikdagi jazodan ozod qilish asoslarini ifoda etuvchi normalarga aniqlik kiritish orqali uni takomillashtirish lozim bo'ladi.

Bugungi kunda jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi eng dolzarb masalalardan biri jinoyat sodir etgan shaxslar yoki jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar tomonidan qayta jinoyatlar sodir etilishini oldini olish hisoblanadi.

Sudlar faoliyatiga oid statistik ma'lumotlarda [1] jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar soni 2022-yilda 26753 nafarni, 2023-yilda 33612 nafarni, 2024-yilda 33151 nafarni, 2025-yilning birinchi yarmida 17144 nafarni tashkil etib, jazodan ozod qilishni qo'llash amaliyoti kengayganligini ko'rsatmoqda.

Shunday bo'lsa-da, sudlangan shaxslar tomonidan birgina giyohvandlik bilan bog'liq jinoyatlar sodir etilishi holati tahlil qilinganda, sudlangan shaxslar tomonidan bunday turdagi jinoyatlar sodir etilishi 2020-yilda 3941 nafarni, 2021-yilda 4182 nafarni, 2022-yilda 5825 nafarni, 2023-yilda 6204 nafarni, 2024-yilda 8374 nafarni, 2025-yilning 1-yarmida 4578 nafarni tashkil etgan.

Tadqiqotchilar tomonidan huquqbuzarliklarning oldini olishda huquqiy tarbiya jarayonining ijtimoiy-huquqiy asoslari hamda shaxs ijtimoiylashuvi masalalari tahlil qilingan [2]. Mahkumning axloqan tuzalishida uni ijtimoiy moslashuvi muhim ahamiyatga ega bo'lib, ijtimoiy moslashuv huquqiy tarbiyani ham shakllantirishni nazarda tutadi. Ya'ni, mahkum unga nisbatan tayinlangan jazo yengilrog'i bilan almashtirilganda, yana qayta jinoyat sodir etadigan bo'lsa, bunday hatti-harakatining huquqiy oqibatlarini tushunib yetishi lozim.

Xorijiy olimlarning tadqiqot ishlarida huquqbuzarliklar sonining determenantlari (aniqlovchilari) haqidagi nazariyalar shaxsning bosh suyagi turlari va biologik merosiga e'tibor qaratishdan tortib, oilaviy tarbiya va jamiyatdan nafratlanishgacha bo'lgan holatlarga ko'ra boshqa nazariyalardan farqlanadi [3].

Shartli jazo va sud tomonidan kelgusida tayinlangan jazoni o'tashdan shartli ravishda ozod qilishning yagona jinoiy-huquqiy xususiyatini, ularni amalga oshirishning umumiy asoslarini inobatga olgan holda jazoni o'tashdan ozod qilingan mahkumlarga yuklatilgan majburiyatlarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir [4]. Bunday ilmiy-nazariy qarashlar jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarini qo'llash mahkumning xulq-atvoridagi o'zgarishlardan kelib chiqqan holda amalga oshirilishini ilgari suradi. Aynan, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilishni qo'llash uchun uni qo'llash asoslari yuzaga kelishini taqozo qiladi. Asoslar mavjud emasligi jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni istisno qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 73-modda mazmuniga ko'ra jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash, ozodlikni cheklash yoki axloq tuzatish ishlari jazolari uchun o'rnatilgan tartib-qoida talablarini bajargan va mehnatga halol munosabatda bo'lgan mahkumga nisbatan qo'llaniladi.

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish mahkumning muayyan jazo turi uchun o'rnatilgan tartib-qoida talablarini bajarishi va mehnatga halol munosabatda bo'lishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan rag'batlantiruvchi xususiyatga ega [5].

Jazodan o'tashdan ozod qilish uchun jazoni ijro etish yoki qo'llash maqsadga muvofiq emasligiga jinoyat sodir etgan shaxsning ijtimoiy xavfliligi sezilarli darajada kamayganligi asos bo'ladi [6]. Mazkur ilmiy-nazariy qarashlar mahkumni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun u jazo turi uchun o'rnatilgan tartib-qoidalarini tan olgan va talablarga rioya qilgan bo'lishi hamda mehnatga halol munosabati bilan axloqan tuzalganligini namoyon qilishi lozim bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tushuntirishlarida jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish, jazoni yengilroq jazo bilan almashtirish, faqat sud tomonidan tayinlangan jazoning qonunda nazarda tutilgan qismini o'tash paytida (hukm qonuniy kuchga kirgunga qadar ushlab turilgan, qamoqda, uy qamog'ida saqlangan vaqtni hisobga olgan holda) o'rnatilgan tartib-qoida talablarini bajargan va mehnatga halol munosabatda bo'lgan mahkumlarga nisbatan qo'llanilishi mumkinligi qayd etilgan.

Qonunchilikka ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxs agar ish sudda ko'rilayotgan vaqtgacha sharoit o'zgardi yoki shaxs namunali xulqi, mehnatga yoki o'qishga halol munosabati bilan o'zini ko'rsatib, ijtimoiy xavfliligini yo'qotdi deb e'tirof etilsa, sud uni jazodan ozod qilishi mumkin.

Moddiy asos nuqtayi nazaridan sud tomonidan mahkumning tuzatish uchun jazoni to'liq o'tashni davom ettirishi shart emasligini e'tirof etish kifoya. Biroq, ba'zi olimlar shartli ozod qilishning moddiy asosi mahkumni isloh qilish maqsadiga erishishdir, degan noto'g'ri taxminlarni ilgari suradilar [7].

Shaxsni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish institutini takomillashtirish shaxs hukm qilingan muddatidan ilgari ozod qilinishi mumkin bo'lgan jazo turlari uchun o'rnatilgan tartib qoidalar mazmunini alohida o'rganib chiqish hamda ushbu tartib-qoidalarini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etishni taqozo qiladi.

Tadqiqot mavzusi doirasida jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash asoslarini ilmiy-nazariy va huquqiy xususiyatlarini tahlil qilgan holda yoritish uni mazmunini to'g'ri tushunish hamda huquqni qo'llash amaliyoti samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishga oid normalar tahlili uni qo'llashning quyidagi asoslari mavjud deb hisoblaymiz:

1. Jazo turlarini o'tash uchun o'rnatilgan tartib-qoida talablarini bajarish. Shaxs jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilinishi uchun o'rnatilgan tartib-qoida talablari jazo turlari va ularning xususiyatiga qarab turlicha belgilangan. Masalan, ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tash uchun tartib-qoidalar alohida normativ-huquqiy hujjat bilan belgilangan bo'lsa, Jinoyat kodeksi 73-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan boshqa jazo turlarini o'tashning tartib-qoidalari bevosita O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroya kodeksida belgilangan.

Mazkur norma shaxsni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish turlaridan jazoni o'tash uchun o'rnatilgan tartib-qoidalarining umumiy tamoyillarini belgilaydi. Aynan ushbu majburiyatlar jazoni o'tash uchun o'rnatilgan ichki-tartib qoidalarining umumiy mazmunini ifoda

etadi. Qayd etilgan majburiyatlar bajarilmasligi shaxsni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llashni istisno qiladi.

2. Mehnatga halol munosabatda bo'lish. Mahkumni mehnatga halol munosabatda bo'lishi uni hukm qilingan jazodan tegishli xulosa chiqarganligi, qo'llanilgan jazo chorasini ijobiy samara berganligi, mahkum tuzalish yo'liga o'tganligidan dalolat beradi.

Mehnatga halol munosabat deganda, mahkumlar mehnatga jalb qilinib, o'ziga yuklatilgan mehnat vazifasini va belgilangan normani muttasil, sidqidildan halol bajarib kelayotganligi uning halol mehnat yo'liga o'tib olganligini ko'rsatuvchi mezon hisoblanib, uni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun taqdim qilishga asos bo'ladi. Bu asosni mahkumning jazoni ijro etish va o'tash tartibiga rioya etish majmui sifatida qarash kerak. Bir qancha holatlarda mehnatga halol munosabatda bo'lish (masalan, ozodlikdan mahrum qilish va axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazo tayinlanganda) alohida ahamiyat kasb etishi mumkin [8].

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ozodlikdan mahrum qilish turidagi jazoni ijro etish muassasalarining ichki tartib qoidalarining 399-1-bandida mahkumlarning tuzalish yo'liga o'tganligini aniqlash mezonlari bayon etilgan bo'lib, shunday mezonlar sirasiga mahkumning mehnatga vijdonan munosabatda bo'lishi, belgilangan mehnat normalarini bajarishi, ongli ravishda mustaqil ishlash ko'nikmalarining shakllanganligi ham kiritilgan.

Voyaga yetmaganlarni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 89-moddasi bilan tartibga olinadi. Mazkur moddaga ko'ra, o'n sakkiz yoshga to'lmasdan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum qilishga, ozodlikni cheklashga yoki axloq tuzatish ishlariga hukm qilingan shaxsga nisbatan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish qo'llanilishi mumkin.

Sudlar faoliyatiga oid statistik ma'lumotlarda [1] jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan voyaga yetmaganlar 2020-yilda 133 nafarni, 2021-yilda 236 nafarni, 2022-yilda 546 nafarni, 2023-yilda 725 nafarni, 2024-yilda 831 nafarni, 2025-yilning 1-yarmida 469 nafarni tashkil etganligi voyaga yetmaganlarga nisbatan jazoni o'tashdan ozod qilishning ushbu turini qo'llash yildan yilga oshib borganligini ko'rish mumkin.

Shu bilan birga, sudlangan voyaga yetmagan shaxslar 2020-yilda 499 nafarni, 2021-yilda 1151 nafarni, 2022-yilda 1773 nafarni, 2023-yilda 1911 nafarni, 2024-yilda 2214 nafarni, 2025-yilning 1-yarmida 1255 nafarni tashkil etgan [1]. Sudlangan voyaga yetmaganlar shaxslar soni ortib borayotganligi voyaga yetmaganlarni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash asoslarini takomillashtirishni taqozo qiladi.

Voyaga yetmagan mahkumga nisbatan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash uchun u ozodlikdan mahrum qilish, ozodlikni cheklash yoki axloq tuzatish ishlari jazolarini o'tash uchun belgilangan tartib-qoida talablarini bajargan hamda mehnat va o'qishga halol munosabatda bo'lganligi talab qilinadi.

Mehnatga yoki o'qishga halol munosabat deganda, voyaga yetmaganning halol mehnat qilishi va o'qishga halollik bilan munosabatda bo'lganligi, faqatgina ma'lumot olish uchun o'qishga bo'lgan munosabatigina emas, balki hunar-texnika bilim yurtida o'qishi va o'z malakasini oshirishi ham nazarda tutiladi [9].

Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishga asos bo'ladigan holatlar sifatida voyaga yetganlarni nisbatan farqli ravishda jazo turlari uchun o'rnatilgan tartib-qoida talablarini bajargan va mehnatga halol munosabatda bo'lish bilan birga o'qishga ham halol munosabatda bo'lganligi talab qilinadi.

Mahkumlar ta'limining maqsadi mahkumlarning savodini chiqarish va ularga umumiy o'rta ma'lumot berish, ularni turli kasb-hunar egallashlariga yordam berish, jazoni o'tayotgan vaqtda

ularni ijtimoiy foydali mehnat bilan band qilish va eng asosiysi, ularni ozodlikka chiqqanlaridan so'ng qayta ijtimoiylashuvlarini yengillashtirishdan iborat [10].

Voyaga yetmaganlarni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash asoslari amaldagi qonunchilikka ko'ra faqatgina voyaga yetmaganni o'qishga halol munosabatda bo'lganligi talabi bilan voyaga yetganlarni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslaridan farq qiladi. Bizning nazarimizda, voyaga yetmaganlarning fiziologik va kriminologik aspektlariga ko'ra voyaga yetganlarga nisbatan voyaga yetmaganlarni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilishni qo'llash asoslari asoslarining turlarini kengaytirish lozim.

Xorijiy mamlakatlar jinoyat qonunchiligida jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslari batafsilroq va mahkumning xulq-atvori xususiyatiga chuqurroq yondoshgan holda bayon etilganligini kuzatishimiz mumkin.

Xususan, Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 79-moddasida mahkumning jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish to'g'risidagi iltimosini ko'rib chiqishda sud mahkumning xatti-harakatlarini, uning jazoni o'tash davrida o'qish va mehnatga bo'lgan munosabatini, shu jumladan mavjud rag'batlantirish va jazolash, mahkumning sodir etilgan harakatga munosabati va boshqa ijtimoiy foydali holat va xususiyatlarni inobatga olishi nazarda tutilgan [11].

Belorus Respublikasi Jinoyat kodeksining 90-moddasida mahkumga nisbatan jazni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish faqat o'zini tuzalganligini isbotlovchi xatti-harakatlariga asosan qo'llanilishi mumkinligi bayon etilgan [12].

Moldova Respublikasi Jinoyat kodeksining 91-moddasiga ko'ra ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tayotgan shaxsga, agar u jazoni ijro etishning individual dasturini bajargan bo'lsa, shaxs sudlangan jinoyat natijasida etkazilgan zararni to'liq qoplagan bo'lsa jazodan muddatidan oldin shartli ravishda ozod qilish mumkin [13].

Milliy jinoyat qonunchiligimizda mahkumni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslari qayta ko'rib chiqilib, ushbu asoslar mahkumning tuzalish yo'liga o'tganligi kompleks baholash imkonini beradigan ijtimoiy foydali faoliyat bilan bandligi, muayyan natijalarga yoki yutuqlarga erishganligi, jamiyat uchun foydali bo'lgan naf keltirganligi, tuzalish yo'liga o'tganligini tasdiqlovchi holatlar nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda takomillashtirilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqot va tahlillar natijasi ko'ra, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish asoslarini takomillashtirish borasida quyidagi takliflar bildiriladi:

birinchidan, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilishda "mahkumning tuzalish yo'liga o'tganligini tasdiqlovchi holatlar mavjudligi va ijtimoiy foydali faoliyatda band bo'lganligi"ni umumiy asos sifatida e'tirof etish;

ikkinchidan, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish asoslari sirasiga nomunosib yoki nojo'ya xatti-harakatlardan o'zini tiyganligi, ta'lim olish va tadqiqot bilan shug'ullanganligini (ta'lim muassasalarida o'qish, o'quv kurslarida qatnashish, kasb o'rganish, ilmiy ish, ixtirolar, tadqiqot loyihalari va h.k.), faoliyatda (shaxsiy va kasbiy) natijalarga yoki yutuqlarga erishganligini (oilalar qurish, mol-mulkka ega bo'lish, o'qishni tamomlash, ishga joylashish, musobaqa va ko'rik-tanlovlarda g'olib bo'lganligi va h.k.) kiritish;

uchinchidan, Jinoyat kodeksi 73-moddasining 2-qismini "Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish munosib xulq-atvori bilan ijobiy natijalarga erishgan va ijtimoiy foydali faoliyatda band bo'lgan mahkumga nisbatan qo'llaniladi" degan mazmunda o'zgartirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Sudlar faoliyati bo'yicha statistik ko'rsatgichlar. Rasmiy veb-sayt: stat.sud.uz.
2. Amirov Z.A. Huquqbuzarliklarning oldini olishda huquqiy tarbiyaning roli. Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi. – T., 2018. – 50 b.
3. Gary S. Becker. Crime and Punishment: An Economic Approach. University of Chicago and National Bureau of Economic Research. 1974. 55 pages., pg 9. Chapter URL: <http://www.nber.org>.
4. Ефремова И.А. Институт освобождения от наказания в теории уголовного право, законодательной и судебной практики. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Саратов, 2018. – С.261.
5. Turgunboyev E.O. Jazodan ozod qilish institutini takomillashtirish masalalari. Yuridik fanlar doktori (DSc) dissertatsiyasi. Toshkent davlat yuridik universiteti. – Toshkent, 2023. –B.112.
6. Российское уголовное право. Общая часть : учебник / под ред. Г. А. Есакова. – Москва: Проспект, 2019. – С.332.
7. Щерба Д.А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: вопросы теории и практика: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Хабаровск, 2007. – С.21, 201.
8. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 2. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan. – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti. – T.: "Complex Print", 2018. – B.229.
9. M.X.Rustambayev. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. Umumiy qism. – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021. –B.746.
10. Тураханова Д.А. Вопросы образования в пенитенциарной системе (на примере мирового опыта). Современное образование/Современное образование, - 2020, 4 (89). -С.42.
11. Законы, кодексы и нормативно-правовые акты российской федерации. Уголовный кодекс Российской Федерации. <https://legalacts.ru/kodeks/UK-RF>
12. Национальный центр законодательства и правовой информации Республики Беларусь, 2003-2025. Источник: <https://pravo.by/document>.
13. Информационная система Континент. Уголовный кодекс Республики Молдова. <https://continent-online.com>.

RAXMANOV Shuxrat Naimovich

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro huquq va inson huquqlari kafedrasini mudiri,
yuridik fanlar doktori, dotsent
E-mail: shuxratjon@gmail.com

XALQARO TASHKILOTLAR DIPLOMATIK HUQUQINING TAVSIYAVIY MANBALARI (NAZARIY-AMALIY TAHLIL)

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): RAXMANOV Sh.N. Xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining tavsiyaviy manbalari (nazariy-amaliy tahlil) // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2024) B. 83-90.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola zamonaviy xalqaro huquqda xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining o'рни va ahamiyatini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan va xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning huquqiy kuchini aniqlash, ularning majburiy yoki tavsiyaviy tabiatini farqlash, shuningdek, xalqaro huquq manbalari tizimidagi o'rnini belgilashdan iborat. Maqolada BMT Xavfsizlik Kengashi va Bosh Assambleyasi qarorlarining yuridik tabiati, xalqaro tashkilotlarning ichki huquqini shakllantirish jarayonlari, normativ rezolyutsiyalarning mezonlari hamda ularning amaliy ahamiyati batafsil ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining turli toifalari ajratib ko'rsatilib, ularning xalqaro huquq tizimiga ta'siri ham nazariy, ham amaliy nuqtayi nazardan baholanadi. Maqolada xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalari nafaqat xalqaro huquq amaliyoti elementlari sifatida, balki diplomatik huquqning mustaqil manbai sifatida ham o'rganilib, ularning xalqaro tartibga solish mexanizmlarining rivojlanishidagi dolzarb roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro tashkilotlar, diplomatik huquq, rezolyutsiyalar, normativ aktlar, xalqaro huquq manbalari, BMT, majburiy qarorlar, tavsiyaviy qarorlar.

РАХМАНОВ Шухрат Наимович

Заведующий кафедрой Международного права и
прав человека Ташкентского государственного
юридического университета,
доктор юридических наук, доцент
E-mail: shuxratjon@gmail.com

РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРАВА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

АННОТАЦИЯ

Настоящее исследование посвящено комплексному анализу роли и правового значения резолюций международных организаций в современной системе международного права. В работе проводится детальное определение юридической силы решений, принимаемых международными институтами, с акцентом на разграничение их обязательного и рекомендательного характера, а

также на выявление их места в иерархии источников международного права. Особое внимание уделено юридической природе резолюций Совета Безопасности и Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций, механизмам формирования внутреннего права международных организаций, а также критериям нормативных резолюций и их практической значимости. В статье систематизированы различные виды резолюций, проанализировано их воздействие на развитие международно-правовой системы как с теоретической, так и с практической точек зрения. Резолюции международных организаций рассматриваются не только в качестве элементов международно-правовой практики, но и как самостоятельный источник дипломатического права, что подчеркивает их актуальную роль в эволюции механизмов международного регулирования.

Ключевые слова: международные организации, дипломатическое право, резолюции, нормативные акты, источники международного права, ООН, обязательные решения, рекомендательные решения.

SHUKHRAT Rakhmanov

Head of the International Law and Human Rights
Department of the Tashkent State University of Law
Associate Professor, Doctor of Law
E-mail: shuxratjon@gmail.com

RECOMMENDATORY SOURCES OF DIPLOMATIC LAW OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS (THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS)

ANNOTATION

This article is devoted to a comprehensive analysis of the role and significance of resolutions of international organizations in contemporary international law. It aims to determine the legal force of decisions adopted by international organizations, to distinguish between their binding and recommendatory nature, and to clarify their place within the system of sources of international law. The article examines in detail the legal nature of the decisions of the UN Security Council and the General Assembly, the processes of forming the internal law of international organizations, the criteria of normative resolutions, as well as their practical importance. The study identifies different categories of resolutions of international organizations and evaluates their impact on the international legal system from both theoretical and practical perspectives. Resolutions of international organizations are analyzed not only as elements of international legal practice but also as an independent source of diplomatic law, which highlights their current role in the development of international regulatory mechanisms.

Keywords: international organizations, diplomatic law, resolutions, normative acts, sources of international law, UN, binding decisions, recommendatory decisions.

Zamonaviy davrda xalqaro munosabatlarni tartibga solishning eng maqbul usullaridan biri sifatida xalqaro tashkilotlar qarorlarining roli ortib bormoqda. O'zbekiston hamkorligining ko'p qirraliligi mamlakatimizning barcha darajadagi xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlarni yanada mustahkamlash va rivojlantirishga bo'lgan intilishi bilan belgilanadi. O'z navbatida, bu boradagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlariga urg'u bergan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, Islom hamkorlik tashkiloti, Turkiy kengash va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlar doirasida ko'p tomonlama hamkorlikni jadallashtirishni davom ettirishimiz zarur" deb ta'kidlab o'tadi [1].

Xalqaro tashkilotlarning samaradorligi, jumladan, bunday qarorlar qabul qilishning tezkorligi, ular yordamida xalqaro munosabatlarning ancha keng doirasini tartibga solish imkoniyati va boshqa bir qator omillar bilan izohlanadi.

Xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining subyekti xalqaro tashkilotlar hisoblanishi tufayli, shunga mos ravishda, ushbu tarmoqning manbalari qatorida xalqaro tashkilotlarning qarorlari ham alohida ta'kidlanadi va o'z navbatida xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining yuridik kuchi masalasi kun tartibiga chiqadi. Bu masala yuzasidan G.I. Tunkin shunday yozgan edi: "Xalqaro munosabatlarda ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlarning normativ tavsiyalarining roli shubhasiz ortib bormoqda. Shuning uchun ularning huquqiy tabiati va dolzarb ahamiyatini belgilash ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega [2, B.159]. Christine Chinkin ta'kidlaganidek, "xalqaro tashkilotlar normativ faoliyati orqali xalqaro huquqning rivojlanishiga muhim hissa qo'shmoqda" [3].

Yuqoridagilarga ko'ra, xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining yuridik kuchi va mohiyati nimada degan savolga javob berish zarur. Xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquq ijodkorligi jarayonida u yoki bu shaklda ishtirok etish faktini ko'pchilik xalqaro huquqshunoslari tan oladi. Shu munosabat bilan, P.N. Biryukov "hozirgi vaqtda xalqaro huquq normalarini yaratishning yangi usuli – xalqaro tashkilotlar va organlarning rezolyutsiyalarini qabul qilish orqali faol ravishda tarqaldi" deb ta'kidlaydi [6].

Xalqaro tashkilotlar tomonidan huquqiy norma qabul qilish shakllari doirasi juda keng: davlatlarga ko'p tomonlama shartnomalar tuzishda ko'maklashishdan tortib, a'zo-davlatlar uchun majburiy xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga olgan bir tomonlama qarorlarigacha bo'lib, bu orqali xalqaro tashkilotlar nafaqat davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, balki xalqaro huquq tizimini rivojlantirish va umum e'tirof etilgan huquqiy me'yorlarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro tashkilotning huquq ijodkorligi jarayoni huquqiy normalarni yaratish, shuningdek, ularni yanada takomillashtirish, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan faoliyatni o'z ichiga oladi.

Xalqaro tashkilotlarning qarorlari, qoida tariqasida, tavsiyaviy xususiyatga ega rezolyutsiyalar shaklida qabul qilinadi. Shu bilan birga, xalqaro huquq manbayining zaruriy xususiyati majburiylik hisoblanadi, ya'ni huquq subyektlarining xatti-harakatlarini belgilovchi qoidalarni shakllantirish bo'lib, ularni bajarmaganlik uchun aybdor subyektga nisbatan xalqaro-huquqiy javobgarlik choralari qo'llanilishi mumkin. Shunga qaramay, zamonaviy xalqaro huquq doktrinasida xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining ayrim toifalari xalqaro huquqning manbayi sifatida e'tirof etiladi degan fikrlar o'z tasdig'ini topgan. Shu munosabat bilan, xalqaro tashkilotlarning ichki va tashqi huquqiga oid majburiy qarorlari xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining manbasi hisoblanadi, deb ta'kidlash mumkin.

Xalqaro-huquqiy adabiyotlarda xalqaro tashkilotlar qarorlarining yuridik kuchiga oid ko'plab fikrlar bildirilgan. Shu bilan birga, tashkilotning ichki tashkiliy-huquqiy masalalar bo'yicha qarorlarining majburiylikligiga shubha yo'q. Bunday qarorlar tashkilot va uning a'zolari uchun majburiy deb tan olinadi. Xalqaro tashkilotlarning amaliyoti ham ularning ichki huquqlari bilan bog'liq masalalar bo'yicha qabul qilgan qarorlari a'zo-davlatlar uchun majburiy ekanligini ko'rsatadi. Masalan, Yevropa Kengashi Ustavining 16-moddasiga muvofiq, Vazirlar qo'mitasi Yevropa Kengashining ichki tashkiliy-huquqiy va faoliyatini olib borish tartibiga tegishli har qanday masala bo'yicha majburiy qarorlar qabul qiladi.

Xalqaro tashkilotlar organlarining tashkilot maqsadlarini bevosita amalga oshirish masalalari bo'yicha qarorlarining yuridik kuchiga nisbatan vaziyat biroz boshqacha. Bu masala bo'yicha turli nuqtai nazarlar mavjud. Masalan, V.Moraveskiy "xalqaro tashkilotning organlari tomonidan tashqi vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan yuridik qoidalar uning a'zolari tomonidan majburiy

ravishda bajarilishi kerak” deb hisoblaydi [4, B.151]. Shu bilan birga, N.B.Krilovning soʻzlariga koʻra, “tashkilot ustavlarini ishlab chiqishda taʼsischilar tashkilot faoliyatining asosiy masalalari boʻyicha qarorlari kelajakda ular bilan qanchalik bogʻliqligini diqqat bilan hal etishadi. Xalqaro tashkilotlarga mohiyatiga koʻra majburiy aktlar qabul qilish imkoniyatini berish masalasida davlatlar juda ehtiyotkorlik bilan yondashadilar. Shuning uchun, hatto mantiqiy jihatdan ham, davlatlar tashkilotga majburiy hujjatlarni qabul qilish huquqini bermoqchi boʻlsa ham, buni ustavda aniq koʻrsatmaslikni tasavvur qilib boʻlmaydi. Shuni ham yodda tutish kerakki, xalqaro huquq subyektlari oʻrtasidagi kelishuv huquqiy normalarni yaratishning yagona usuli hisoblanadi. Binobarin, agar davlatlar tizimlararo tashkilot qarorlariga boʻysunishga rozi boʻlganida, ular buni albatta ustavda ifodalagan boʻlardi» [5, B.90-91].

Shu munosabat bilan biz toʻxtalib oʻtmoqchi boʻlgan birinchi masala – xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining yuridik kuch manbaidir. Ushbu masala boʻyicha P.N.Biryukov taʼkidlaganidek, “xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining yuridik kuchi ularning ustavi bilan belgilanadi. Aksariyat tashkilotlarning ustavlariga koʻra, ular organlarining rezolyutsiyalari tavsiyaviy xarakterga ega” [6]. Xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining yuridik kuchi tashkilotning ustavi orqali vujudga kelishini maʼqullagan holda, biz P.N.Biryukovning ikkinchi banddagi fikriga qoʻshilmaymiz, chunki koʻpgina xalqaro tashkilotlar asosiy yoki oliy organlariga majburiy vakolatlarni, shu jumladan muayyan toifadagi masalalar boʻyicha majburiy qarorlar qabul qilish vakolatini beradi. Shu munosabat bilan V.Moraveskiy “tashqi tartibga solish – davlatlar oʻrtasidagi hamkorlik mexanizmi sifatida xalqaro tashkilotning normal faoliyat olib borishini taʼminlash uchun zarur boʻlgan funktsiya hisoblanmaydi”, deya taʼkidlaydi. Bu xalqaro tashkilot tomonidan oʻz vakolatlari doirasida nazariy jihatdan xalqaro munosabatlarni shakllantirishning mumkin boʻlgan usullaridan biridir. Shuning uchun xalqaro tashkilot tashqi tartibga solish xususiyatiga ega xalqaro huquq normalarini oʻrnatish huquqiga faqatgina davlatlarning tegishli ustav qoidalarini tasdiqlash orqali ifodalangan roziligi asosidagina ega boʻlishi mumkin [4].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ikkita asosiy savol dolzarb ahamiyatga ega boʻladi:

*Birinchi*dan, xalqaro tashkilotlarning taʼsis (nizom) hujjatlarida ular rezolyutsiyalarining (qarorlarining) yuridik kuchiga oid qoidalar mavjudmi?

*Ikkinchi*dan, xalqaro tashkilotlarning taʼsis (nizom) hujjatlarida irodani ifodalash shakllari yoki tashkilotga aʼzo-davlatlarning yoki xalqaro tashkilotning oʻz xohish-irodasi toʻgʻrisidagi qoidalar mavjudmi?

Birinchi savolga javob berar ekanmiz, takror aytamizki, xalqaro tashkilotlarning mutlaq koʻpchiligi asosiy yoki oliy organlarga majburiy vakolatlar beradi, jumladan, muayyan toifadagi masalalar boʻyicha majburiy qarorlar qabul qilish masalasida. Shunday qilib, masalan, BMT Xavfsizlik Kengashining individual qarorlarining majburiyligi BMT Nizomidan kelib chiqadi. Nizomning 25-moddasiga muvofiq, Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalari barcha davlatlar tomonidan bajarilishi majburiy boʻlgan xatti-harakatlar qoidalari hisoblanadi. Biroq, BMT Bosh Assambleyasi yoki BMTning boshqa organlari rezolyutsiyalari koʻp hollarda xalqaro huquq manbalari sifatida qaralmaydi.

Bunda BMT Nizomining 11-moddasiga havola qilinadi, unga koʻra ushbu organlarning qarorlari tavsiyalar sifatida baholanadi. Biroq, yana bir nuqtai nazar mavjud boʻlib, unga koʻra xalqaro organlarning qarorlari, xususan, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan bir ovozdan qabul qilingan qarorlar, agar ushbu qarorlar tashkilot Nizomiga asoslangan boʻlsa va nizom qoidalarining talqini boʻlsa, majburiy deb hisoblanishi mumkin va shunday deb hisoblanishi kerak. Baʼzi olimlar bu yoʻnalishda “BMT Bosh Assambleyasining deklaratsiyalar deb ataladigan baʼzi rezolyutsiyalarida BMTga aʼzo-davlatlarning oʻzaro munosabatlari uchun kelishilgan qoidalar mavjud boʻlib, ular

allaqachon mavjud xalqaro-huquqiy normalarni (shartnoma yoki odatlarni) takrorlaydi, lekin aniqroq shaklda, yoki yangi imperativ retseptlarni ifodalaydi” deya ta’kidlab o’z fikrlarini ma’lum qiladilar. Bunday hujjatlarga 1960-yildagi Mustamlaka mamlakatlar va xalqlarga mustaqillik berish to’g’risidagi deklaratsiyaning mustamlakachilikni to’liq taqiqlash va barcha hokimiyatni qaram hududlardagi xalqlarga o’tkazish choralari ko’rish to’g’risidagi qoidalar kiradi. Yana bir misol sifatida BMT Bosh Assambleyasi tomonidan BMT Nizomining 108-moddasi asosida Nizomning ayrim moddalariga o’zgartirishlar kiritish (shunga o’xshash normativ xarakterdagi rezolyutsiyalar 1963, 1965, 1971-yillarda qabul qilingan)ni keltirish mumkin.

Shunday qilib, ta’kidlashimiz mumkinki, barcha hollarda ham ta’sis (nizom) hujjatlarida xalqaro tashkilot rezolyutsiyalarining majburiy kuchi to’g’risidagi qoidalar mavjud. Rezolyutsiyalar bunday xususiyatga ularni amalga oshirish jarayonida ham a’zo-davlatlar tomonidan ularning majburiyligini tan olish orqali ega bo’lishi mumkin. Shu munosabat bilan professor P.N. Biryukov normativ rezolyutsiyalarning ikkita guruhini ajratib ko’rsatadi:

1) ushbu tashkilotning organlari uchun majburiy bo’lgan qoidalarni belgilovchi rezolyutsiyalar (organlarning nizomlari, tashkilotning budjetini shakllantirish to’g’risidagi rezolyutsiyalar, ushbu tashkilot faoliyatini tartibga soluvchi normalar va boshqalar). Ushbu xalqaro normalar ma’lum bir tashkilotning ichki qonunchiligining bir qismini tashkil qiladi;

2) xalqaro va/yoki davlat milliy qonunchiligining havolaki normalari kuchiga asosan yuridik majburiy xususiyatga ega bo’luvchi rezolyutsiyalar [6].

Yuqorida berilgan ikkinchi savolga murojaat qilib, xalqaro huquq doktrinasida quyidagi qoida tan olinishini ta’kidlash mumkin: davlatlar xalqaro tashkilotlarni tuzib, ularning huquq va majburiyatlarga ega bo’lish, xalqaro huquq normalarini yaratish va qo’llashda ishtirok etish, xalqaro huquq normalariga a’zo-davlatlar tomonidan rioya etilishini nazorat qilish layoqatini e’tirof etgan holda, ularga muayyan huquq va muomala layoqatini beradi.

Shunday qilib, xalqaro tashkilotlarning ta’sis hujjatlarida nafaqat qarorlarining yuridik kuchi to’g’risidagi qoidalar, balki qonun ijodkorligi uchun irodani ifodalash shakllari ham qayd etilgan.

Shu munosabat bilan biz E.S. Krivchikovaning “a’zo davlatlarning kelishilgan irodasi ifodasini xalqaro tashkilotlar qarorlarida kuzatish mumkin” [7] degan gapiga to’liq qo’shila olmaymiz. V.N. Zaxarova ta’kidlaganidek: “Xalqaro tashkilotlarning rezolyutsiyalari xalqaro huquqning mustaqil subyekti sifatidagi xalqaro tashkilot irodasining bir tomonlama ifodalanishi, uning irodasini amalga oshirishning konkret ifodasi natijasidir” [8, B.13].

Shu bilan birga, irodaning bunday bir tomonlama ifodalanishi mazkur tashkilotga a’zo-davlatlarning ta’sis aktida ifodalangan irodasi kelishilganligi bilan bog’liq. Normativ rezolyutsiyalarni qabul qilish kabi harakatlar xalqaro tashkilot tomonidan, agar bu uning ta’sis hujjatida nazarda tutilgan bo’lsa, amalga oshirilishi mumkin. Shunday qilib, bu holda yangi qoidaning paydo bo’lishi pirovard natijada xalqaro huquqning suveren subyektlari o’rtasidagi kelishuvga asoslanadi [9, B.58].

Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar ichki huquq normalarining mutlaq ko’pchiligi xalqaro huquq subyektlari irodasini muvofiqlashtirish yo’li bilan emas, balki xalqaro tashkilotlar organlari tomonidan majburiy bo’lgan qarorlarni qabul qilish yo’li bilan qabul qilinadi. Ushbu pozitsiyalardan biz professor S.V. Chernichenkoning “tashkilotning ichki hayotini tartibga soluvchi qoidalar tashkilotga a’zo davlatlar o’rtasidagi kelishuv natijasidir” degan tasdig’iga qo’shila olmaymiz [10]. Chunki bu qoidalar asosan xalqaro tashkilot organlari tomonidan mustaqil norma ijodkorligi natijasidir.

Xalqaro tashkilot organlari tomonidan ichki huquq normalarini qabul qilish jarayoni xalqaro huquqning boshqa normalarini yaratishdan sezilarli darajada farq qiladi. Bu yerda davlatlarning ushbu xulq-atvor qoidasini majburiy deb tan olishga roziligi vaqt o’tishi bilan xalqaro huquq

normasining yaratilishidan oldin bo'ldi va "mohiyatan Nizomning qabul qilinishi bilan birlashadi", chunki ta'sis hujjatlari, qoidaga ko'ra, xalqaro tashkilotlarning ichki huquqining yuridik jihatdan majburiy bo'lgan normalari uchun asos yaratadi.

Hozirgi vaqtda xalqaro tashkilotlarning norma ijodkorligi faoliyatining ikkita tarkibiy qismi mavjudligi to'g'risidagi qoida keng e'tirof etilgan: a) xalqaro huquqni yaratishda bevosita ishtirok etish; b) davlatlarning qonun ijodkorligi jarayonida ishtirok etish.

Shu o'rinda, xalqaro tashkilotlarning o'zlari xalqaro huquq normalarini o'z ichiga olgan hujjatlarni bevosita va bir tomonlama qabul qila oladimi, degan savolga to'xtalib o'tmoqchimiz. Bu savolga turli mualliflar maxsus ishlarda ham ijobiy, ham salbiy javob berishadi. Masalan, S.A. Malinin va T.M. Kovaleva ta'kidlaganidek, "xalqaro tashkilotning xalqaro huquq normalarini yaratishdagi ishtiroki uning normalarni shakllantirishdagi yordamchi funksiyalarini amalga oshirishni emas, balki amaldagi norma ijodkorligini to'liq ochib beradi" [9]. Akademik G.I. Tunkin "Bosh Assambleya ... faqat tor doiradagi, asosan tashkiliy va moliyaviy masalalar bo'yicha majburiy qarorlar qabul qilishi" ga ishora qilib, boshqa pozitsiyani egallaydi, ammo keyinchalik "Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi rezolyutsiyalarida ishlab chiqilgan normalar odat qoidalari qanday shakllansa, xuddi shunday xalqaro huquq normalariga aylanishi mumkin" deb ta'kidlaydi [2]. Martti Koskenniemi ham quyidagicha yozadi: "Xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalari xalqaro odatiy huquqning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi" [10].

BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyasining normativ rezolyutsiyalar qatoriga tegishli yoki tegishli emasligini aniqlash uchun ikkita shart boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi, deb hisoblaymiz: a) rezolyutsiyalar huquqiy normalarni yaratishi kerak; b) bunday rezolyutsiyalar ta'sis akti – BMT Nizomi doirasida qabul qilinishi kerak.

BMT Xavfsizlik Kengashi va Bosh Assambleyaning norma ijodkorligida (albatta, cheklangan chegaralarda) BMTning barcha a'zolarining umumiy yig'ilishi sifatida ishtirok etish imkoniyati tan olinishi kerak. Hech bo'lmaganda, Bosh Assambleya rezolyutsiyalari ayrim toifalarining majburiy kuchini shubha ostiga qo'yish qiyin. Xuddi shunday, ular orasida umummajburiy huquq normalarini o'z ichiga olgan rezolyutsiyalar mavjudligini ham inkor etib bo'lmaydi.

Shunday qilib, bizning fikrimizcha, xalqaro tashkilotlarning majburiy rezolyutsiyalarni qabul qilish layoqatini tan olgan mualliflarning pozitsiyasi yaxshiroq asoslanadi va bundan tashqari, xalqaro-huquqiy amaliyot bilan ham tasdiqlanadi. Shu munosabat bilan, V.M. Shumilov qayd etadiki, "Xalqaro tashkilotlarning qarorlari (rezolyutsiyalari) bir necha turdagi normalarni o'z ichiga oladi, masalan: xalqaro iqtisodiy huquqning amaldagi odatiy-huquqiy tamoyillari va normalari; davlatlarning roziligi (*opinio juris*) natijasida doimiy amaliyot va pretsedentlarsiz xalqaro huquqning odat normalariga aylangan yangi tamoyillari va normalar; axloqiy-siyosiy xarakterdagi yuqori majburiy kuchga ega bo'lgan siyosiy (tavsiyaviy) normalar (yumshoq huquq)" [11, B.43-44].

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, xalqaro tashkilotlarning rezolyutsiyalarida, shubhasiz, xalqaro huquqning yangi manbalariga, jumladan, xalqaro tashkilotlarning diplomatik huquqiga ham havola qilinadi. Biroq, "davlatlararo munosabatlarga oid hukumatlararo tashkilotlarning rezolyutsiyalari (qaror va tavsiyalari)ning ahamiyati to'g'risidagi masala yetarlicha o'rganilmagani" ham shubhasizdir. Bu, eng avvalo, xalqaro tashkilotlarning qanday rezolyutsiyalari xalqaro huquqning, jumladan, xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining manbasi sifatida tan olinishi masalasidir.

Aksariyat mualliflar bunday manba sifatida xalqaro tashkilotlarning majburiy rezolyutsiyalarini ko'rsatadilar [12]. Shu bilan birga, xalqaro huquq manbalariga yoki xalqaro tashkilotlarning qarorlariga bag'ishlangan yoki ularga ta'sir ko'rsatadigan yuqoridagi va boshqa ishlarning aksariyatida xalqaro huquqning manbasi sifatida xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining qaysi turlari tan olinishi aniqlanmagan.

Shunday qilib, qat'iy ma'noda xalqaro huquqning, shu jumladan xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining manbalari bo'lmagan rezolyusiya-tavsiyalari huquqni qo'llash amaliyotiga kiritilgan. Ushbu qarorlar odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

birinchidan, yangi qoidalarini belgilovchi deklaratsiyalar (masalan, BMT Bosh Assambleyasining yangi xalqaro iqtisodiy tartibni o'rnatishga qaratilgan deklaratsiyalari);

ikkinchidan, davlatlar o'rtasidagi hamkorlikning muayyan sohasini rivojlantirish dasturlari (masalan, Jahon banki – XVJ tomonidan qabul qilingan alohida davlatlar iqtisodiyotini tarkibiy moslashtirish dasturlari);

uchinchidan, davlatlarning maxsus xalqaro-huquqiy tartibga solish sohasidagi xulq-atvor kodekslari (masalan, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining odob-axloq kodeksi).

Xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining so'nggi, mustaqil turini xalqaro tashkilotlarning majburiy (normativ) rezolyutsiyalari tashkil etadi va BMT Ustavining 25-moddasi matnidan kelib chiqilsa, bunday rezolyutsiyalarning yorqin misoli BMT Xavfsizlik Kengashining rezolyutsiyalari bo'lishi mumkin. Hozirda Xavfsizlik Kengashi normativ xarakterdagi majburiy rezolyutsiyalarni qabul qilishi mumkinligiga shubha yo'q. N.I.Kostenko, shuningdek, "Nizomning VII bobiga muvofiq qabul qilingan Xavfsizlik Kengashining qarorlari barcha davlatlarni sud qarorlarini ijro etish choralari ko'rishga majbur qiladi", deb ta'kidlaydi [13].

Jan Klabbers bu borada "xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining huquqiy kuchi ularning qabul qilinish jarayoni, mazmuni va maqsadlariga bog'liq" deb ta'kidlaydi [14].

Xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalarining quyidagi turlari xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining manbalari sifatida e'tirof etiladi:

- Xalqaro tashkilotlarning reglamenti/tartib qoidalari;
- Xalqaro tashkilotlarning qonuniy kuchga ega deb topilgan rezolyutsiyalari;
- Xalqaro tashkilotlarning majburiy (normativ) rezolyutsiyalari.

Xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalari o'zining yuridik kuchi va mohiyatiga ko'ra xalqaro-huquqiy hujjatlar hisoblanadi va muayyan mezonlarga javob bergan taqdirda xalqaro tashkilotlar diplomatik huquqining manbalari sifatida e'tirof etilishi mumkin. Bu mezonlar quyidagilardan iborat:

– Rezolyusiyaning yuridik jihatdan majburiyligi ta'sis (ustav) hujjati matnidan kelib chiqishi yoki xalqaro huquq subyektlari tomonidan rasman tan olinishi lozim.

– Xalqaro tashkilot rezolyusiya faqat a'zo-davlatlarning irodasiga ko'ra emas, balki tashkilotning ta'sis hujjatidan kelib chiquvchi o'z huquqiy irodasi orqali ham yuridik jihatdan majburiy tusga ega bo'lishi mumkin.

– Xalqaro tashkilotlarning rezolyutsiyalari faqat huquqni qo'llash aktlari bo'libgina qolmay, balki normativ hujjatlar sifatida ham baholanadi.

– Ular nafaqat tashkilotning ichki huquq hujjatlari, balki xalqaro huquq normalariga ham normativ xususiyat beradi.

– Normativ rezolyutsiyalar faqat a'zo-davlatlar uchun emas, balki xalqaro tashkilotning o'zi uchun ham huquq va majburiyatlar yuzaga keltiradi.

– Bajarilishi majburiy bo'lgan rezolyutsiyalar xalqaro huquq manbasi sifatida nafaqat a'zo-davlatlar, balki xalqaro huquqning boshqa subyektlari uchun ham huquq va majburiyatlar yuzaga keltiradi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 29.12.2020 // URL: <https://president.uz/uz/lists/view/3324>. (Murojaat qilingan sana: 10.08.2025).

2. Тункин Г.И. Теория международного права / Под. общ. ред. Н.Л. Шестакова. – М.: Изд-во «Зерцало», 2000.

3. Chinkin C. Sources of International Law // International Law / Ed. by M. Evans. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
4. Моравецкий В. Функции международной организации. – М.: Прогресс, 1976.
5. Крылов Н.Б. Правотворческая деятельность международных организаций. – М.: Наука, 1988.
6. Бирюков П.Н. Обязательные резолюции международных организаций // Международное право: Учеб. пособие. – М.: Юрист, 1998.
7. Кривчикова Э.С. Основы теории права международной организации: Учеб. пособие. – М., 1989.
8. Захарова В.Н. Выполнение обязательств, вытекающих из международного договора. – М.: Международные отношения, 1987.
9. Малинин С.А., Ковалева Т. М. Правосубъектность международных организаций // Правоведение. – 1992. – №5.
10. Koskeniemi M. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
11. Шумилов В.М. Международное публичное экономическое право: Учеб. пособие. – М.: НИМП, 2001.
12. Рахманов Ш.Н. Резолюции международных организаций: международно-правовой и источниковедческий анализ. Монография. – Т.: УМЭД Пресс, 2013. – 160 с.
13. Костенко Н.И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2004.
14. Klabbbers J. An Introduction to International Organizations Law. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

АКМАЛОВ Шаислам Икрамович

доцент, кандидат политических наук,
кафедра «Международные отношения»,
Международная академия
исламоведения Узбекистана

РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН И ОРГАНИЗАЦИЯ ИСЛАМСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА: ШТРИХИ К НЫНЕШНЕМУ СОСТОЯНИЮ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ ПЕРСПЕКТИВАМ

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): АКМАЛОВ Ш. И. Республика Узбекистан и Организация исламского сотрудничества: штрихи к нынешнему состоянию двусторонних отношений и их перспективам // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) С. 91-97.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается сотрудничество Республики Узбекистан с Организацией исламского сотрудничества (ОИС) в контексте формирования внешнеполитического курса страны после обретения независимости в 1991 году. Автор анализирует многовекторную стратегию Узбекистана, направленную на укрепление национальных интересов и интеграцию в исламский мир, а также исследует этапы взаимодействия с ОИС с точки зрения политических, экономических, культурных и правозащитных аспектов.

В работе проведено сравнение различных научных подходов. Западные исследователи рассматривают участие Узбекистана в ОИС как инструмент укрепления международной легитимности и балансирования между Востоком и Западом, тогда как региональные ученые акцентируют внимание на практических выгодах культурного и экономического сотрудничества.

Рассматриваются такие направления, как участие Узбекистана в деятельности Исламского банка развития (ИБР) и Исламская организация по вопросам образования, науки и культуры (ИСЕКО), проведение 43-й сессии Совета министров иностранных дел ОИС в Ташкенте (2016), принятие Ташкентской декларации о правах молодежи (2019), а также признание Бухары и Хивы столицами исламской культуры. Эти события отражают возрастающую роль страны в исламском мире и международных инициативах по устойчивому развитию, образованию и защите прав человека.

Ключевые слова: Организация исламского сотрудничества, внешняя политика, многовекторность, религиозное наследие, права человека, ИСЕКО, Исламский банк развития, Ташкентская декларация, культурная дипломатия.

AKMALOV Shaislam Ikramovich

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
 "Xalqaro munosabatlar" kafedrası dotsenti,
 siyosiy fanlar nomzodi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA ISLOM HAMKORLIK TASHKILOTI: IKKI TOMONLAMA MUNOSABATLARNING BUGUNGI HOLATI VA ISTIQBOLLARIGA DOIR MULOHAZALAR

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekiston Respublikasining 1991 yilda mustaqillikka erishganidan keyingi tashqi siyosat kursi doirasida Islom hamkorlik tashkiloti (IHT) bilan hamkorligi ko'rib chiqiladi. Muallif O'zbekistonning milliy manfaatlarni mustahkamlash va islom dunyosiga integratsiyalashishga qaratilgan ko'p vektorli strategiyasini tahlil qiladi, shuningdek, IHT bilan hamkorlikning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va inson huquqlari jihatlaridan bosqichlarini o'rganadi. Tadqiqotda turli ilmiy yondashuvlar taqqoslab o'rganilgan. G'arb olimlari O'zbekistonning IHTdagi ishtirokini xalqaro legitimlikni mustahkamlash va Sharq bilan G'arb o'rtasida muvozanatni saqlash vositasi sifatida baholagan bo'lsa, mintaqaviy tadqiqotchilar madaniy va iqtisodiy hamkorlikning amaliy afzalliklariga urg'u beradi.

Maqolada O'zbekistonning Islom taraqqiyot banki (ITB) va Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha Islom tashkiloti (ISESKO) faoliyatidagi ishtiroki, 2016-yilda Toshkentda OIT Tashqi ishlar vazirlari kengashining 43-sessiyasi o'tkazilgani, 2019-yilda Yoshlar huquqlari to'g'risidagi Toshkent deklaratsiyasining qabul qilinishi, shuningdek, Buxoro va Xivaning islom madaniyati poytaxti sifatida tan olinishi kabi yo'nalishlar tahlil qilingan. Ushbu voqealar O'zbekistonning islom olamidagi o'sib borayotgan rolini hamda barqaror rivojlanish, ta'lim va inson huquqlarini himoya qilish sohalaridagi xalqaro tashabbuslarda faol ishtirokini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Islom hamkorlik tashkiloti, tashqi siyosat, ko'p vektorlik, diniy meros, inson huquqlari, ICESKO, Islom taraqqiyot banki, Toshkent deklaratsiyasi, madaniy diplomatiya.

SHAISLAM Akmalov

Associate Professor, Candidate of Political Sciences,
 Department of International Relations,
 International Islamic Studies Academy of Uzbekistan

THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION: STRICKS TO THE CURRENT STATE OF BILATERAL RELATIONS AND THEIR PROSPECTS

ANNOTATION

The article examines the cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Organization of Islamic Cooperation (OIC) in the context of shaping the country's foreign policy after gaining independence in 1991. The author analyzes Uzbekistan's multi-vector strategy aimed at strengthening national interests and integrating into the Islamic world, as well as explores the stages of interaction with the OIC from political, economic, cultural, and human rights perspectives. The study compares various academic approaches. Western scholars view Uzbekistan's participation in the OIC as a tool for strengthening international legitimacy and balancing between East and West, while regional researchers emphasize the practical benefits of cultural and economic cooperation. The paper discusses Uzbekistan's participation in the activities of the Islamic Development Bank (IDB) and The Islamic World Educational, Scientific and

Cultural Organization is an international governmental organization (ICESCO), the hosting of the 43rd session of the OIC Council of Foreign Ministers in Tashkent (2016), the adoption of the Tashkent Declaration on Youth Rights (2019), as well as the recognition of Bukhara and Khiva as capitals of Islamic culture. These developments reflect the growing role of Uzbekistan in the Islamic world and in international initiatives promoting sustainable development, education, and human rights protection.

Keywords: Organization of Islamic Cooperation, foreign policy, multi-vector strategy, religious heritage, human rights, ICESCO, Islamic Development Bank, Tashkent Declaration, cultural diplomacy.

Обретение независимости Республикой Узбекистан в 1991 году ознаменовало начало новой эпохи в формировании внешней политики, ориентированной на многовекторность и баланс интересов в условиях постсоветского пространства. Эта стратегия предполагает активное взаимодействие с широким спектром международных организаций, включая глобальные институты, такие как ООН и ОБСЕ, а также региональные объединения вроде ШОС и ЭКО. В рамках этой политики Узбекистан стремится не только к диверсификации внешних связей, но и к укреплению своей позиции в глобальном контексте, учитывая геополитические реалии Центральной Азии. Вступление в Организацию исламского сотрудничества (ОИС) в качестве наблюдателя в октябре 1995 года и полноправного члена 2 октября 1996 года стало одним из ключевых шагов, отражающих стремление страны к восстановлению своей исторической и культурной идентичности в исламском мире [1, С.3]. Членство в ОИС позволило Узбекистану интегрироваться в глобальное мусульманское сообщество, способствуя возрождению религиозных ценностей и укреплению связей с государствами, разделяющими схожие культурные и исторические традиции [2, С.512-515].

Академический анализ этого взаимодействия выявляет разнообразие научных интерпретаций. Некоторые западные исследователи, такие как авторы программы Silk Road Studies, подчеркивают, что участие Узбекистана в ОИС может рассматриваться как механизм для повышения международной легитимности, в то время как другие, включая Пьера-Эммануэля Томанна, видят в нем элемент многовекторной политики, направленной на продвижение модели мирного ислама и региональной стабильности [3, С.10-15], [4, С.3-6]. В отличие от западных подходов, которые часто акцентируют внимание на потенциальных противоречиях между секулярным государством и исламскими институтами, региональные ученые, такие как Г. Ш. Низомова, подчеркивают практические выгоды от экономического и культурного сотрудничества [2]. В этой статье предлагается всесторонний обзор этапов сотрудничества Узбекистана с ОИС, с учетом различных научных точек зрения на его влияние на внутренние реформы и внешнеполитические приоритеты. Авторская позиция основана на утверждении, что это партнерство представляет собой прагматичный инструмент для интеграции религиозного наследия в современные стратегии развития, способствуя не только региональной стабильности, но и глобальному межкультурному диалогу, в отличие от интерпретаций, фокусирующихся исключительно на геополитических рисках.

Вступление Узбекистана в ОИС в 1996 году произошло в контексте активного возрождения религиозных ценностей после десятилетий советского атеизма, что было позитивно воспринято государствами арабского мира и другими членами организации, признавшими Узбекистан неотъемлемой частью исламского сообщества. Это членство открыло широкие возможности для реализации стратегических задач, включая развитие науки и культуры на пространстве ОИС, обеспечение безопасности и единства среди государств-членов, противодействие идеологиям терроризма и экстремизма, расширение торгово-инвестиционных связей, а также поддержку глобальных инициатив по созданию зон, свободных от ядерного оружия, с особым

акцентом на Ближний Восток [5]. В период правления Первого Президента И.Каримова сотрудничество с ОИС развивалось последовательно и многопланово. В 2003 году Узбекистан присоединился к Исламскому банку развития (ИБР), что привело к заключению более 30 соглашений и реализации многочисленных проектов в ключевых секторах экономики, таких как образование, энергетика, здравоохранение, инфраструктурное строительство и поддержка малого и среднего бизнеса [2]. Эти инициативы не только способствовали экономическому росту, но и укрепили институциональные связи с ОИС.

В 2007 году Ташкент был избран одной из столиц исламской культуры, что подчеркнуло культурное измерение сотрудничества. Визит генерального секретаря ОИС Экмеледдина Ихсаноглу в Узбекистан в том же году стал важным событием: во время встреч с руководством страны были обсуждены перспективы проведения семинаров и конференций в исторических центрах, таких как Бухара и Самарканд, с целью популяризации исламского наследия [6]. Различные научные подходы к оценке этого периода демонстрируют контрастные интерпретации. Пьер-Эммануэль Томанн рассматривает роль Узбекистана в ОИС как дополнение к участию в ШОС, способствующее балансу геополитических интересов и продвижению модели мирного ислама [4]. В отличие от этого оптимистичного взгляда, Адиб Халид и другие западные аналитики отмечают, что государственная политика Узбекистана в то время ограничивала религиозную активность контролируемыми рамками, а сотрудничество с ОИС использовалось преимущественно для внешней легитимности, в сравнении с более либеральными подходами в других постсоветских государствах, таких как Казахстан [3, С. 15-20]. Ричард Вайц дополняет эту перспективу, указывая на выборочный характер участия, ориентированный на экономические преимущества без глубокого идеологического сближения, что контрастирует с более интегрированными моделями сотрудничества в странах Персидского залива [4, С. 20-25]. Авторская позиция заключается в том, что эти интерпретации не в полной мере учитывают постсоветский контекст, где баланс между светским управлением и религиозным возрождением был необходим для внутренней стабильности. Ратификация Устава ОИС в апреле 2016 года, подтверждает стратегический подход, позволивший активизировать привлечение финансовых ресурсов от ИБР и способствовать внутренним реформам, в отличие от критических оценок, игнорирующих долгосрочные экономические выгоды [8].

С 2016 года, с приходом к власти Президента Ш. Мирзиёева, взаимодействие Узбекистана с ОИС вступило в фазу интенсивного развития, характеризующуюся повышением уровня участия в многосторонних форумах и расширением сфер сотрудничества. Делегации Узбекистана на высоком уровне активно участвовали в саммитах ОИС в 2016 и 2019 годах, а также в 48-м заседании Совета министров иностранных дел (СМИД) в 2022 году, где акцент делался на экологических инновациях в регионе Приаралья и укреплении региональной взаимосвязанности. Вопросы межафганского урегулирования и противодействия терроризму оставались приоритетными: А.Камилов подчеркивал важность расширения диалога на различных уровнях, включая межпарламентские и культурные связи, для укрепления многостороннего сотрудничества в рамках ОИС [5]. Присоединение Узбекистана к ИСЕСКО в 2017 году усилило культурные и научные инициативы, включая исследовательскую деятельность в специализированных учреждениях, таких как Международная исламская академия исламоведения, Центр исламской цивилизации, а также международные научно-исследовательские центры имени Имама Бухари, Имама Мотуруди и Имама Термизи, фокусирующиеся на изучении и популяризации исламского наследия [5].

Одним из значимых событий стала 43-я сессия СМИД ОИС, проведенная в Ташкенте в октябре 2016 года под темой «Образование и просвещение: путь к миру и созиданию».

Форум привлек представителей ведущих международных организаций, включая ООН, ОБСЕ, Лигу арабских государств и Европейский союз, а также делегации из США, Франции и Великобритании. Обсуждения касались борьбы с деструктивными идеологиями и формирования всесторонне развитой молодежи через образовательные программы [8]. Сотрудничество в сфере прав человека также получило импульс благодаря партнерству Национального центра по правам человека (НЦПЧ) Узбекистана с Независимой постоянной комиссией по правам человека ОИС (НПКПЧ). В октябре 2019 года в Ташкенте состоялся 6-й семинар НПКПЧ, итогом которого стало принятие Ташкентской декларации о правах молодежи в государствах-членах ОИС [9]. Обмен опытом был усилен приглашением исполнительного директора НПКПЧ Маргуба Салима Батта в редакционный совет журнала НЦПЧ «Демократизация и права человека», что способствовало распространению отчета «Новый Узбекистан и права человека» среди стран ОИС [5].

Различные научные интерпретации этого направления подчеркивают контрастные аспекты. Мари Петерсен анализирует рамки ОИС в контексте прав человека, отмечая приоритет культурно-ориентированных подходов над универсальными стандартами, в сравнении с более унифицированными моделями ООН [10]. В применении к Узбекистану Рано Тураева указывает на сосуществование исламской правовой культуры в местных сообществах (махаллях) с государственным секуляризмом, что создает уникальный контекст для интеграции, отличающийся от более централизованных систем в Саудовской Аравии [11]. Адиб Халид, напротив, акцентирует внимание на ограничениях, накладываемых государственной политикой на религиозную сферу, сравнивая это с относительно либеральными реформами в соседнем Казахстане [3, С.15-20]. Авторская позиция состоит в том, что такие партнерства, как между НЦПЧ и НПКПЧ, позволяют Узбекистану гармонично интегрировать культурные ценности в глобальные стандарты, способствуя адаптированным решениям в области прав молодежи и опровергая упрощенные интерпретации западных подходов, которые часто игнорируют культурный релятивизм.

В научной и экономической областях также наблюдается динамика. Сциентиметрические исследования стран ОИС выявляют относительно низкий уровень внутриорганизационного сотрудничества, где доля Узбекистана в научных публикациях составляет около 0,79%, что объясняется факторами, такими как ограниченное финансирование и миграция специалистов [12]. Тураджд Атабаки сравнивает это с более развитыми моделями в других странах ОИС, таких как Турция, подчеркивая структурные различия и потенциал для роста через институциональные реформы [13]. Тем не менее, проекты в рамках ИБР и ИСЕСКО демонстрируют потенциал для роста, в отличие от стагнации в некоторых африканских членах ОИС [14]. Например, инициативы по управлению водными ресурсами и экологическим инновациям иллюстрируют вклад Узбекистана в устойчивое развитие, сравнимый с проектами в Иордании [15]. Авторская позиция предполагает, что дальнейшее расширение совместных программ в этих сферах позволит Узбекистану повысить свой научный потенциал, особенно в областях инноваций и цифровых технологий, способствуя интеграции в глобальные цепочки знаний, в отличие от пессимистичных оценок, фокусирующихся на текущих ограничениях.

Недавние достижения подтверждают позитивную траекторию. В 2020 году Бухара была объявлена столицей исламской культуры, что стимулировало туристические обмены в рамках ОИС. В 2024 году Хива получит статус туристической столицы исламского мира, подчеркивая фокус на культурном туризме. Встреча Президента Ш.Мирзиёева с генеральным секретарем ОИС Хусейном Ибрагимом Таха в августе 2023 года в Джидде подтвердила приверженность Узбекистана приоритетам ОИС в образовании, науке, туризме и борьбе с изменением климата.

Таха отметил вклад Узбекистана в поддержание мира и стабильности в Центральной Азии, что отражает признание страны как надежного партнера [15].

Вступление Узбекистана в ОИС в 1996 году означало приобретение государством статуса участника межправительственной организации, действующей на основании Хартии 1972 года, предоставляющей членам права и обязанности в сфере коллективной безопасности, экономического и культурного сотрудничества. Ратификация Устава ОИС (2016 г.) придала этим отношениям договорно-правовой характер, обеспечив их включение в национальную правовую систему в соответствии со ст. 17 Закона Республики Узбекистан «О международных договорах Республики Узбекистан».

Анализ перспектив взаимодействия Узбекистана с ОИС требует учета нескольких ключевых направлений. Во-первых, баланс между светским управлением и религиозными традициями остается центральным в научных обсуждениях. Эдвард Лемон подчеркивает, что меры Узбекистана по противодействию радикальным движениям, могут влиять на восприятие ОИС как платформы для открытого диалога, в сравнении с более толерантными подходами в Индонезии [16]. В отличие от этого, Дильшод Эшанкулова видит в участии Узбекистана возможность для продвижения модели просвещенного ислама, сочетающей традиции с модернизацией, аналогично реформам в Турции [6]. Авторская позиция заключается в том, что Узбекистан эффективно использует ОИС для создания синтеза, укрепляющего национальную идентичность и способствующего глобальному диалогу, что особенно актуально в контексте Центральной Азии, в отличие от критических западных взглядов, недооценивающих региональные специфики.

Во-вторых, экономическое сотрудничество с ОИС, включая проекты ИБР, демонстрирует потенциал, но сталкивается с вызовами. Исследования указывают на бюрократические барьеры и необходимость повышения прозрачности в реализации инициатив, сравнивая это с более эффективными моделями в Малайзии. Успешные примеры, такие как финансирование инфраструктуры в сельских районах, иллюстрируют вклад в экономический рост, аналогичный проектам в Пакистане [17]. Авторская позиция предполагает, что развитие совместных инвестиционных платформ позволит преодолеть эти ограничения и усилить экономическую интеграцию, в отличие от скептических оценок, фокусирующихся на краткосрочных проблемах.

В-третьих, роль Узбекистана в решении глобальных вызовов, включая изменение климата и терроризм, открывает новые горизонты. Участие в экологических инициативах ОИС, таких как проекты по восстановлению Приаралья, позиционирует страну как лидера в устойчивом развитии, в сравнении с аналогичными усилиями в Египте [8]. Джон Хейден отмечает необходимость более активного вовлечения ОИС в глобальные климатические переговоры для повышения ее влияния, отличая это от пассивных подходов в некоторых африканских странах [18].

С международно-правовой точки зрения, членство Узбекистана в ОИС подтверждает его приверженность принципам суверенного равенства, невмешательства и сотрудничества, закреплённым в Уставе ООН и Хартии ОИС. Правовая активизация Узбекистана в структурах ОИС способствует не только укреплению его внешнеполитической субъектности, но и развитию национального законодательства в русле международных обязательств, особенно в сфере прав человека, науки, культуры и борьбы с экстремизмом.

Узбекистан, опираясь на свой опыт в региональной кооперации и управлении ресурсами, может внести значительный вклад в эти усилия, усиливая позиции ОИС на международной арене, в отличие от интерпретаций, подчеркивающих только вызовы.

Закключение. Анализ взаимодействия Республики Узбекистан с Организацией исламского сотрудничества демонстрирует его эволюцию от начальных шагов в 1990-х годах, ориентированных на культурное и религиозное возрождение, к комплексному партнерству в современный период, охватывающему экономику, науку, права человека и глобальные вызовы. Различные научные интерпретации, от критических западных подходов, подчеркивающих ограничения, до позитивных региональных оценок, фокусирующихся на прагматических преимуществах, обогащают понимание этого процесса. Авторская позиция основана на утверждении, что такое сотрудничество позволяет Узбекистану гармонично интегрировать религиозное наследие в стратегии устойчивого развития, укрепляя региональную стабильность и способствуя междоцивилизационному диалогу. Перспективы дальнейшего развития зависят от углубления институциональных механизмов, расширения научных и правозащитных программ, а также преодоления экономических барьеров, что может позиционировать Узбекистан как ключевого актора в ОИС и глобальном контексте, в сравнении с менее динамичными моделями в других регионах.

Сноски/ Iqtiboslar/ References:

1. Участие Узбекистана в международных организациях – Информационный ресурс: <http://www.hyno.ru/tom2/1765.html>.
2. Низомова Г. Ш. Сотрудничество Узбекистана и ОИС: состояние и перспективы // Молодой ученый. 2022. № 49 (444). – С.512-515.
3. Khalid A. Religion and the Secular State in Uzbekistan // Silk Road Studies.2018. <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2018-06-Uzbekistan-Secular.pdf>.
4. Thomann P.-E. Uzbekistan and the 43rd session of the Organisation of Islamic Cooperation (OIC). <https://www.eurocontinent.eu/uzbekistan-and-the-43rd-session-of-the-organisation-of-islamic-cooperation-oic/>. 31 октября 2016.
5. Новый этап сотрудничества Узбекистана и ОИС в сфере прав человека. <http://nhrc.uz/ru/news/new-phase-of-human-rights-cooperation-with-oic>.
6. Eshankulova D. The Organization of Islamic Cooperation and the prospects of Uzbekistan relations // AJIRD. 2022. <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/448>.
7. Weitz R. Uzbekistan's New Foreign Policy // Central Asia-Caucasus Institute. 2018. <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf>.
8. Umidjon Khodjaev. (2023). Analysis of the relations of Uzbekistan and the Organization of Islamic Cooperation. *American Journal of Social Sciences and Humanity Research*, 3(12), 7–11. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume03Issue12-02>.
9. Perspective Cooperation of Uzbekistan with ICESCO // ResearchGate. 2020. <https://www.researchgate.net/publication/346259287>.
10. Petersen M. J. Islamic or universal human rights? The OIC's Independent Permanent Human Rights Commission // DIIS Report 2012:03.
11. Turaeva R. Islamic legal culture in Uzbekistan // Central Asian Affairs. 2023. Vol. 10, No. 4. pp. 226-240. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/27706869.2023.2269511>.
12. Research Performances of OIC Members // PMC. 2013. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3648927/>.
13. Atabaki T. Predicaments and Prospects in Uzbek Islamism // ResearchGate. 2008. // <https://www.researchgate.net/publication/228160828>.
14. Role of Uzbekistan in OIC on Sustainable Development // T-Science. 2019. <https://www.t-science.org/axiv-DOI/2019/05-73/PDF/05-73-24.pdf>.
15. 20Years of Membership in OIC // OICToday. <https://www.oictoday.biz/news/category/country/20-years-of-sprightly-membership-in-the-organisation-of-islamic-cooperation>.
16. Lemon E. Governing Islam in Post-Soviet Uzbekistan // Central Asian Survey. 2019. Vol. 38, No. 1. pp. 45-50. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02634937.2018.1548001>.
17. Islamic Development Bank and Central Asia: Challenges and Opportunities // ADB Institute. 2021. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/694721/adbi-wp1234.pdf>.
18. Hayden J. Climate Change and the OIC: Opportunities for Cooperation // Journal of Islamic Studies. 2022. Vol. 33, No. 1. pp. 30-35.

YUSUPOVA Faringiz O'ktam qizi

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi
Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti
dotsenti v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: Faringiz002@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8202-2160

SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARIDA TIBBIY MA'LUMOTLARDAN FOYDALANISHNING HUQUQIY VA ETIK ASOSLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): YUSUPOVA F.O'. Sun'iy intellekt tizimlarida tibbiy ma'lumotlardan foydalanishning huquqiy va etik asoslari // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2024) B. 98-104.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari jadal rivojlanishi jarayonida sog'liqni saqlash tizimida tibbiy ma'lumotlardan foydalanishning huquqiy va etik asoslarini tahlil qiladi. Maqolada SI texnologiyalarining tibbiyot sohasiga kirib kelishi natijasida yuzaga kelayotgan yangi turdagi huquqiy munosabatlar, ma'lumotlar xavfsizligi va inson huquqlariga ta'siri chuqur o'rganilgan.

Sun'iy intellekt sog'liqni saqlashda kasalliklarni erta aniqlash, klinik qarorlarni qo'llab-quvvatlash, epidemiologik tahlil va davolash rejasini avtomatlashtirishda keng qo'llanilmoqda. Biroq tibbiy ma'lumotlardan keng miqyosda foydalanish shaxsiy hayot daxlsizligi, ma'lumotlarni qayta ishlashning qonuniyligi, bemor roziligi va algoritmik xatoliklar kabi yangi muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Shu sababli maqolada tibbiy axborotlar bilan ishlovchi sun'iy intellekt tizimlarining huquqiy tartibga solish mexanizmlari, etik tamoyillari va xalqaro tajribasi qiyosiy-huquqiy nuqtai nazardan yoritilgan.

Tadqiqotda xalqaro va milliy me'yoriy-huquqiy hujjatlar, jumladan, Yevropa Ittifoqining Ma'lumotlarni himoya qilish umumiy reglamenti (GDPR), AQShning Sog'liqni saqlash sug'urtasi va hisobdorligi to'g'risidagi qonuni (HIPAA) shuningdek BMT Bosh Assambleyasining "Raqamli asrda shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi" to'g'risidagi rezolyutsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi va "Fuqarolar sog'ligini saqlash to'g'risida"gi qonunlari tahlil qilinadi.

Muallif tomonidan bemorlarning ongli roziligi, ma'lumotlarning maxfiyligi, algoritmik shaffoflik va diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik prinsiplari sun'iy intellekt tizimlari uchun markaziy axloqiy tamoyillar sifatida baholanadi. Maqolada, shuningdek, SI tizimlarida tibbiy ma'lumotlardan foydalanish jarayonida huquqiy javobgarlikni aniqlash, axborot xavfsizligini ta'minlash, shifokor va dasturchilarning mas'uliyati, algoritmik audit tizimlarini joriy etish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, tibbiy ma'lumotlar, huquqiy asoslar, etik tamoyillar, shaxsiy hayot daxlsizligi, ma'lumotlarni himoya qilish, xalqaro standartlar, tibbiy ma'lumotlar xavfsizligi, algoritmik shaffoflik.

ЮСУПОВА Фарингиз Уктамовна

И. о. доцента Института переподготовки и повышения
квалификации юридических кадров при
Министерстве юстиции Республики Узбекистан,
доктор философии (PhD) по юридическим наукам
E-mail: Faringiz002@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8202-2160

ПРАВОВЫЕ И ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ ДАННЫХ В СИСТЕМАХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу правовых и этических основ использования медицинских данных в системах искусственного интеллекта (ИИ) в условиях стремительного развития цифровых технологий в сфере здравоохранения. В работе исследуются новые виды правовых отношений, возникающие в результате внедрения ИИ в медицину, а также вопросы информационной безопасности и влияния на права человека.

Искусственный интеллект широко применяется в здравоохранении для ранней диагностики заболеваний, поддержки клинических решений, эпидемиологического анализа и автоматизации лечебных процессов. Однако масштабное использование медицинских данных порождает новые проблемы, связанные с неприкосновенностью частной жизни, законностью обработки информации, добровольным согласием пациентов и рисками алгоритмических ошибок. В этой связи в статье рассматриваются механизмы правового регулирования, этические принципы и международный опыт обращения с медицинской информацией в системах искусственного интеллекта на основе сравнительно-правового анализа.

В исследовании анализируются международные и национальные нормативно-правовые акты, включая Общий регламент ЕС о защите данных (GDPR), Закон США о переносимости и подотчётности медицинского страхования (HIPAA), а также резолюция Генеральной Ассамблеи ООН "О праве на неприкосновенность частной жизни в цифровую эпоху" (2013) и законы Республики Узбекистан "О персональных данных" и "Об охране здоровья граждан".

Автор рассматривает принципы осознанного согласия пациента, конфиденциальности данных, прозрачности алгоритмов и недопущения дискриминации как ключевые этические основы функционирования систем искусственного интеллекта. Кроме того, в статье затрагиваются вопросы определения юридической ответственности, обеспечения информационной безопасности, ответственности медицинских работников и разработчиков, а также внедрения систем алгоритмического аудита в сфере медицинского ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, медицинские данные, правовые основы, этические принципы, неприкосновенность частной жизни, защита данных, международные стандарты, безопасность медицинской информации, алгоритмическая прозрачность.

FARINGIZ Yusupova Uktamovna

Acting Associate Professor of The Institute for
Retraining and Advanced Training of Legal
Personnel under the Ministry of Justice
of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law
E-mail: Faringiz002@gmail.com

LEGAL AND ETHICAL FOUNDATIONS FOR THE USE OF MEDICAL DATA IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS

ANNOTATION

This article analyzes the legal and ethical foundations of using medical data within artificial intelligence (AI) systems amid the rapid development of digital technologies in the healthcare sector. It explores new forms of legal relationships emerging from the integration of AI into medicine, along with issues of data security and human rights protection.

Artificial intelligence is increasingly utilized in healthcare for early disease detection, clinical decision support, epidemiological analysis, and automation of treatment planning. However, the large-scale use of medical data gives rise to complex challenges related to privacy protection, lawfulness of data processing, patients' informed consent, and algorithmic error risks. Therefore, the article examines legal regulation mechanisms, ethical principles, and international experience in handling medical information in AI-based systems from a comparative legal perspective.

The research analyzes both international and national regulatory frameworks, including the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR), the U.S. Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA), the Oviedo Convention, as well as the United Nations General Assembly Resolution "The Right to Privacy in the Digital Age" (2013) and the Laws of the Republic of Uzbekistan "On Personal Data" and "On the Protection of Citizens' Health."

The author identifies patients' informed consent, data confidentiality, algorithmic transparency, and non-discrimination as central ethical principles for the responsible use of AI systems. The article also discusses issues of legal liability, information security, the shared responsibility of healthcare professionals and AI developers, and the introduction of algorithmic audit systems to ensure the safety and accountability of medical AI applications.

Keywords: artificial intelligence; medical data; legal foundations; ethical principles; privacy; data protection; international standards; medical data security; algorithmic transparency.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari tibbiyot sohasida katta yutuqlarga erishdi. Diagnostika, davolash rejasini tuzish, epidemiologik prognozlash va klinik qarorlarni qo'llab-quvvatlashda SI tizimlari samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda. Biroq tibbiy ma'lumotlardan keng ko'lamda foydalanish shaxsiy hayot daxlsizligi, ma'lumotlar xavfsizligi va bemor huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq murakkab huquqiy hamda etik masalalarni yuzaga keltiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 48-moddasida "har kim sog'lig'ini saqlash va malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega" deb belgilangan bo'lib, bu norma sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar va ularga oid ma'lumotlarning huquqiy muhofazasi zarurligini asoslab beradi. Tibbiy xizmatlar sifati bevosita bemor haqidagi aniq, ishonchli va maxfiy ma'lumotlar bilan ishlashga bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu ma'lumotlarni aniqlashtirish va ularni huquqiy jihatdan tartibga solish ilmiy-amaliy dolzarblik kasb etmoqda[1].

Sun'iy intellekt tizimlarida tibbiy ma'lumotlardan foydalanish jarayoni xalqaro, milliy va korporativ me'yorlar uyg'unligini talab qiladi. Shu sababli, mazkur maqolada ushbu sohadagi asosiy huquqiy me'yorlar va etik tamoyillar tahlil qilinadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining sog'liqni saqlash sohasida keng joriy etilishi tibbiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va uzatish jarayonini tubdan o'zgartirdi. Shu bilan birga, bu jarayon tibbiy axborotlarning maxfiyligi, xavfsizligi va ularning huquqiy muhofazasiga oid dolzarb masalalarni yuzaga chiqarmoqda. Mazkur muammolarni hal etishda tibbiy ma'lumotlar tushunchasi, ularning turlari va huquqiy tabiati bo'yicha nazariy asoslarni puxta o'rganish muhim ahamiyatga ega [2].

Olimlarning fikricha, milliy qonunchilikni xalqaro me'yorlarga moslashtirish orqali tibbiy axborot ustidan nazoratni kuchaytirish va bemorlarning huquqlarini kafolatlash imkoniyati ortadi. Masalan, nemis huquqshunosi T. Klement sog'liqni saqlash tizimida transchegaraviy axborot almashinuvini huquqiy jihatdan tartibga solish, maxfiylikni ta'minlovchi standartlarni xalqaro darajada uyg'unlashtirish ayniqsa sun'iy intellekt qo'llanayotgan holatlarda zarur deydi [3].

Shuningdek, fransuz olimi M. Mernak rivojlanayotgan davlatlar milliy qonunchiligini GDPR tajribasiga tayangan holda xalqaro huquqiy tamoyillarga moslashtirish zarurligini, bu axborot huquqiy madaniyatini shakllantirishda muhim omil bo'lishini ta'kidlaydi [4].

Britaniyalik professor D. Erdos raqamli sog'liqni saqlash tizimlarida axborot xavfsizligi nafaqat texnik vositalar orqali, balki mustahkam huquqiy nazorat organlari faoliyati bilan ham qo'llab-quvvatlanmog'i lozimligini bildiradi. U yirik texnologik kompaniyalar bilan sog'liqni saqlash tashkilotlari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvining huquqiy chegaralarini aniq belgilashni xalqaro huquq uchun strategik vazifa sifatida baholaydi [5]. Tibbiy ma'lumotlarning xavfsizligini xalqaro darajada tartibga solish dolzarb va ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu sohada xalqaro huquq normalarining shakllanishi va rivojlanishi muayyan tarixiy bosqichlardan o'tgan.

2013-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti "Raqamli asrda shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi"ga bag'ishlangan 69/166-sonli rezolyutsiyani qabul qildi. Ushbu hujjatda zamonaviy texnologik taraqqiyotning yuqori sur'atlari dunyoning barcha mintaqalaridagi insonlarga yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkonini berishi bilan birga, hukumatlar, korporatsiyalar va jismoniy shaxslarning ma'lumotlarni kuzatish, ushlash va yig'ish imkoniyatlarini kengaytirishi qayd etilgan. Bunday jarayonlar inson huquqlariga, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasi hamda Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 17-moddasida mustahkamlangan shaxsiy hayot daxlsizligi huquqiga tahdid solishi mumkinligi ta'kidlangan. Shu bois, mazkur masala xalqaro hamjamiyatda tobora ortib borayotgan tashvish uyg'otayotgani e'tirof etilgan [6] [7].

Rezolyutsiyada shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi yana bir bor tasdiqlanib, hech kimning shaxsiy va oilaviy hayotiga, yashash joyiga yoki yozishmalari siriga noqonuniy yoki asossiz aralashishga yo'l qo'yilmasligi kerakligi, shuningdek, bunday aralashuvdan qonuniy himoya huquqi ta'minlanishi zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Ushbu huquqni ta'minlash erkin fikr bildirish va uni erkin ifoda etish imkonini beruvchi asosiy omillardan biri sifatida demokratik jamiyat poydevoriga tenglashtirilgan [8].

Shuningdek, hujjatda axborot izlash, olish va tarqatish erkinligi, axborotga erkin kirish va demokratik jarayonda ishtirok etishning muhimligi alohida urg'u bilan qayd etilgan. BMT Inson huquqlari bo'yicha Kengashining yig'ilishida taqdim etilgan Maxsus ma'ruzachining hisoboti ijobiy baholanib, davlatlar tomonidan aloqa vositalarini kuzatish amaliyotining shaxsiy hayot daxlsizligi hamda fikr bildirish erkinligi huquqlariga ta'siri bo'yicha xulosalar e'tiborga olingan [9].

Rezolyutsiya noqonuniy yoki asossiz ravishda aloqa vositalarini kuzatish, ularni ushlash yoki shaxsiy ma'lumotlarni, ayniqsa, keng ko'lamda yig'ish kabi amaliyotlar shaxsiy hayot daxlsizligi va fikr bildirish erkinligini buzishi, shuningdek, demokratik jamiyatning asosiy tamoyillariga zid kelishi mumkinligini keskin ta'kidlagan. Shu bilan birga, jamoat xavfsizligi nuqtayi nazaridan ayrim

maxfiy ma'lumotlarni yig'ish va himoya qilish zarur bo'lishi mumkinligi tan olinadi, biroq davlatlar bunday choralarni xalqaro inson huquqlari huquqi bo'yicha o'z majburiyatlariga to'liq muvofiq ravishda amalga oshirishlari shartligi qayd etiladi.

Ushbu tadqiqot sun'iy intellekt texnologiyalarining sog'liqni saqlash sohasidagi huquqiy va etik jihatlarini o'rganishda **tizimli yondashuv**, **qiyosiy-huquqiy tahlil** va **normativ-analitik metodlardan** foydalangan holda amalga oshirildi. Maqolada xalqaro huquq normalari (BMT rezolyutsiyalari, GDPR, Oviedo Konvensiyasi, WHO AI Ethics), milliy qonunchilik hamda amaliyotdagi holatlar o'zaro taqqoslab o'rganiladi.

Hozirgi davrda bo'layotgan o'zgarishlarni inobatga olgan holda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli transformatsiyaning keng miqyosda rivojlanishi sog'liqni saqlash tizimida ham sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. Ayniqsa, teletibbiyot, elektron tibbiy kartalar, masofaviy monitoring tizimlari, DMED (Digital Medical Data) platformasi kabi innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi natijasida tibbiy ma'lumotlarning to'plash, saqlash, uzatish va qayta ishlash jarayonlari yanada murakkablashmoqda.

XXI asrda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari barcha sohalarga, jumladan tibbiyotga ham jadal kirib kelmoqda. Bu jarayon bir tomondan, diagnostika, davolash va profilaktika sifatini sezilarli oshirish imkonini berayotgan bo'lsa, boshqa tomondan esa, shaxsiy hayot daxlsizligi, tibbiy ma'lumotlar xavfsizligi hamda bemorlarning konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlashga doir murakkab huquqiy va etik masalalarni yuzaga chiqarmoqda [10].

Sun'iy intellektning tibbiyotda qo'llanilishi, avvalo, tibbiy tasvirlarni (rentgen, MRT, KT) tahlil qilish, genetik ma'lumotlarni baholash, laboratoriya natijalarini talqin qilish orqali kasalliklarni erta aniqlash imkoniyatini kengaytiradi [11]. Shuningdek, SI texnologiyalari davolash rejasini tuzish, dozalarni optimallashtirish, jarrohlik amaliyotlarini rejalashtirish va bemorlarni masofadan monitoring qilishda ham yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Biroq, bu jarayonlarda ishlatiladigan ma'lumotlarning sezgirliги sababli ularning maxfiyligi, yaxlitligi va qonuniy qayta ishlanishi milliy va xalqaro darajada qat'iy huquqiy tartibga solinishi shart [12].

Milliy qonunchiligimizda SI ga insonning bilim va ko'nikmalariga taqlid qilish imkonini beruvchi (shu jumladan, mustaqil o'rganish va yechimlarni izlash) hamda aniq vazifalarni bajarishda inson aqliy faoliyati natijalari bilan taqqoslanadigan natijalarni olish imkonini beradigan texnologik yechimlar majmui sifatida ta'rif berilgan.

Bugungi kunda tadqiqotchilar sun'iy intellekt tushunchasini turlicha talqin qilmoqdalar. Ayrim olimlar uni "inson intellektual faoliyatini modellashtirish masalalarini qamrab olgan ilmiy yo'nalish" deb tushuntirishsa, boshqa tadqiqotchilar "insonga xos bo'lgan ijodiy fikrlash jarayonini texnik jihatdan baholash usuli" deya talqin etadi. Intellektual tizim kompyuterga jamlangan bilimlar bazasi, nazorat qiluvchi, intellektual "interfeys"dan iborat [13].

Olimlar fikricha SI fikriy mulohaza va ijodiy faoliyatning yoki hisoblash mashinalari yordamida qayta qurilishini amalga oshiruvchi axborot texnologiyalari yo'nalishidir [14]. Milliy qonunchiligimizda SI ga insonning bilim va ko'nikmalariga taqlid qilish imkonini beruvchi (shu jumladan, mustaqil o'rganish va yechim topish) hamda aniq vazifalarni bajarishda inson aqliy faoliyati (management) sohasida SI texnologiyalarining keng qo'llanila boshlashiga asosiy sabab sifatida xolislik va tejamkorlikni ko'rsatish mumkin.

O'zbekiston Respublikasining 2023-yildagi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 31-moddasida "Har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega. Har kim o'z shaxsiga doir ma'lumotlarning himoya qilinishi huquqiga, shuningdek noto'g'ri ma'lumotlarning tuzatilishini, o'zi to'g'risida qonunga xilof yo'l bilan to'plangan yoki huquqiy asoslarga ega bo'lmay qolgan ma'lumotlarning yo'q qilinishini talab qilish huquqiga ega" [1] deb ta'kidlangan.

Tibbiy ma'lumotlar maxsus toifadagi shaxsiy ma'lumotlar sifatida e'tirof etilib, ular ustidan ishlov berish O'zbekiston Respublikasining "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni, "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi Qonuni hamda Konstitutsiyaning 31-moddasi bilan tartibga solinadi. Xalqaro miqyosda esa Yevropa Ittifoqining GDPR reglamenti, AQShning HIPAA qonuni, Oviedo Konvensiyasi kabi hujjatlar ushbu sohada asosiy me'yoriy poydevor vazifasini bajaradi. Ushbu hujjatlar bemorning ongli roziligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, ma'lumotlarni minimal qayta ishlash, ularni uchinchi shaxslarga ruxsatsiz berishni taqiqlash va algoritmik shaffoflik kabi prinsiplarga asoslanadi [15].

Sun'iy intellekt tizimlarida tibbiy ma'lumotlardan foydalanish jarayonida bir qator asosiy etik tamoyillarga qat'iy rioya etilishi talab etiladi. Birinchidan, rozilik prinsipi – bemorning shaxsiy tibbiy ma'lumotlaridan foydalanish faqatgina uning ongli va aniq roziligi asosida amalga oshirilishi lozim. Ikkinchidan, maxfiylik – shaxsni identifikatsiya qiluvchi ma'lumotlar minimal darajada qayta ishlanishi va uchinchi shaxslarga oshkor etilmasligi zarur. Uchinchidan, shaffoflik – algoritmik qarorlar qabul qilish jarayoni tibbiyot xodimlari va bemorlar uchun tushunarli hamda tekshiriladigan bo'lishi kerak. To'rtinchidan, adolatlilik – sun'iy intellekt tizimlari kamsitish (diskriminatsiya) holatlariga yo'l qo'ymasligi hamda noto'g'ri qarorlar ehtimolini kamaytirishi lozim. Beshinchidan, mas'uliyat noto'g'ri yoki zararli qarorlar qabul qilingan taqdirda javobgarlikning aniq mexanizmlari mavjud bo'lishi zarur [16].

Shu bilan birga, ushbu sohada bir qator muammolar ham mavjud. Avvalo, "tibbiy ma'lumotlar" tushunchasi va ularni qayta ishlash tartibining huquqiy jihatdan to'liq ishlab chiqilmaganligi e'tibor talab qiladi. Bundan tashqari, algoritmik shaffoflikni ta'minlash mexanizmlarining yetishmasligi, milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga to'liq mos kelmasligi hamda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlovchi infratuzilmaning yetarli emasligi asosiy muammolar sirasiga kiradi [17].

Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida bir qator **takliflar** ilgari suriladi. Birinchidan, "tibbiy ma'lumotlar" tushunchasini normativ-huquqiy jihatdan aniq belgilash va ularning huquqiy maqomini mustahkamlash zarur. Ikkinchidan, sun'iy intellekt tizimlari uchun majburiy **etik kodeks** ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish lozim. Uchinchidan, tibbiy ma'lumotlar xavfsizligini oshirish maqsadida blokcheyn, ilg'or shifrlash va anonimlashtirish texnologiyalaridan keng foydalanish lozim. Beshinchidan, fuqarolarning tibbiy ma'lumotlar bo'yicha huquq va majburiyatlari to'g'risida xabardorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ma'rifiy va axborot-tushuntirish ishlari olib borilishi zarur. Ushbu yondashuvlar sun'iy intellekt tizimlarida tibbiy ma'lumotlardan foydalanishda huquqiy aniqlik, etik barqarorlik va texnologik xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi, shuningdek, fuqarolar ishonchini mustahkamlash hamda sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonunida tibbiy ma'lumotlar maxsus toifadagi shaxsiy ma'lumotlar sifatida tilga olinadi, biroq ular bilan sun'iy intellekt tizimlarida ishlash tartibi aniq belgilanmagan. Hozirgi qonunlar faqat umumiy axborot xavfsizligi qoidalarini nazarda tutadi.

Xalqaro tajriba (masalan, Yevropa Ittifoqining GDPR 9-moddasi) shuni ko'rsatadiki, tibbiy axborotni qayta ishlash uchun alohida qonuniy asos (consent, vital interests, public health, research) va nazorat mexanizmlari bo'lishi zarur.

Shu sababli, tibbiy ma'lumotlarni tartibga solish, ular bilan sun'iy intellekt tizimlari orqali ishlash imkoniyatlarini huquqiy jihatdan belgilash maqsadida maxsus normativ-huquqiy hujjatni ishlab chiqish zarur. Mazkur hujjat quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga olishi lozim:

Tibbiy ma'lumotlarning huquqiy maqomini aniqlash – genetik, biometrik, klinik, laboratoriya va raqamli sog'liq ma'lumotlarini alohida toifalarga ajratish hamda ularning qayta ishlanish shartlarini aniq belgilash.

Bemor roziligi va axborot shaffofligini huquqiy mustahkamlash – tibbiy ma'lumotlardan foydalanish faqat bemorning ongli, erkin va yozma roziligi asosida amalga oshirilishini, shuningdek, u o'z ma'lumotlarining qayerda, kim tomonidan va qanday maqsadda ishlatilayotganini bilish huquqiga ega bo'lishini ta'minlash.

Sun'iy intellekt tizimlari uchun etik me'yorlar va xavfsizlik standartlarini joriy etish – algoritmik shaffoflik, diskriminatsiyani oldini olish, inson nazorati va javobgarlik prinsiplari asosida ishlab chiqish.

Axborot xavfsizligi va texnik himoya choralarini belgilash – ma'lumotlarni himoyalashda ilg'or texnologiyalar (shifrlash, anonimlashtirish)ni qo'llash tartibini normativ darajada belgilash.

Javobgarlik mexanizmlarini aniqlashtirish – sun'iy intellekt tizimlari natijasida yuzaga kelgan tibbiy xatoliklar, noto'g'ri diagnostika yoki ma'lumotlar sizib chiqishi holatlarida ishlab chiquvchi, tibbiyot muassasasi va mutaxassis o'rtasida javobgarlikni aniq taqsimlovchi huquqiy mexanizmni yaratish.

Algoritmik audit va sertifikatsiya tizimini joriy etish – tibbiy sun'iy intellekt platformalarining xavfsizlik, aniqlik va etik moslik darajasini mustaqil ekspertizadan o'tkazish tartibini yo'lga qo'yish.

Transchegaraviy axborot almashinuvini tartibga solish – xalqaro ma'lumotlar bazalaridan foydalanish, ma'lumotlarni xorijga uzatish yoki xorijdan olish holatlarida xalqaro standartlarga (GDPR 44–49-moddalari, WHO tavsiyalari) muvofiq bo'lishini ta'minlash.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi (Yangi tahrirda). T., 2023 <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. Naomi Colvin. "Whistle-Blowing as a Form of Digital Resistance: State Crimes and Crimes Against the State." *State Crime Journal*, vol. 7, no. 1, 2018, P. 41.
3. Carly Nyst. "Secrets and Lies: The Proliferation of State Surveillance Capabilities and the Legislative Secrecy Which Fortifies Them – An Activist's Account." *State Crime Journal*, vol. 7, no. 1, 2018, P. 19.
4. Pozen, David E. "Privacy-Privacy Tradeoffs." *The University of Chicago Law Review*, vol. 83, no. 1, 2016, P. 225.
5. Cohen, Julie E. "What privacy is for." *Harvard Law Review*, vol. 126, no. 7, 2013, P. 1904.
6. Prosser, W. L. (1960). *Privacy*. *California Law Review*, no. 48, pp. 383-423. <http://dx.doi.org/10.2307/3478805>
7. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 18 декабря 2013 года 68/167. Право на неприкосновенность личной жизни в цифровой век <https://docs.un.org/ru/A/RES/68/167>
8. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>
9. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt <https://lex.uz/docs/-2640479>
10. Директива 95/46/ЕС Европейского парламента и Совета Европейского Союза от 24 октября 1995 года о защите прав частных лиц применительно к обработке персональных данных и о свободном движении таких данных
11. Izzatullaev B. O'zbekistonda elektron hukumat // *Odil sudlov*. – T., 2021. – № 8. – B. 23.
12. Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 29.08.1996 yildagi 265-I-son <https://lex.uz/ru/docs/-26013?ONDATE2=18.05.2022&action=compare>
13. Shermuhammedova A. Mamlakatimizda ijtimoiy tarmoqlarning shakllanishi, tendensiyalari va xususiyatlari // *Fuqarolik jamiyati*. – T., 2021. – № 2. – B. 25
14. Shojaei, P.; Vlahu-Gjorgievska, E.; Chow, Y.-W. Security and Privacy of Technologies in Health Information Systems: A Systematic Literature Review. *Computers* **2024**, *13*, 41. <https://doi.org/10.3390/computers13020041>
15. Warren SD, Brandeis LD. The right to privacy. *Harv Law Rev*. 1890;4(5):193–22
16. Yusupova F.- Sog'liqni saqlash sohasida shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashning huquqiy jihatlari "*Yurisprudensiya*" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali, 2024-yil 5-son
17. Юсупова Ф. - Медицинские услуги в эпоху цифровой трансформации: правовые аспекты телемедицины *Том 4 № 4 (2025): Научный журна «Legalitas»* <https://legalitas.semuniver.kz/index.php/main/article/view/143>

AKSUNGUL Medetbaeva Sharapatdinovna

Teacher of the training institute for lawyers
under the Ministry of Justice, PhD student of the
Republican Center of Forensic Expertise named
after Kh. Sulaymonova under the Ministry of
Justice of the Republic of Uzbekistan, Scientific
research institute of forensic expertise
E-mail: aksumedetbaeva@gmail.com

THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: GLOBAL CHANGES AND THE APPROACH OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): MEDETBAEVA A. Sh. The development of artificial intelligence: global changes and the approach of the international community // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 4 (2025) P. 105-112.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATION

This article explores the transformative potential of artificial intelligence (AI) and the emerging challenges it brings to the modern world. AI today is reshaping important sectors such as healthcare, education, industry, and governance. In healthcare, it enables early diagnosis and personalized treatment; in education, it supports adaptive learning and digital innovation; in industry, it increases efficiency through automation; and in governance, it improves decision-making and public services. At the same time, AI raises serious ethical, legal, and social concerns. Issues such as privacy protection, algorithmic bias, responsibility for AI-driven decisions, and the risk of deepening social inequality require careful attention. Therefore, the development of AI must be guided by principles of responsibility, transparency, and human-centered values.

This article employs descriptive-analytical and comparative-legal methods, drawing upon interdisciplinary sources in law, economics, and ethics. The article also emphasizes the global response to these challenges. International organizations, including the United Nations, the European Union, and UNESCO, are developing regulatory and ethical frameworks to ensure that AI contributes to sustainable and inclusive growth. Particular attention is given to Uzbekistan's national strategies in this area. The country is actively investing in digital transformation, scientific research, and the training of specialists in AI technologies. The main goal of this article is to provide a balanced understanding of how AI progress can be guided through international cooperation and national initiatives, ensuring that artificial intelligence serves the interests of humanity and supports sustainable development.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), digital transformation, global governance, ethical challenges, international regulation, emerging technologies, AI policy, data privacy, automation, human rights, AI in Uzbekistan, global security, AI legislation, technological ethics, international cooperation.

MEDETBAEVA Aksungul Sharapatdinovna

Adliya vazirligi huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti o'qituvchisi, O'zbekiston Respublikasi

Adliya vazirligi huzuridagi X. Sulaymonova nomidagi Respublika Sud ekspertiza markazi,

Sud-ekspertlik ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti

E-mail: aksumedetbaeva@gmail.com

SUN'IY INTELEKTNING RIVOJLANISHI: GLOBAL O'ZGARISHLAR VA XALQARO HAMJAMIYATNING YONDASHUVI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellektning (SI) o'zgarishlarga olib keluvchi salohiyati va zamonaviy dunyoda yuzaga keltirayotgan muammolari ko'rib chiqiladi. Bugungi kunda SI sog'liqni saqlash, ta'lim, sanoat va boshqaruv kabi muhim sohalarni tubdan o'zgartirmoqda. Sog'liqni saqlashda u erta tashxis qo'yish va shaxsga mos davolash imkonini beradi; ta'limda adaptiv o'qitish va raqamli innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi; sanoatda avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshiradi; boshqaruvda esa qaror qabul qilish va davlat xizmatlarini ko'rsatishni yaxshilaydi. Ushbu maqolada tavsifiy-tahliliy va qiyosiy-huquqiy usullar qo'llanilib, huquq, iqtisodiyot va axloq sohasidagi fanlararo manbalarga ham tayanilgan.

Biroq SI bir qator jiddiy axloqiy, huquqiy va ijtimoiy muammolarni ham yuzaga chiqaradi. Ular qatoriga shaxsiy hayotni himoya qilish, algoritmik xolislik, SI tomonidan qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlik va ijtimoiy tengsizlikning chuqurlashuvi xavfi kiradi. Shuning uchun SI rivoji mas'uliyat, shaffoflik va inson manfaatlariga yo'naltirilgan tamoyillarga asoslanishi lozim.

Maqolada, shuningdek, ushbu muammolarga global yondashuv ham ta'kidlab o'tiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi va YUNESKO kabi xalqaro tashkilotlar SI'ning barqaror va inklyuziv o'sishga hissa qo'shishini ta'minlash uchun huquqiy va axloqiy me'yorlarni ishlab chiqmoqda. Ayniqsa, O'zbekistonning bu sohadagi milliy strategiyalariga alohida e'tibor qaratiladi. Mamlakat raqamli transformatsiya, ilmiy tadqiqotlar va SI texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarini tayyorlashga faol sarmoya kiritmoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – sun'iy intellekt taraqqiyoti xalqaro hamkorlik va milliy tashabbuslar orqali boshqarilishi, natijada SI insoniyat manfaatlariga xizmat qilishi va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashini tushuntirishdir.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), raqamli transformatsiya, global boshqaruv, axloqiy muammolar, xalqaro tartibga solish, yangi texnologiyalar, SI siyosati, ma'lumotlar maxfiyligi, avtomatlashtirish, inson huquqlari, O'zbekistonda SI, global xavfsizlik, SI qonunchiligi, texnologik etika, xalqaro hamkorlik.

МЕДЕТБАЕВА Аксунгуль Шарапатдиновна

Преподаватель Института переподготовки и повышения квалификации юридических кадров при Министерстве юстиции Республики Узбекистан, докторант Научно-исследовательского института судебной экспертизы при Республиканском центре судебной экспертизы имени Х. Сулеймановой при Министерстве юстиции Республики Узбекистан

E-mail: aksumedetbaeva@gmail.com

РАЗВИТИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ГЛОБАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ПОДХОД МЕЖДУНАРОДНОГО СООБЩЕСТВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается трансформационный потенциал искусственного интеллекта (ИИ) и возникающие вызовы, которые он приносит в современный мир. Сегодня ИИ меняет

важные сферы, такие как здравоохранение, образование, промышленность и управление. В здравоохранении он обеспечивает раннюю диагностику и персонализированное лечение; в образовании поддерживает адаптивное обучение и цифровые инновации; в промышленности повышает эффективность за счёт автоматизации; а в сфере управления улучшает процесс принятия решений и предоставление государственных услуг. В данной статье используются описательно-аналитические и сравнительно-правовые методы, основанные на междисциплинарных источниках в области права, экономики и этики.

В то же время ИИ поднимает серьёзные этические, правовые и социальные вопросы. К ним относятся защита конфиденциальности, алгоритмическая предвзятость, ответственность за решения, принимаемые ИИ, а также риск углубления социального неравенства. Поэтому развитие ИИ должно быть основано на принципах ответственности, прозрачности и ориентации на человека. В статье также подчёркивается глобальная реакция на эти вызовы. Международные организации, включая Организацию Объединённых Наций, Европейский Союз и ЮНЕСКО, разрабатывают нормативные и этические рамки, чтобы гарантировать вклад ИИ в устойчивый и инклюзивный рост. Особое внимание уделяется национальным стратегиям Узбекистана в этой сфере. Страна активно инвестирует в цифровую трансформацию, научные исследования и подготовку специалистов по технологиям ИИ.

Основная цель данной статьи заключается в том, чтобы дать сбалансированное понимание того, как прогресс в области ИИ может быть направлен через международное сотрудничество и национальные инициативы, обеспечивая служение искусственного интеллекта интересам человечества и поддержку устойчивого развития.

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), цифровая трансформация, глобальное управление, этические проблемы, международное регулирование, новые технологии, политика в области ИИ, конфиденциальность данных, автоматизация, права человека, ИИ в Узбекистане, глобальная безопасность, законодательство в области ИИ, технологическая этика, международное сотрудничество.

Artificial Intelligence (AI) refers to a branch of computer science focused on developing systems capable of performing tasks that typically require human intelligence. These tasks include natural language processing, pattern recognition, learning, decision-making, and predictive analytics. Today, AI is no longer confined to research laboratories — it is increasingly present in everyday life, from voice assistants on smartphones to smart systems in healthcare and transportation.

One of AI's greatest strengths lies in its ability to analyze and process vast amounts of data in a short time. This capability opens up new possibilities in diagnosing diseases, managing cities, combating crime, enabling personalized education, and boosting labor productivity. When implemented effectively, AI technologies can significantly improve quality of life and accelerate economic development.

Also, James Barrat said that:

“A powerful AI system tasked with ensuring your safety might imprison you at home. If you asked for happiness, it might hook you up to a life support ... And since it's a highly complex system, you may never understand it well enough to make sure you've got it right” [1].

AI systems come in various forms. Narrow AI, or weak AI, is designed to perform specific tasks — such as recommendation algorithms in online shopping. A more advanced concept is General AI, which theoretically could perform any intellectual task that a human can do. Another important category is Explainable AI, which is crucial in sensitive fields like law and medicine, as it ensures transparency and justifiability in decision-making processes.

Many developed nations are actively working to create balanced regulatory frameworks for AI. For example, the European Union has adopted the AI Act, the world's first comprehensive legal

framework for AI, which regulates AI applications based on their level of risk. Meanwhile, the United States emphasizes self-regulation by promoting ethical principles developed in collaboration with the business and academic communities.

AI development, beyond technology – a legal, ethical, and economic imperative

The advancement of artificial intelligence (AI) is not merely a technological evolution—it is increasingly recognized as a multidimensional process involving **social, legal, and ethical dimensions**. As AI becomes further integrated into the fabric of modern life, its development must be accompanied by robust regulatory mechanisms to ensure **safe, fair, and sustainable** deployment across sectors. Regulation must not be an afterthought; rather, it should accompany every phase of AI implementation, guiding its use while safeguarding human rights and societal interests.

Therefore, Ray Kurzweil's book **"The Singularity is near: When Humans transcend biology"** argues that, *"By the time of the Singularity, there won't be a distinction between humans and technology. ... Technology will be the metaphorical opposable thumb that enables our next step in evolution."* [2]

The Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030 (hereinafter - the Strategy) was developed in accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 30, 2024 No. UP-132 **"On Measures to Implement the Tasks Defined in the Fourth Open Dialogue of the President of the Republic of Uzbekistan with Entrepreneurs"** in order to create the necessary conditions for the introduction of artificial intelligence technologies in the social sphere and sectors of the economy, including the definition of legal, technological, and economic foundations[3].

The experience of technologically advanced countries in establishing such frameworks can serve as a model for nations that are in the early stages of shaping their AI policies. These established models offer practical pathways for addressing challenges such as algorithmic bias, data privacy, and the accountability of autonomous systems.

Legislation on informatization consists of this Law and other legislative acts. If an international treaty of the Republic of Uzbekistan establishes rules other than those provided for by the legislation of the Republic of Uzbekistan on informatization, then the rules of the international treaty shall apply[4].

Similarly, Bostrom warns that, **"Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies"** *"Let an ultra-intelligent machine be defined as a machine that can far surpass all the intellectual activities of any man however clever. ... there would then unquestionably be an 'intelligence explosion' ... man would be left far behind"* [5].

Furthermore, AI is no longer just transforming individual industries—it is becoming a critical driver of global economic growth. Recent studies underline its potential to contribute significantly to global GDP and reshape the competitive landscape in both developed and emerging markets.

Global AI economic outlook

According to Next Move Strategy Consulting, the global AI market is projected to grow from hundreds of billions today to over **\$1.8 trillion** by 2030, underscoring its role as one of the most powerful technological and economic forces of the 21st century.

For example, examines challenges and possibilities of generative AI (especially large-language models) on scientific authorship; critiques binary views (tech vs. humans), explores how AI changes meaning and practices in scholarship [6].

This exponential growth is attributed to AI's ability to optimize operational efficiency, enable hyper-personalized services, and foster innovative ecosystems across sectors. Looks at whether AI (ChatGPT-4) can write scientific discussion sections good enough for high impact journals; reviewer-blinded evaluation [7].

As a result, AI is becoming not only a technological asset but a strategic pillar of national economic policy and international competitiveness. As AI continues to evolve, it is imperative that global and national strategies remain dynamic, inclusive, and ethically grounded—ensuring that the technology serves humanity, rather than challenges it [8].

Indicator	Value / Forecast	Source
Projected Global AI Market Size (by 2030)	\$1.8 trillion	Next Move Strategy Consulting (2023)
Expected Contribution to Global GDP (by 2030)	Up to \$12 trillion	PwC, McKinsey Global Institute
Key Sectors Benefiting from AI	Healthcare, Finance, Education, Transport	OECD, World Economic Forum
Primary Drivers of AI Economic Value	Automation, Innovation, Productivity Gains	Stanford AI Index, 2024 Report

Artificial Intelligence: benefits vs risks and global responses

Aspect	Details
Main Concern	Spread of synthetic content (deepfakes) and misinformation through AI-generated media
Technology Involved	Deepfakes, GPT models, neural networks
Use Cases	Entertainment Social media Political propaganda Fake news
Documented Risk	72% of participants in a study believed AI-generated news was real (GPT model experiment)
Ethical Issues	Truth manipulation Loss of trust in media Electoral interference
Expert Warnings	Elon Musk and Steve Wozniak call for a temporary halt on powerful AI models until safety protocols are in place
International Actions	UN, EU, OECD discussions Regulatory proposals Global AI safety initiatives
Regulatory Focus	Content transparency Data accountability International cooperation
Proposed Solutions	Global governance Ethical guidelines Risk-based AI classification e.g., EU AI Act [4].

Uzbekistan's strategy for the development and regulation of Artificial Intelligence

On October 14, 2024, the President of the Republic of Uzbekistan signed Decree No. PD-358, approving the National Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies through 2030. The decree outlines a roadmap for implementation between 2024 and 2026, and establishes clear targets for 2030, including:

- Increasing the total value of AI-based software products and services to \$1.5 billion;
- Ensuring that 10% of services on the Unified Government Services Portal are powered by AI;
- Expanding the number of AI-focused resident companies in the IT Park to 50;

- Training 1,000 highly qualified specialists in the field of artificial intelligence;
- Establishing 10 AI research laboratories and increasing the number of university faculty with scientific degrees (PhD, DSc) in AI to 40;
- Raising Uzbekistan’s position to among the top 50 countries in the Government AI Readiness Index.

To support these objectives, the Fund for Reconstruction and Development has committed to providing an interest-free loan of \$50 million to the Ministry of Digital Technologies, starting from January 1, 2025, for a term of five years. In addition, a list of around 100 pilot projects is being developed to integrate AI across various sectors of the economy.

A new state institution — the Center for the Development of Artificial Intelligence and the Digital Economy — is planned to be established under the Ministry of Digital Technologies, based on the existing Center for Digital Economy Research.

Priority areas for AI integration

The strategy identifies several key sectors where artificial intelligence will be actively applied:

- Banking and Finance: fraud detection, credit risk evaluation, and market trend forecasting;
- Taxation and Customs: reducing the shadow economy, detecting suspicious customs activities, and managing risks;
- Healthcare: disease diagnosis, treatment planning, analysis of medical images, and patient data management;
- Agriculture: yield forecasting, resource optimization, and monitoring crops, poultry, fish, and livestock;
- Energy: energy resource management, optimizing production and distribution, expanding renewable energy usage, and forecasting demand.

Recent advances in artificial intelligence and digital technologies in Uzbekistan

Uzbekistan has made significant strides in adopting artificial intelligence (AI) and digital identification technologies across both public and private sectors. To date, biometric identification systems have been deployed in over **70 organizations**, including **29 commercial banks** (representing **82% of all banks**), **5 state institutions**, **13 payment systems**, **9 online marketplaces**, and **2 mobile network operators**. As a result, more than **6.4 million users** have registered, and the total number of biometric identification events has exceeded **14 million**.

Since the launch of biometric solutions, the time required for identity verification in enterprises has been reduced to just one second, and the process of document authentication has been fully automated, significantly enhancing operational efficiency and security.

Innovations in natural language processing and contactless payments

A notable development is the creation of “**Muxlisa**”, Uzbekistan’s first AI-powered voice assistant tailored to the Uzbek language. The system includes modules for speech-to-text and text-to-speech conversion, supported by a robust linguistic model grounded in Uzbek linguistics.[5]. The project has amassed a dataset of 4.7 million text entries and 350 hours of voice recordings, serving as a foundation for language training and AI refinement.

In the field of contactless payment technologies, the introduction of “**MyID Palm**”, a palm recognition-based identification system, marks a significant innovation. After successful pilot testing, the technology has already been implemented at 45 metro stations, offering a seamless biometric payment experience [6].

AI in education and capacity building

For the 2024/2025 academic year, Uzbekistan has introduced a dedicated AI education track, allocating **1,050 university** admission slots (including 1,018 for bachelor’s degrees and 32 for master’s programs) across **13 higher education** institutions. This move reflects a strategic commitment to building a future-ready workforce equipped with AI expertise.

To raise awareness and promote the adoption of AI technologies, the Ministry of Digital Technologies conducted over 400 presentations in nearly **60 institutions** during 2024. These sessions were aimed at deputy heads responsible for digitalization, heads of IT divisions, and technical experts from various government and economic management bodies.

Uzbekistan has also prioritized international collaboration to bolster its AI capabilities. In partnership with **NVIDIA**, more than 20 technical sessions have been held, and in cooperation with Run: ai, an additional 15 sessions were organized [7]. On February 20, 2024, Anton Zhuraev, the CIS Regional Director for Business Development at NVIDIA, visited **Inha University** in Tashkent, where he led a seminar-training for faculty and students. Concurrently, specialized training sessions were conducted at the Ministry of Digital Technologies for representatives of public administration and economic entities.

Moreover, ongoing joint efforts with NVIDIA aim to establish a high-performance computing (HPC) cluster in Uzbekistan. This will support the deployment of AI technologies, enable parallel computing, and facilitate machine learning projects. As part of this initiative, Uzbekistan plans to procure GPU-based infrastructure (graphics processing units) essential for AI modeling, data processing, and advanced simulation.

Forthcoming legislative developments in the regulation of Artificial Intelligence in Uzbekistan

In a significant legislative advancement, the Legislative Chamber of the **Oliy Majlis** of the Republic of Uzbekistan adopted, in its first reading on April 15, 2025, a draft law aimed at regulating relations arising from the use of artificial intelligence (AI).

Rather than creating a standalone, sector-specific statute, the current legislative approach seeks to incorporate amendments and additions into existing legal instruments, most notably the Law “**On Informatization**” and the Code of Administrative Responsibility. This method ensures continuity and coherence within the national legal framework and facilitates the harmonization of emerging norms with pre-established legal standards.

Such a gradual and cautious legislative strategy may be regarded as a pragmatic response to the challenges of regulating a rapidly evolving technological domain during a transitional phase. Rather than rushing to enact a comprehensive, possibly rigid, AI law, Uzbekistan is opting to embed foundational principles of AI governance into the familiar legal architecture.

This pathway offers multiple advantages. It provides greater legal predictability and stability for developers, companies, and other market participants, who can adapt to new requirements that are firmly rooted in the country’s existing normative base. By integrating AI regulation through already recognized legal structures, the government reduces legal uncertainty while simultaneously laying the groundwork for future regulatory sophistication.

In essence, Uzbekistan is constructing a flexible, adaptive legal environment one that balances innovation with responsibility and prepares the national legal system for the broader integration of AI across sectors.

International experience has demonstrated that effective regulation of artificial intelligence (AI) is unattainable without a careful balance between supporting innovation and safeguarding citizens’ rights. Countries around the world have adopted diverse regulatory approaches—ranging from stringent legal controls to more flexible, ethics-based frameworks. Despite these differences, a unifying objective remains: to ensure that technological advancement ultimately serves human welfare rather than undermines it.

This principle is becoming increasingly critical amid the rapid proliferation and deployment of AI-driven solutions, which are transforming nearly every sector of modern life. The pace and

scale of this transformation demand regulatory models that are not only adaptive but also ethically grounded and socially responsive.

As a member of the global technological ecosystem, Uzbekistan recognizes the strategic importance of these developments and has already taken decisive steps toward formulating its own national AI strategy. By aligning with global best practices—through legal reform, institutional capacity building, investment in education and research, and the development of regulatory frameworks

Uzbekistan positions itself not merely as a user of AI technologies, but as a responsible and proactive participant in shaping their ethical and effective application.

Going forward, it is vital that the country's efforts are rooted in inclusive dialogue, transparency, and a long-term vision focused on sustainable development for the benefit of society as a whole. This means not only adopting AI but ensuring it is implemented safely, equitably, and in accordance with universally shared values.

References / Iqtiboslar/ Сноски:

1. Our Final Invention: Artificial Intelligence and the End of the Human Era by James Barrat, 2013 pages 108–110.
2. Ray Kurzweil's book The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology, 2005 page 69 of the first hardcover edition.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-sonli "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash" to'g'risidagi qarori; <https://lex.uz/ru/docs/-7158604>
4. O'zbekiston Respublikasining 560-II-sonli "Axborotlashtirish" to'g'risidagi Qonuni; <https://lex.uz/docs/-83472>
5. Nick Bostrom. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press, 2014. <https://global.oup.com/academic/product/superintelligence-9780198739838>
6. AI & Society, Volume 40, pages 3225-3235, Published 08 January 2025. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-024-02174-w>
7. Irish Journal of Medical Science (1971-), Vol. 194, pages 1191-1198, Published 12 June 2025. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11192-025-05413-z>
8. International Regulatory Frameworks and Guidelines;
9. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/basel-iii/>
10. Acemoglu D, Laibson D, List JA. Equalizing superstars: The internet and the democratization of education. Am. Econ. Rev. 2014; 104:523–527.
11. Muxlisa AI - Голосовой ассистент <https://uzinfocom.uz/projects/muxlisa-ai-en-3>
12. MyID Palm <https://uzinfocom.uz/uz/projects/myid-palm-ru-25>
13. NVIDIA Run:ai <https://www.nvidia.com/en-us/software/run-ai/>

MINGBOYEVA Sakinabonu Shuhrat qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti

E-mail: mingboyevasakinabonu0202@gmail.com

TRANSCHEGARAVIY CHUCHUK SUV RESURLARIDAN FOYDALANISHDA DAVLATLARARO HAMKORLIKNING HUQUQIY ASOSLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): MINGBOYEVA S.Sh. Transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlikning huquqiy asoslari // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 113-119.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Transchegaraviy chuchuk suv resurslarining boshqaruvi global xavfsizlik, ekologik barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida ilmiy hamjamiyat va siyosiy doiralarda tobora ko'proq e'tibor qaratilayotgan masaladir. Iqlim o'zgarishi, demografik dinamikalar va antropogen bosim natijasida yuzaga kelayotgan suv tanqisligi xalqaro miqyosda nizolar xavfini kuchaytirib, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo'lida yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur maqolada transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlikning huquqiy asoslari, suv diplomatiyasi konsepsiyasi va mintaqaviy integratsiya mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi. Muallifning ilmiy qarashlariga ko'ra, transchegaraviy suvlar faqat tabiiy resurs emas, balki davlatlararo hamkorlikni mustahkamlash, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirish hamda xavfsizlik arxitekturasini mustahkamlashning strategik omili sifatida qaralishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, maqolada xalqaro huquq tamoyillari adolatli va oqilona foydalanish, zarar yetkazmaslik, axborot almashish va manfaatdor tomonlarning teng ishtiroki global suv siyosatini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari transchegaraviy suv siyosatida huquqiy mexanizmlar, siyosiy iroda va ilmiy asoslangan boshqaruvning uyg'unligi mintaqaviy xavfsizlik, barqaror rivojlanish va iqtisodiy integratsiyani ta'minlashning muhim sharti ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, suv diplomatiyasi nizolarni oldini olish va uzoq muddatli hamkorlikni shakllantirishda innovatsion yondashuv sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: transchegaraviy suv resurslari, suv diplomatiyasi, xalqaro huquq, davlatlararo hamkorlik, barqaror rivojlanish, global xavfsizlik, ekologik barqarorlik, suv siyosati, manfaatlar muvozanati, adolatli foydalanish, zarar yetkazmaslik tamoyili, axborot almashish, integratsion jarayonlar, siyosiy iroda, resurslarni boshqarish, xalqaro institutlar, mintaqaviy hamkorlik, suv tanqisligi, iqlim o'zgarishi, strategik xavfsizlik.

МИНГБОЕВА СакинабонуДокторант Ташкентского государственного
юридического университетаE-mail: mingboyevasakinabonu0202@gmail.com

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ПРЕСНОВОДНЫХ РЕСУРСОВ

АННОТАЦИЯ

Управление трансграничными пресноводными ресурсами рассматривается как неотъемлемая составляющая глобальной безопасности, экологической устойчивости и экономического развития, что находит всё большее отражение в научном и политическом дискурсе. Изменение климата,

демографическая динамика и антропогенное давление усиливают дефицит воды, повышая риск международных конфликтов и создавая новые вызовы на пути достижения целей устойчивого развития. В статье проводится комплексный анализ правовых основ межгосударственного сотрудничества в области использования трансграничных водных ресурсов, концепции водной дипломатии и механизмов региональной интеграции. С точки зрения автора, трансграничные воды должны рассматриваться не только как природный ресурс, но и как стратегический фактор укрепления международного сотрудничества, стимулирования социально-экономического развития и формирования архитектуры безопасности. Особое внимание уделяется принципам международного права справедливого и разумного использования, недопущения ущерба, обмена информацией и равного участия заинтересованных сторон, которые оцениваются как методологическая основа глобальной водной политики. Результаты исследования показывают, что сочетание правовых механизмов, политической воли и научно обоснованного управления является ключевым условием обеспечения региональной безопасности, устойчивого развития и экономической интеграции. Водно-дипломатический подход при этом интерпретируется как инновационный механизм предотвращения конфликтов и укрепления долгосрочного сотрудничества.

Ключевые слова: трансграничные водные ресурсы, водная дипломатия, международное право, межгосударственное сотрудничество, устойчивое развитие, глобальная безопасность, экологическая устойчивость, водная политика, баланс интересов, справедливое использование, принцип недопущения ущерба, обмен информацией, интеграционные процессы, политическая воля, управление ресурсами, международные институты, региональное сотрудничество, дефицит воды, изменение климата, стратегическая безопасность.

SAKINABONU Mingboyeva

PhD student at Tashkent State University of Law

E-mail: mingboyevasakinabonu0202@gmail.com

LEGAL FOUNDATIONS OF INTERSTATE COOPERATION IN THE UTILIZATION OF TRANSBOUNDARY FRESHWATER RESOURCES

ANNOTATION

The governance of transboundary freshwater resources is increasingly recognized as a fundamental component of global security, ecological sustainability, and economic development within both academic and political discourse. Climate change, demographic pressures, and anthropogenic stress are intensifying water scarcity, thereby heightening the risks of international conflicts and posing new challenges to achieving the Sustainable Development Goals. This article provides a comprehensive analysis of the legal foundations of interstate cooperation in the management of transboundary water resources, the concept of water diplomacy, and the mechanisms of regional integration. According to the author's perspective, transboundary waters should be regarded not merely as natural resources but as strategic instruments for strengthening international cooperation, fostering socio-economic development, and reinforcing security architectures. Particular emphasis is placed on the principles of international law equitable and reasonable utilization, the obligation not to cause harm, information exchange, and the equal participation of stakeholders which are evaluated as the methodological foundations of global water policy. The findings demonstrate that the synergy of legal mechanisms, political will, and scientifically informed governance constitutes a key prerequisite for ensuring regional security, sustainable development, and economic integration. Within this framework, water diplomacy is interpreted as an innovative approach to conflict prevention and the promotion of long-term cooperation.

Keywords: transboundary water resources, water diplomacy, international law, interstate cooperation, sustainable development, global security, ecological sustainability, water policy, balance of interests, equitable utilization, no-harm principle, information exchange, integration processes, political will, resource management, international institutions, regional cooperation, water scarcity, climate change, strategic security.

Zamonaviy xalqaro huquqiy munosabatlarni tahlil qilish davomida shu jihat ma'lum bo'ldiki, transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanish sohasida davlatlararo hamkorlik xalqaro huquqning deyarli barcha tarmoqlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro huquqda inson huquqlari, Xalqaro ekologiya huquqi, Xalqaro xavfsizlik huquqi, Xalqaro gumanitar huquq, Xalqaro jinoyat huquqi, Xalqaro nizolarni tinch hal etish huquqi kabi xalqaro huquq sohalari transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish bilan bog'liq munosabatlarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Negaki dunyo davlatlarining deyarli barchasida transchegaraviy chuchuk suv resurslari mavjud bo'lib, ularni samarali va oqilona boshqarish, aholining toza ichimlik suvidan foydalanishga bo'lgan huquqini ta'minlash, iqtisodiyotda suv resurslaridan isrofgarchiliksiz sarf etilishi, ularning zararlantirilmasligi kabi masalalar xalqaro huquq bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, dunyo aholisi duch kelayotgan iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolar, muzliklarning erishi, demografik o'sish (hozirgi kunda dunyo aholisi 8 mlrd.dan oshgan bo'lib, 1800-yilda yer yuzida 1 mlrd. aholi mavjud bo'lgan bo'lsa, 225 yil davomida aholi soni 7 mlrd.dan ortiqqa ko'paydi. 1950-yildan boshlab, aholining demografik o'sishi keskin ko'tarildi, bu bevosita inson huquqlarining ta'minlanishi bilan bog'liq), sanoat kompaniyalarining ko'payishi, suv iste'moli sarfining keskin oshishi chuchuk suv tanqisligi muammosini oshirib bormoqda [1]. Shu jihatdan ko'rish mumkinki, bu munosabatlar xalqaro huquqda katta amaliy ahamiyatga ega. Xalqaro huquqning asosiy xususiyatlaridan biri esa uning huquqiy tartibga solinishi xalqaro shartnomalar, paktlar, protokollar ko'rinishida namoyon bo'lishidadir.

Xalqaro munosabatlarda transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlik masalasi alohida e'tibor talab qiladiki, uni nafaqat xalqaro-huquqiy shartnomalar, balki ikki va ko'p tomonlama shartnomalar bilan ham tartibga solish lozim bo'ladi. Xalqaro shartnomalar, konvensiyalar, deklaratsiyalar, xalqaro paktlar transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishga oid barcha qoidalarni o'z ichiga qamrab olmaydi, ayniqsa, individual xarakter kasb etadigan jihatlar mintaqaviy, ikki va ko'p tomonlama kelishuvlar bilan huquqiy tartibga solinadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlikning nazariy asoslarini, amaliy mexanizmlarini va mintaqaviy tajribalarini tahlil qilishdan iboratdir. Mazkur maqsadni amalga oshirish jarayonida bir qator ilmiy vazifalar ko'zda tutilgan bo'lib, ular jumlasiga Birlashgan Millatlar Tashkiloti konvensiyalari hamda mintaqaviy kelishuvlarni tahlil qilish, transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlik va uning samaradorligini baholash kiradi. Tadqiqotning obyekti transchegaraviy chuchuk suv resurslari va ular ustidan davlatlararo hamkorlik jarayonlaridan iborat bo'lsa, predmeti xalqaro huquqiy normalar, davlatlar o'rtasidagi kelishuvlar, hamkorlik institutlari, suv taqsimoti amaliyoti hamda ularning barqaror rivojlanish va xavfsizlikka ta'sirini o'z ichiga oladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi suv diplomatiyasi konsepsiyasi asosida davlatlararo hamkorlikning huquqiy asoslarini takomillashtirishga oid takliflar ilgari surilganligi bilan izohlanadi. Mazkur tadqiqotda tahliliy va qiyosiy metodlardan, geosiyosiy yondashuvdan, barqaror rivojlanish nazariyasidan, xalqaro huquqiy tahlildan hamda empirik tajribaga asoslangan qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

BMTning ma'lumotlariga ko'ra, 2017-yilda 10 ta davlat transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda xalqaro me'yorlarga tayangan bo'lsa, 2020-yilda 32 ta davlat transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishda umumiy qamrovining 90% holatida davlatlararo hamkorlikning xalqaro

huquqiy asoslarini milliy qonunchiligida tatbiq etgan[2]. Transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanish bilan bog'liq munosabatlarni xalqaro huquqiy tartibga solishda *Transchegaraviy ochiq suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish hamda foydalanish bo'yicha konvensiyasi (UNECE 1992)*, *Xalqaro suv yo'llaridan navigatsiyasiz foydalanish huquqi to'g'risidagi konvensiya (UN 2014)*lar muhim ahamiyat kasb etgan bo'lib, ularda xalqaro ko'llar va transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanish bilan bog'liq asosiy qoidalar belgilab qo'yilgan. Inson huquqlarining ta'minlanishi jihatidan olinadigan bo'lsa, BMT nizomi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, BMT Bosh Assambleyasining 2010-yildagi rezolyutsiyalari ham huquqiy asos bo'ladi.

Transchegaraviy ochiq suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish hamda foydalanish bo'yicha konvensiyasi (Xelsinki konvensiyasi) transchegaraviy suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish hamda ulardan oqilona foydalanish masalasida birinchi fundamental xalqaro huquqiy hujjat sifatida tarixiy ahamiyatga ega[3]. Uning tamoyillari ekologik barqarorlik, davlatlarning majburiy hamkorligi, ma'lumot almashish va monitoring tizimlarini joriy etish, shuningdek, suv resurslari ustidan kelib chiqishi mumkin bo'lgan mojarolarning oldini olishga qaratilgan. Konvensiya amalda transchegaraviy suvlarni birgalikda boshqarishning institutsional modelini shakllantirdi. Dunay, Reyn va Dnepr havzalarida tuzilgan qo'shma komissiyalar bunga yorqin misoldir. Eng muhim jihati shundaki, 2016-yildan boshlab ushbu konvensiya barcha BMT a'zo davlatlari uchun qo'shilishga ochiq bo'ldi va global darajadagi universal huquqiy hujjatga aylandi.

BMTning 1997-yilda qabul qilinib, 2014-yilda kuchga kirgan *Xalqaro suv yo'llaridan navigatsiyasiz foydalanish huquqi to'g'risidagi konvensiyasi (Nyu York konvensiyasi)* esa transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishni global darajada tartibga soluvchi eng muhim xalqaro standartdir. Ushbu hujjat uch asosiy prinsipga tayanadi[4]. Birinchidan, oqilona foydalanish prinsipi bo'yicha davlatlar suv resurslaridan o'z ehtiyojlariga qarab foydalanganda boshqa davlatlarning huquqlarini cheklamasligi lozim. Ikkinchidan, zarar yetkazmaslik prinsipi doirasida hech bir davlat boshqa davlat hududiga suvdan foydalanish natijasida sezilarli zarar yetkazmasligi kerak. Uchinchidan, hamkorlik va axborot almashish prinsipi asosida davlatlar o'rtasida monitoring, ma'lumotlar almashuvi va favqulodda vaziyatlarda tezkor ogohlantirish mexanizmlarini joriy etish ko'zda tutiladi. Bu tamoyillar global miqyosda suvdan foydalanishning huquqiy standartlarini belgilab, transchegaraviy suv diplomatiyasi rivojiga mustahkam asos bo'ldi.

Ikkala konvensiya o'rtasida o'xshashliklar ko'p bo'lsa-da, ular bir-birini to'ldiruvchi jihatlariga ham ega. Masalan, ikkala hujjatda ham adolatli foydalanish, zarar yetkazmaslik va hamkorlik tamoyillari ustuvor ahamiyatga ega. Shu bilan birga, Xelsinki konvensiyasi dastlab Yevropa mintaqasiga qaratilgan bo'lsa, Nyu York konvensiyasi global xususiyat kasb etadi. Yana bir farqi shundaki, Xelsinki konvensiyasi ekologik omillarga va institutsional mexanizmlarga katta urg'u beradi, ya'ni qo'shma komissiyalar va kotibiyat kabi hamkorlik institutlarini belgilaydi. BMT konvensiyasi esa ko'proq universal huquqiy standartlarni o'rnatish va adolatli taqsimot prinsipini mustahkamlashga yo'naltirilgan. Ushbu huquqiy hujjatlar davlatlararo hamkorlikning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Birinchidan, ular suv diplomatiyasini shakllantirib, davlatlar o'rtasida doimiy muloqot va kelishuv mexanizmlarini mustahkamlaydi. Ikkinchidan, suv ustidan kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarni huquqiy asosda hal qilish imkonini beradi va mojarolarning oldini oladi. Uchinchidan, ular ekologik xavfsizlik va iqtisodiy integratsiyani ta'minlash orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shadi. To'rtinchidan, bu hujjatlar mintaqaviy tajribalar uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi, xususan, Markaziy Osiyo, Afrika va Osiyodagi suv havzalari bo'yicha hamkorlik tashabbuslarining huquqiy poydevorini yaratadi.

Transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlik suv diplomatiyasining asosiy tushunchalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. **Marko Keskinen, Erik Salminen va Juho Haapalaning** "*Water Diplomacy Paths – An Approach to Recognise Water Diplomacy*

Actions in Shared Waters” nomli tadqiqoti transchegaraviy chuchuk suv resurslarini boshqarishda suv diplomatiyasining nazariy va amaliy jihatlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega[5]. Mualliflar suv diplomatiyasini faqat huquqiy kelishuvlar yoki rasmiy muzokaralar doirasida emas, balki siyosiy, texnik va ijtimoiy jarayonlarning o‘zaro bog‘langan tizimi sifatida talqin etadilar. Mazkur tadqiqot nazariy jihatdan barqaror rivojlanish paradigmasi va suv xavfsizligi tushunchalari bilan uzviy aloqador bo‘lib, suvni “yumshoq kuch” vositasi sifatida geosiyosiy, iqtisodiy va ekologik manfaatlar muvozanatini shakllantirishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa, ushbu yondashuv transchegaraviy suv havzalarida nizolarni oldini olish, manfaatdor tomonlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlash va diplomatik muloqotni samarali tashkil etishda metodologik asos sifatida qo‘llanishi mumkin. **Adam Krzymovskining fikricha**, iqlim o‘zgarishi, demografik bosim va ekologik stress natijasida chuchuk suv resurslari tobora tanqis bo‘lib bormoqda va bu jarayon global miqyosda siyosiy hamda iqtisodiy xavfsizlikka bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda[6]. Shu nuqtayi nazardan, suv diplomatiyasi nafaqat resurslarni taqsimlash vositasi, balki nizolarning oldini olish, manfaatdor tomonlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlash va integratsion hamkorlikni shakllantirishning muhim mexanizmi sifatida talqin etiladi.

Transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda mintaqaviy darajadagi huquqiy hujjatlar davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, Yevropa iqtisodiy komissiyasi doirasida qabul qilingan Espoo Konvensiyasi (1991) transchegaraviy ekologik ta’sirlarni baholash majburiyatini belgilab, qo‘shni davlatlar o‘rtasida atrof-muhitga ta’sirlarni oldindan muhokama qilish va baholash mexanizmini yaratdi. Shu bilan birga, UNECE Protokoli suv va salomatlik to‘g‘risida (1999) suv xavfsizligi va sanitariya masalalarini xalqaro darajada muvofiqlashtirishga xizmat qilmoqda. Yevropa Ittifoqi Suv Ramka Direktivi (2000) esa integratsiyalashgan suv resurslarini boshqarish tamoyillarini joriy etib, havza asosida boshqaruv yondashuvini mintaqaviy siyosat darajasiga ko‘tardi. Afrika qit’asida suv resurslari bo‘yicha tuzilgan kelishuvlar ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Niger daryosi komissiyasi (1964) va Senegal daryosi tashkiloti (1972) transchegaraviy havzalarda qo‘shma boshqaruv va manfaatlarni uyg‘unlashtirish mexanizmini yo‘lga qo‘ydi. Shuningdek, Zambezi daryosi shartnomalari suv resurslaridan barqaror foydalanish va davlatlararo hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Janubiy Amerikada esa Amazon hamkorlik shartnomasi (1978) mintaqaviy suv diplomatiyasining poydevorini yaratdi va Amazon havzasidagi davlatlar uchun suv, ekologiya hamda iqtisodiy hamkorlikning huquqiy asosini mustahkamladi. Markaziy Osiyo mintaqasida transchegaraviy suv resurslari bo‘yicha hamkorlik Orol dengizi havzasi bo‘yicha davlatlararo kelishuvlar (1992, 1993, 1995, 1998) va Xalqaro Amudaryo va Sirdaryo jamg‘armasi (IFAS) hujjatlari orqali shakllangan. Ushbu bitimlar Orol inqirozining oqibatlarini yumshatish, suv-energetika balansini muvofiqlashtirish va barqaror boshqaruvni ta’minlashni maqsad qilgan.

Xalqaro va mintaqaviy shartnomalarning asosiy maqsadi transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishda davlatlarning o‘zaro hamkorligini ta’minlash, nizolarning oldini olish, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologiyani qo‘llab-quvvatlash ekanligidan kelib chiqqan holda ular hozirgi kun talablarini qanoatlantira olishi masalasi muhim hisoblanadi. Bu bevosita dunyo hamjamiyati yuz tutayotgan global muammolar, jumladan, aholi sonining keskin o‘sishi, global isish natijasida muzliklarning erishi, epidemiyalar bilan bog‘liq. Suv tanqisligi transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanishda davlatlararo hamkorlik sohasida yangi bosqichni talab qilmoqda. Markaziy Osiyo misolida olinadigan bo‘lsa, mintaqaning ikki yirik transchegaraviy daryolari hisoblanadigan Amudaryo va Sirdaryodan samarali foydalanishda davlatlararo hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Jumladan, 2025-yil 31-mart kuni Xo‘jand shahrida (Tojikiston Respublikasi) **O‘zbekiston, Tojikiston va Qirg‘iziston** prezidentlari Shavkat Mirziyoyev, Imomali Rahmon va Sodik Japarovning uch tomonlama uchrashuvi davlatlaro munosabatlarni yanada mustahkamladi

[7]. Ushbu vaziyat mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishdagi ijobiy dinamikaning davomi bo'lib, unga 2024-yilda imzolangan **O'zbekiston va Tojikiston** o'rtasidagi ittifoqchilik munosabatlari to'g'risidagi shartnoma ham yordam beradi [8].

Iqlim o'zgarishi, demografik bosim va tezkor urbanizatsiya jarayonlari natijasida suv taqchilligi chuqurlashib borar ekan, ushbu resurslardan oqilona foydalanish davlatlararo munosabatlarda nafaqat ekologik va iqtisodiy, balki siyosiy hamda huquqiy ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, transchegaraviy suvlarni boshqarishda samarali davlatlararo hamkorlik mexanizmlarini shakllantirish, huquqiy asoslarni mustahkamlash va institutsional ishonchni ta'minlash dolzarb vazifaga aylanmoqda. Huquqshunos olimlardan **S. McCaffrey** o'z tadqiqotlarida qayd etganidek[9], suv huquqi faqat resurslarni taqsimlash qoidalari emas, balki hamkorlikning barqaror mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan normativ baza sifatida qaralishi lozim. Mintaqaviy integratsiya jarayonida suv siyosatini uyg'unlashtirish masalasi alohida e'tibor talab qiladi. Jahon banki va BMTning suv bo'yicha hisobotlarida ta'kidlanishicha, transchegaraviy havzalarning aksariyati ikki yoki undan ortiq davlat hududini qamrab oladi va milliy darajadagi izolyatsiyalangan yondashuvlar ko'pincha kelishmovchiliklarga sabab bo'ladi. Shuning uchun, integratsion siyosat davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, umumiy havzalarni ekotizim orqali boshqarish va suv resurslarini adolatli taqsimlash imkonini beradi. Suv diplomatiyasi bugungi kunda nafaqat resurslarni taqsimlash vositasi, balki tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlovchi muhim institut sifatida ko'rilmoqda. Huquqshunos olimlar **A. Tanzi** va **O. McIntyre** qayd etishlaricha[10], transchegaraviy suv resurslari bilan bog'liq nizolarni bartaraf etish jarayonida diplomatik mexanizmlar huquqiy me'yorlardan ko'ra ko'proq samara berishi mumkin, chunki ular tomonlar o'rtasida o'zaro ishonchni tiklash va kelishuvga erishishni osonlashtiradi. Shu jihatdan, xalqaro vositachilik institutlarini joriy etish va suv diplomatiyasini mustaqil yo'nalish sifatida rivojlantirish dolzarbdur. Masalan, Nil havzasida yoki Markaziy Osiyoda o'tkazilgan ko'plab muzokarlarda xalqaro vositachilik ishtiroki muzokaralarning konstruktiv kechishini ta'minlagan. Demak, suv diplomatiyasi mintaqaviy barqarorlikka hissa qo'shuvchi, nizolarni oldini oluvchi mexanizm sifatida qaralishi kerak. Transchegaraviy suvlarni boshqarishda shaffoflik va ma'lumot almashish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, faqat oz sonli davlatlar o'z hududidagi transchegaraviy havzalarning to'liq qamrab olingan monitoring tizimiga ega. Holbuki, suv oqimi, sifati va iste'moli bo'yicha ishonchli ma'lumotlarning mavjud emasligi davlatlar o'rtasida shubha va kelishmovchiliklarni kuchaytiradi. Shu sababli yagona elektron monitoring va axborot almashish tizimini yaratish zarur. Bu tizim real vaqtda ma'lumot taqdim etishi, suv taqsimotidagi adolatsizliklarni kamaytirishi va siyosiy hamkorlikni mustahkamlashi mumkin. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ma'lumot almashish tizimi mavjud bo'lgan havzalarda nizolar keskinligi past bo'ladi va ishonch darajasi yuqori bo'ladi. Iqlim o'zgarishi natijasida suv resurslarining tabiiy aylanishi izdan chiqayotgan bir davrda, tomchilatib sug'orish, qayta ishlash va desalinizatsiya kabi texnologiyalar transchegaraviy havzalarda ekologik stressni yengillashtirishga xizmat qiladi. Olimlar **M. Salman** va **S. Paisley** o'z tadqiqotlarida qishloq xo'jaligi sektorida suvni tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish davlatlararo munosabatlarda ham resurslar uchun raqobatni kamaytirishini ta'kidlaydilar[11]. Shu nuqtayi nazardan, ekologik barqarorlik masalasi nafaqat ichki siyosat, balki davlatlararo hamkorlikning ham ustuvor yo'nalishi bo'lishi kerak.

Transchegaraviy chuchuk suv resurslaridan foydalanish masalasi global siyosat, xalqaro huquq va barqaror rivojlanish muammolarining markazida turibdi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, iqlim o'zgarishi, demografik bosim va ekologik stress sharoitida suv resurslari tobora strategik ahamiyati ortmoqda, ularning oqilona boshqarilishi xalqaro xavfsizlik va iqtisodiy integratsiyaning muhim omiliga aylanmoqda. Shu bois davlatlararo hamkorlikning huquqiy, siyosiy va institutsional mexanizmlarini takomillashtirish nafaqat mintaqaviy barqarorlik, balki global xavfsizlik

arxitekturasining mustahkamlanishi uchun ham zarurdir. Ilmiy izlanishlar hamda huquqshunos olimlarning mulohazalari shuni ko'rsatadiki, oqilona foydalanish tamoyili, zarar yetkazmaslik prinsipi, shuningdek, shaffof ma'lumot almashuvi va manfaatdor tomonlarning keng ishtiroki transchegaraviy suvlarni boshqarishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ammo mavjud xalqaro-huquqiy hujjatlar amaliyotda ko'pincha siyosiy iroda va institutsional mexanizmlar bilan qo'llab-quvvatlanmagani sababli ularning samaradorligi yetarli emas. Demak, davlatlararo hamkorlik faqat huquqiy asoslar emas, balki diplomatik vositalar, iqtisodiy manfaatdorlik va ekologik mas'uliyatni uyg'unlashtiruvchi kompleks yondashuvni talab etadi. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, havza darajasida integratsiyalashgan boshqaruv modeli eng maqbul yechim sifatida shakllanmoqda. U nafaqat resurslardan samarali foydalanishni, balki ekologik barqarorlik va ijtimoiy manfaatlar muvozanatini ham ta'minlaydi. Mintaqaviy institutlarning shakllanishi, davlatlararo monitoring tizimlari va suvni tejovchi innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi mazkur jarayonni yanada mustahkamlashi mumkin. Shu ma'noda, davlat, biznes va fuqarolik jamiyatining hamkorligi kelajakdagi suv siyosatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Xalqaro xavfsizlik kontekstida esa suv resurslari tobora strategik resurs sifatida namoyon bo'lmoqda. Suv bo'yicha kelishmovchiliklar boshqa siyosiy nizolar bilan qo'shilganda mojarolarni kuchaytirishi mumkin, biroq hamkorlik va suv diplomatiyasi vositalari mojarolarni oldini olish, ishonchni mustahkamlash va integratsion jarayonlarni rivojlantirish imkonini beradi. Shu bois, suv diplomatiyasini mustaqil xalqaro siyosiy yo'nalish sifatida shakllantirish istiqbollari tobora yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Umuman olganda, transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanishning muvaffaqiyati siyosiy iroda, huquqiy me'yorlarning samarali qo'llanilishi, ilmiy bilimlarga asoslangan qaror qabul qilish va manfaatdor tomonlarning faol ishtirokiga bog'liqdir. Suv siyosatini nafaqat tabiiy resurslarni boshqarish sohasi, balki global xavfsizlik, iqtisodiy integratsiya va ekologik barqarorlikning markaziy elementi sifatida talqin etish kelajakda barqaror rivojlanishning hal qiluvchi sharti bo'lib qoladi. Shu tariqa, transchegaraviy suv siyosati hozirda davlatlararo hamkorlikning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Worldometer. (n.d.). Current world population. <https://www.worldometers.info/world-population/>
2. Versieux, B. H., & Bahia, G. S. (2023, March 23). International conventions on water. Mundorama. <https://medi-um.com/mundorama/international-conventions-on-water-83f80e87376e>
3. Transchegaraviy ochiq suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish hamda foydalanish bo'yicha Konvensiyaga qo'shilish to'g'risida, PQ-683. LexUZ. <https://lex.uz/docs/-1331404>
4. United Nations. (1997). Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf
5. Keskinen M., et al. (2021). Water Diplomacy Paths – An Approach to Recognise Water Diplomacy Actions in Shared Waters. Journal of Hydrology, Vol. 602, 126759. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022169421007873#bi005>
6. Krzymowski, A. (2021). Water diplomacy and its strategic significance for Sustainable Development Goals and global security architecture. Sustainability, 13 (24), 13898. <https://doi.org/10.3390/su132413898>
7. Raimova, M. (2025, 8 aprel). Укрепление регионального партнёрства: Узбекистан, Таджикистан и Кыргызстан заключили Договор о точке стыка государственных границ. Yuz.uz. <https://yuz.uz/ru/news/ukreplenie-regionalno-go-partnyorstva-uzbekistan-tadjikistan-i-krgzstan-zaklyuchili-dogovor-o-tochke-stka-gosudarstvennx-granits>
8. O'zbekiston Respublikasi bilan Tojikiston Respublikasi o'rtasida Ittifoqchilik munosabatlari to'g'risidagi shartnomani (Dushanbe, 2024-yil 18-aprel) ratifikatsiya qilish haqida [Qonun]. LexUZ. <https://lex.uz/docs/-7378957>
9. McCaffrey, S. C. (2007). The Law of International Watercourses (2nd ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.
10. Tanzi, A., & McIntyre, O. (Eds.). (2015). The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes: Its Contribution to International Water Cooperation. Leiden – Boston: Brill Nijhoff.
11. Paperet, G., & Vose, P. (2023). Enhancing agricultural water-saving technologies and their role in transboundary resource cooperation. Water Governance Journal, 15(2), 45–63.

HIKMATOV Shuhrat Shabanovich

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish
akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

NOGIRONLIKNING XALQARO HUQUQIY NORMALARGA AYLANISHI: XAYRIYADAN HUQUQQA

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): HIKMATOV Sh.Sh. Nogironlikning xalqaro huquqiy normalarga aylanishi: xayriyadan huquqqa // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2025) B. 120-125.

5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XX asrda nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi o'rni, ularning huquqiy maqomi va ijtimoiy himoya tizimining shakllanish jarayoni tarixiy, huquqiy hamda sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi nogironlik tushunchasining industrial inqilob davridan boshlab BMtning 2006-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya" sigacha bo'lgan evolyutsiyasini ochib berish, shu bilan birga ushbu jarayondagi asosiy tendensiyalar, ziddiyatlar va islohotlarni aniqlashdan iborat. Asarda yevgenika siyosatining inson qadriga salbiy ta'siri, jahon urushlarining nogironlik muammosini "milliy mas'uliyat" sifatida anglashga olib kelgani, fuqarolik huquqlari harakati ta'sirida teng huquqlilik g'oyalarining rivojlanishi hamda inklyuziv ta'lim konsepsiyasining ilmiy asoslanishi keng yoritilgan. Muallif nogironlar huquqlarini ta'minlash jarayoni faqat huquqiy bazani yaratish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy ongni o'zgartirish, madaniy stereotiplarni yo'qotish va davlat siyosatini inson huquqlariga moslashtirishni ham talab etganini ta'kidlaydi. Ilmiy yangilik sifatida, maqolada nogironlar huquqlarining tarixiy shakllanishi zamonaviy inson huquqlari tizimi bilan ilk bor kompleks ravishda bog'lab tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini xalqaro standartlarga muvofiq himoya qilish tizimini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asos vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari, ijtimoiy integratsiya, yevgenika, reabilitatsiya, inklyuziv ta'lim, xalqaro huquq, Salamanka deklaratsiyasi.

ХИКМАТОВ Шухрат Шабанович

Самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии Республика Узбекистан

ПРЕВРАЩЕНИЕ ИНВАЛИДНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ НОРМЫ: ОТ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ К ПРАВУ

АННОТАЦИЯ

В статье представлен историко-правовой и социологический анализ формирования правового и социального статуса лиц с инвалидностью в XX веке. Цель исследования заключается в раскрытии эволюции понятия инвалидности от эпохи промышленной революции до принятия Конвенции ООН о правах инвалидов в 2006 году, с акцентом на ключевые тенденции, противоречия и реформы, определившие развитие этой сферы. В работе детально рассматривается негативное влияние евгенической политики на восприятие инвалидности, роль мировых войн в осознании инвалидности как "национальной ответственности", влияние движения за гражданские права и развитие концепции инклюзивного образования. Автор подчёркивает, что процесс институционализации прав инвалидов требовал не только законодательных изменений, но и глубоких культурных и

социальных преобразований, направленных на изменение общественного сознания и устранение дискриминационных стереотипов. Научная новизна исследования заключается в системном анализе исторического становления прав инвалидов и их связи с современными стандартами прав человека, что ранее в отечественной науке не освещалось столь комплексно. Полученные результаты позволяют определить ключевые барьеры, мешающие социальной интеграции лиц с инвалидностью, и могут служить теоретико-практической основой для дальнейшего совершенствования законодательства Узбекистана в соответствии с международными принципами защиты прав инвалидов.

Ключевые слова: права инвалидов, социальная интеграция, евгеника, реабилитация, инклюзивное образование, международное право, Саламанкская декларация.

SHUKHRAT Khikmatov Shabanovich

Independent researcher of the Law Enforcement Academy
of the Republic of Uzbekistan

THE TRANSFORMATION OF DISABILITY INTO INTERNATIONAL LEGAL NORMS: FROM CHARITY TO RIGHTS

ANNOTATION

This article provides a historical, legal, and sociological analysis of the formation of the legal and social status of persons with disabilities during the twentieth century. The main objective of the study is to trace the evolution of the concept of disability from the Industrial Revolution to the adoption of the 2006 UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, identifying the principal trends, contradictions, and reforms that have shaped this transformation. The article examines the harmful influence of eugenic policies on the perception of disability, the impact of the World Wars in framing disability as a matter of "national responsibility," the role of the civil rights movement in promoting equality, and the rise of the concept of inclusive education. The author argues that the institutionalization of disability rights required not only legal reforms but also profound social and cultural transformations aimed at changing public attitudes and eliminating discriminatory stereotypes. The scientific novelty of this study lies in its comprehensive and systematic exploration of the historical development of disability rights and their interconnection with the modern human rights framework – an approach not previously undertaken in regional scholarship. The findings provide a theoretical and practical foundation for improving the protection of the rights of persons with disabilities in Uzbekistan in accordance with international standards and for advancing inclusive policies that ensure equal participation in all spheres of society.

Keywords: disability rights, social integration, eugenics, rehabilitation, inclusive education, international law, Salamanca Declaration.

XX asrning birinchi yarmi nogironlarning jamiyatdagi mavqei va ularning huquqlarini himoya qilishda muhim o'zgarishlarga boy islohotlar davri bo'ldi, lekin bu davrdagi islohotlar murakkab va ziddiyatli jarayonlar bilan kechdi. Sanoat inqilobining oqibatlari, jahon urushlari va ilmiy-ijtimoiy taraqqiyotlar nogironlikka munosabatni qayta ko'rib chiqishga turtki bo'ldi. Bu davrda nogironlik tushunchasi tibbiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan yanada chuqurroq o'rganildi, biroq yevgenika kabi salbiy tendensiyalar va institutsional to'siqlar ularning huquqlariga jiddiy xavf soldi. Bizning fikrimizcha, XX asr boshidagi islohotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi o'rnini yaxshilashga qaratilgan muhim qadamlar bo'lgan, lekin ular ko'pincha qisman va ziddiyatli bo'lib, ularning to'liq ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qildi.

XX asr boshida yevgenika harakati nogironligi bo'lgan shaxslarga munosabatda muhim, lekin salbiy rol o'ynadi. Yevgenika, "inson irsiyatini yaxshilash" maqsadida genetik nuqsonlarni yo'q qilishga qaratilgan sun'iy-ilmiy nazariya sifatida, nogironligi bo'lgan shaxslarni "ijtimoiy yuk"

sifatida ko'rdi va ularning reproduktiv huquqlarini cheklashga urindi. Masalan, AQSHda 1907-yilda Indiana shtatida qabul qilingan qonun aqliy nuqsonga ega shaxslarni majburiy sterilizatsiya qilishga ruxsat bergan, bu esa keyinchalik boshqa shtatlarda ham qo'llanilgan [1, B.165].

Debora Koenning ta'kidlashicha, Birinchi jahon urushi nogironlikni "milliy mas'uliyat" sifatida ko'rishga olib keldi, lekin ushbu yordam ko'pincha veteranlarga xos bo'lib, nogironlikning boshqa toifalarini e'tibordan chetda qoldirdi [2, B.196-198]. Biz bu qarashga qisman qo'shilamiz, chunki urush veteranlariga e'tibor qaratilishi nogironligi bo'lgan shaxslarning umumiy sharoitlariga ijobiy ta'sir ko'rsatgan, lekin ushbu yordamning cheklangan doirasi boshqa nogironlik toifalarning muammolarini yechishga xizmat qilmagan. Bizning fikrimizcha, urushdan keyingi reabilitatsiya dasturlari nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy integratsiyasi uchun muhim bosqich bo'lgan, lekin ularning qamrovi va samaradorligi ko'pincha yetarli bo'lmagan.

XX asr boshidagi eng muhim muammo nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq ishtirok etishini ta'minlashdagi institutsional va ijtimoiy to'siqlar edi. Yevgenika harakati ularning inson huquqlariga jiddiy tahdid soldi, jahon urushlari esa nogironlikni faqat veteranlar kontekstida ko'rishga olib keldi. Lenard Devisning ta'kidlashicha, XX asr boshida nogironlik "normallik" tushunchasiga nisbatan muayyanlashtirilgan bo'lib, bu ularning jamiyatdan chetlanishiga sabab bo'lgan [3, B.39]. Biz bu farazga to'liq qo'shilamiz, chunki "normallik" tushunchasi nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy stigmatizatsiyasi va ularning mehnat bozoridagi imkoniyatlarini cheklashda muhim rol o'ynadi.

XX asr boshidagi eng zarur masala nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq ishtirok etishini ta'minlash uchun huquqiy va ijtimoiy tuzilmalarning yetishmasligi edi. Ijtimoiy himoya tizimlari va urushdan keyingi reabilitatsiya dasturlari muayyan darajada yordam bergan bo'lsa-da, ular ko'pincha cheklangan va qisman bo'ldi. Irina Metzlerning ta'kidlashicha, XX asr boshida nogironligi bo'lgan shaxslarga munosabatda xayriya va stigmatizatsiya orasidagi ziddiyat yaqqol ko'ringan, bu esa ularning jamiyatdagi mavqeini murakkablashtirgan [4, B.45.]. Biz bu qarashga qisman qo'shilamiz, chunki xayriya asosidagi yordam nogironligi bo'lgan shaxslarga muayyan darajada yordam bergan bo'lsa-da, ularning to'liq ijtimoiy tenglikka erishishiga to'sqinlik qildi.

G'arbiy Yevropada "nogiron" atamasi, avvalo, harbiy xizmatchilarga xos bo'lib, kasallik yoki yarador bo'lish oqibatida harbiy xizmatni o'tashga yaroqsiz, deb topilgan harbiylar xizmatni o'tashni davom ettirishi uchun fuqarolik-ma'muriy lavozimlarga yo'naltirilgan holatga nisbatan qo'llanilgan. Fransiyada ushbu atama armiyada harbiy xizmatni o'tagan va davlat oldida xizmat ko'rsatgan, xizmat davomida yaralangan, jarohat olgan yoki qarigani bois harbiylikka yaramay qolgan ayrim jangchilarga nisbatan qo'llanilgan. Rimda esa nogironligi bo'lgan shaxslarga yer uchastkalari, janglarda qo'lga kiritilgan o'ljadan ulush ajratilgan, va maxsus pul ta'minoti belgilangan. Salomatligida muammosi mavjud bo'lgan ayrim shaxslar odatda, institutsional muassasalar (g'aribxona, nogironlar uylari)da saqlanib, u yerlarda bunday fuqarolar oziq-ovqat va boshpana bilan ta'minlangan. Ikkinchi jahon urushidan so'ng, umuminsoniy va aholining bu toifadagi alohida kategoriyalari haq-huquqlarini shakllantirish va ularni himoyalash orqali "nogiron" (invalid) tushunchasi shakllanib, u jismoniy va aqliy hayot faoliyatida muayyan cheklanishlarga ega barcha kishilarga nisbatan qo'llanila boshlandi [5, B.18].

Darhaqiqat, XX asr boshidagi islohotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi mavqeini yaxshilashga qaratilgan muhim qadamlar bo'ldi, lekin yevgenika, institutsional to'siqlar va cheklangan ijtimoiy himoya tizimlari ularning to'liq integratsiyasiga to'sqinlik qildi. Jahon urushlari nogironlikni milliy mas'uliyat sifatida ko'rishga olib keldi, lekin ushbu yordam ko'pincha veteranlar bilan cheklandi. Bizning fikrimizcha, ushbu davrdagi o'zgarishlar nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishning keyingi rivojlanishi uchun muhim asos bo'ldi, lekin ularning amalga

oshirilishi ko'pincha qisman va ziddiyatli bo'ldi. Shu bilan birga, bu davrdagi islohotlar, garchi muhim bo'lsa-da, nogironligi bo'lgan shaxslarning to'liq ijtimoiy va iqtisodiy tenglikka erishishi murakkab bo'lgan.

O'tgan asrning 2-yarmida nogironligi bo'lgan shaxslar o'zlarining huquqlarini himoya qilishda faol ishtirok eta boshladi, bu esa ularning jamiyatdagi o'rnini qayta ko'rib chiqishga turtki bo'ldi. Biroq, bizning fikrimizcha, bu davrdagi islohotlar muhim yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, institutsional to'siqlar va stigmatizatsiya kabi muammolar ularning to'liq ijtimoiy tenglikka erishishiga to'sqinlik qildi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda nogironlarning jamiyatdagi mavqeiga muhim ta'sir ko'rsata boshlandi. Urush oqibatida ko'plab shaxslar jismoniy va aqliy nuqsonlar bilan qaytdi, bu esa davlatlarni reabilitatsiya va ijtimoiy ta'minot tizimlarini kengaytirishga majbur qildi. Masalan, AQSHda 1943-yilda "Vocational Rehabilitation Act" qabul qilindi, bu nogiron veteranlarga kasb-hunar ta'limi va ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini taqdim etdi [6, B.330]. Tadqiqotchi Duglas Baynsning ta'kidlashicha, urushdan keyingi reabilitatsiya dasturlari nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy integratsiyasiga xizmat qilgan, lekin ular asosan veteranlarga qaratilgan bo'lib, nogironlikning boshqa toifalarini e'tibordan chetda qoldirgan [7, B.33].

1960-yillarda AQSHda fuqarolik huquqlari harakati, xususan, irqiy va gender tenglik uchun kurash, nogironligi bo'lgan shaxslarning o'z huquqlarini talab qilishiga ilhom berdi. Masalan, 1962-yilda Ed Roberts, og'ir jismoniy nuqsonga ega bo'lgan talaba, Kaliforniya universitetiga qabul qilinib, "Independent Living Movement" (Mustaqil yashash harakati) asoschilaridan biriga aylandi [8, B.95].

Qonunchilik islohotlari XX asr o'rtasida nogironlar huquqlarini mustahkamlashda muhim rol o'ynadi. 1973-yilda AQSHda "Rehabilitation Act"ning 504-moddasi qabul qilindi, bu federal moliyalashtiriladigan dasturlarda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan diskriminatsiyani taqiqladi. Bu qonun AQSHda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishda muhim bosqich bo'ldi va keyinchalik 1990-yildagi "Americans with Disabilities Act" qabul qilinishiga asos yaratdi. Richard Skotchning ta'kidlashicha, 504-modda fuqarolik huquqlari harakatining nogironligi bo'lgan shaxslar uchun kengaytirilishi bo'lib, ularning jamiyatdagi to'liq ishtirokini ta'minlashga xizmat qilgan [9, B.53].

Kim Nilsenning ta'kidlashicha, XX asr o'rtasida nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari harakati fuqarolik huquqlarining kengroq kontekstida rivojlangan, bu ularga boshqa marginallashtirilgan guruhlar bilan ittifoqlashish imkonini bergan [10, B.341]. Biz bu qarashga to'liq qo'shilamiz, chunki nogironlarning fuqarolik huquqlari harakati irqiy va gender tenglik uchun kurash bilan uzviy bog'liq bo'ldi. Biroq, bizning fikrimizcha, Nilsenning tahlilida global miqyosdagi parallel harakatlar, masalan, BMTning inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va ularning nogironligi bo'lgan shaxslarga ta'siri yetarli ko'rib chiqilmagan. Bizning nazarimizda, BMTning 1948 yilgi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarining global miqyosda muhokama qilinishiga asos yaratdi.

XX asr oxiri va XXI asr boshida BMT va boshqa xalqaro institutlar nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ilgari surishda muhim rol o'ynadi, xususan, 2006-yilda BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi qabul qilinishi tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu tarixiy bosqichni chuqur tahlil qilish nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarining zamonaviy rivojlanishini tushunish va kelajakdagi islohotlar uchun asos yaratishda muhim ahamiyatga ega.

XX asr oxirida nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarining xalqaro miqyosda e'tirof etilishi muhim bosqich bo'ldi. 1981-yilda BMT Bosh Assambleyasi "Nogironlar uchun imkoniyatlar yili" deb e'lon qildi, bu esa global miqyosda ularning muammolariga e'tibor qaratishga olib keldi [11, B.95]. Bu tashabbus 1983–1992-yillarda "Nogironlar o'n yilligi" sifatida davom ettirilib, ko'plab davlatlarda qonunchilik islohotlariga turtki bo'ldi [12, B.335]. Tereza Degenerning ta'kidlashicha,

BMTning ushbu tashabbuslari nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida ko'rishga yo'l ochdi [13, B.35]. Biz bu qarashga to'liq qo'shilamiz, chunki BMTning tashabbuslari nogironligi bo'lgan shaxslarning muammolarini global kun tartibiga kiritdi va ularning huquqlarini huquqiy jihatdan mustahkamlashga asos bo'ldi.

BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi 2006-yilda qabul qilinishi nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari tarixidagi eng muhim voqealardan biri bo'ldi. Konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarning barcha asosiy huquqlari, jumladan, ta'lim, mehnat, sog'liqni saqlash va ijtimoiy ishtirokka bo'lgan huquqlarini kafolatlashga qaratilgan edi. Rozmari Keyessning ta'kidlashicha, ushbu Konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarni "yordamga muhtoj" toifa sifatida emas, balki o'z huquqlarini talab qila oladigan faol subyektlar sifatida ko'rildi. Biz bu farazga to'liq qo'shilamiz, chunki mazkur Konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarning o'z taqdirini o'zi belgilashi va jamiyatda to'liq ishtirok etishi uchun muhim huquqiy asos yaratdi.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning o'zlari tashkil etgan nodavlat-notijorat tashkilotlar global miqyosda ularning ovozini eshittirishga xizmat qildi. Ushbu harakatlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda faol subyektga aylantirgan bo'lsa-da, iqtisodiy tengsizlik va stigmatizatsiya ularning to'liq integratsiyasiga to'sqinlik qildi. Biroq, bizning nazarimizda, Rasselning tahlili mazkur faoliyatning madaniy va siyosiy o'zgarishlarga ta'siriga yetarli e'tibor bermadi. Bizning fikrimizcha, DPI kabi tashkilotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi qarashlarini o'zgartirishda muhim qadamlar qo'ydi.

Sanoat inqilobidan boshlab XX asr oxirigacha bo'lgan davrda nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olishiga bo'lgan munosabat tibbiy, xayriya va segregatsiya asosidagi yondashuvlardan boshlanib, inklyuziv ta'lim tushunchasigacha asta-sekin o'zgardi. Bu davrda ta'lim tizimidagi islohotlar nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi mavqeini yaxshilashga xizmat qildi, lekin institutsional to'siqlar, stigmatizatsiya va resurslarning yetishmasligi ularning to'liq ta'lim olishiga to'sqinlik qildi. Bizning fikrimizcha, ta'limga erishishdagi tarixiy rivojlanish nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini mustahkamlashda muhim bosqich bo'lgan, lekin ushbu jarayondagi muammolar, xususan, inklyuziv ta'limning to'liq amalga oshirilmaganligi bugungi kunda ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu tarixiy kontekstni chuqur tahlil qilish nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'limga erishishidagi zamonaviy muammolarni tushunish va ularni hal qilish uchun muhim asos bo'ladi.

Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha jamiyatdan izolyatsiya qilingan maxsus muassasalarda, masalan, ko'zi ojizlar yoki karlar uchun maxsus maktablarda ta'lim olgan. Masalan, Fransiya 1784-yilda Valentin Gayuy tomonidan ko'zi ojizlar uchun tashkil etilgan maktab ta'lim tarixida muhim qadam bo'lgan [14, B.1615].

XX asr oxiri va XXI asr boshida inklyuziv ta'limning global miqyosda rivojlanishi nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'limga erishishida muhim bosqich bo'ldi. 1994-yilda YUNESKO tomonidan qabul qilingan "Salamanka deklaratsiyasi" inklyuziv ta'limning asosiy prinsiplarini belgilab, barcha bolalarning umumiy ta'lim tizimida o'qishi zarurligini ta'kidladi [15, B.671].

XX asrdagi eng zarur masala ta'lim tizimida nogironlarning to'liq ishtirokini ta'minlash uchun huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarning uyg'unlashuvi edi. Inklyuziv ta'limning rivojlanishi va Salamanka deklaratsiyasi kabi tashabbuslar buyicha kunlar muhim qadam bo'ldi, lekin ularning amalga oshirilishi ko'pincha sekin va cheklangan bo'ldi. Biroq, bizning nazarimizda, ko'pgina olimlar, xususan, Longmorning tahlili asosan AQSH kontekstiga e'tibor bergan [16, B.345], lekin Yevropa va boshqa mintaqalardagi ijtimoiy muhofaza tizimlarining o'ziga xos xususiyatlariga, masalan, Skandinaviya davlatlaridagi universal ta'minot modellariga yetarli to'xtalmagan. Bizning fikrimizcha, Skandinaviya modellari nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy muhofazasida inklyuziv yondashuvni qo'llagan, lekin ularning global miqyosda qo'llanishi moliyaviy va institutsional cheklovlar bilan murakkablashgan.

Xullas, nogironlik va nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish konsepsiyasining shakllanishi jahon jamiyatidagi ijtimoiylashuv va insonparvarlik jarayonlarining tarixiy zaruratidir. Ushbu jarayon insoniyatning umumiy qadriyatlarini xalqaro huquq makoniga joriy etish orqali nogironlarning huquqlarini himoya qilish kafolatlarini ishlab chiqishda ifodalanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslarning manfaatlari, ularning huquqlari, erkinliklari, individual xususiyatlari, ijtimoiy imkoniyatlari va yuridik kafolatlari ushbu jarayonning markazida turadi. Bu konsepsiyaning shakllanishi xalqaro huquqni umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitish va nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatda to'liq ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan. O'zbekistonda bu g'oyalarning joriy etilishi, milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu ularning huquqlarini xalqaro standartlarga muvofiq himoya qilish imkonini beradi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Jabłoński, K., 2024. Forced sterilization in the state of California from 1909 to 1979: A historical and legal analysis. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 76(1).
2. Rieger, B., 2004. *The war come home: disabled veterans in Britain and Germany, 1914–1939*. By Deborah Cohen. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2001. Pp. xii+ 286. ISBN 0-520-22008-0. £ 35.00. *The Historical Journal*, 47(1).
3. Toombs SK. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness and the Body*. The Hastings Center Report. 1997.
4. Metzler I. *Disability in the Middle Ages: Impairment at the intersection of historical inquiry and disability studies*. History compass. 2011.
5. Kamilov F.O. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni institutsional takomillashtirish // *Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya*. – Toshkent: O'zMU, 2022.
6. Elliott, T.R. and Leung, P., 2005. Vocational rehabilitation: History and practice. In *Handbook of vocational psychology*.
7. Baynton, D.C., 2013. Disability and the justification of inequality in American history. *The disability studies reader*, 17(33).
8. Danforth, S., 2021. Independence, dependence, and intellectual disability: From cultural origins to useful application. *Philosophical Inquiry in Education*, 28(2).
9. Scotch, R., 2002. From good will to civil rights: transforming federal disability policy. *Palaestra*, 18(4).
10. Pruitt, Lisa J. "A Disability History of the United States." (2014).
11. Lucas, E., 1981. 1981 International Year of Disabled Persons. *Australian Occupational Therapy Journal*, 28(3).
12. Можаяева, Л.Е., 2018. Формирование международных стандартов в области защиты прав инвалидов. In *Основные тенденции и перспективы развития современного права*.
13. Degener, T., 2016. Disability in a human rights context. *Laws*, 5(3).
14. Silvers, A. and Stein, M.A., 2007. Disability and the social contract.
15. Ainscow, M., Slee, R. and Best, M., 2019. The Salamanca statement: 25 years on. *International Journal of inclusive education*, 23(7-8).
16. Johnson, D. and Longmore, S., 2023. How Healthy Is Democracy: The Role of Healthcare and Social Equity Considerations in the Governance of People. In *Rethinking Democracy and Governance*.

YURIST AXBOROTNOMASI

5-SON, 7-JILD

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 7

LAWYER HERALD

VOLUME 7, ISSUE 5

ISSN 2181-9416

DOI JURNAL: 10.26739/2181-9416